

GİRİŞ

Emân, kabile hayatının hâkim olduğu İslâm öncesi Arap toplumunda fertler ve kabileler arası güvenliği temin eden temel kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyasî birliğin bulunmadığı bu topraklarda dinî ve ticarî ilişkiler emânın sağladığı güvenlik hali sayesinde devam edebilmektedir. Bu yapıda haram aylar zaman olarak, hac ve panayırlar ise mekân olarak emânın temin edildiği süreci ifade etmesi bakımından önem arz etmektedir. İslâm öncesi Arap sosyal hayatı hakkındaki malzemenin başlıca tarih ve siyer kitaplarında oldukça az olması ve konu ile ilgili malzemenin daha çok eyyâm, tabakât ve coğrafya kitaplarında yer alması diğer sosyal tarih çalışmalarından farklı bir takım kaynakların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Elde edilen bilgiler İslâm öncesi Arap kabile hayatının anlaşılması bakımından dikkate şayandır.

Konusu

İslâm öncesi Arap toplumunda fert ya da toplulukların güvenlik problemi ile ilgili olan her türlü malzeme, *İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları* başlıklı tezimizin konusunu oluşturmaktadır. Ancak bu malzemenin kullanımı aşamasında özellikle Mekke'nin merkez olarak seçildiği ve İlâf ile ilgili olaylara yoğunlaştığı da belirtilmelidir.

Önemi

Tarih çalışmalarında İslâm öncesi Arap sosyal hayatına yönelik çalışmalar ne yazık ki çok sınırlı sayıdadır. İslâm tarihi kaynaklarında döneme ait sosyal hayatla ilgili çok az bilgi bulunmakta yine en yakın yardımcı kaynak olarak görülen hadis kaynaklarında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum konunun ele alınmasını zorlaştırmakla birlikte farklı kaynakların kullanılmasına neden olmuştur. Hemen her türlü sosyal ilişki ağının içinde bulunabilecek kadar karmaşık olan emânı anlamanın büyük bir çaba gerektirmesi nedeniyle yapılan çalışmanın İslâm öncesi Arap toplum yapısını anlama noktasında sosyal tarih çalışmalarına büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Amacı

İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları başlıklı tezimiz Arap sosyal hayatının bilinmeyen bir yönünü ortaya koymak ve emânın Arap toplumundaki kilit yapısını ve İslâm öncesi Arap toplumunu nasıl kuşattığını ele almayı amaçlamaktadır.

İçeriği

Araştırmamız iki ana bölüm ve bunların alt başlıklarından oluşmaktadır. Buna göre birinci bölümde emân kavramı ve kaynaklarda emân ile ilgili olduğunu tesbit ettiğimiz civâr, neseb, asabe, himâ, hilf, velâ ve ahd gibi çeşitli kavramlara yer verilmiştir. Ardından emânın yapısı ele alınmak üzere bir başlık oluşturulmuş ve bunun altında emânın nasıl teşekkül ettiği, ilan edilmesi, emân alanın taşınması gereken bir takım alametlerin anlatıldığı kısım yer almaktadır. Aynı bölümde emânın sebepleri kısmında sefer, savaş, hilf, hal', panayırlar ve hac gibi nedenler işlenmiştir. Daha sonra emânın tarafları olarak kabileler ve şahıslar ayrı ayrı ele alınmıştır. Aynı bölümdeki emânın zamanı ve mekânı başlığı altında ise haram aylar ve panayırlara yer verilmektedir. Ayrıca bu bölümde emânın sonuçlarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde ise Arap toplumunda emân uygulamaları tarihî perspektiften sunulmaya çalışılmıştır. Buna göre emânın bu topraklardaki en eski örneği Hz. İbrahim'e kadar gitmektedir. Bu kısımda Kusay zamanına kadar meydana gelen gelişmeler ele alınmaktadır. Kusay zamanındaki gelişmeler ise ilk siyasî birliğin Arap topraklarında oluşumunun ardından gerçekleşen emân olaylarını göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonra Haşim döneminde emân ile ilgili gelişmeler ve bilhassa İlâf meselesi üzerinde durulur. Bu konuda Batılı araştırmacıların da görüşlerine yer veren çalışmamız onları da ilmi titizlikle değerlendirmeye tabi tutmuştur.

Konunun İşlenişinde Karşılaşılan Zorluklar ve İzlenen Yöntem

İslâm Öncesi Arap Toplumunda Emân Uygulamaları başlıklı konumuz bizzat İslâm öncesi dönemi kapsamı dolayısıyla kaynaklardan elde edilen malzemeleri anlama ve değerlendirme noktasında çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır.

İslâm öncesi Arap toplumu emân açısından değerlendirildiğinde yarımada'nın tamamını kapsayan bir dizi örnek karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu kadar geniş bir coğrafya ve tarihî kesitte ilmî bir titizliğe sahip çıkmamanın mümkün olmadığı aşikârdır. Bu nedenle ilk olarak konumuzu kuzey ve güneydeki Arap devletçiklerinde meydana gelen emân uygulamalarından soyutlamak durumunda kalınmıştır. Bunun ardından Mekke çalışmamıza belli nedenlerden ötürü merkez olarak tayin edilmiştir. Zira yarımada'da İslâm'dan hemen önceki dönemde dinî, ticarî ve siyasî merkez olarak belirmektedir. Ayrıca İlf hadisesi neticesinde Kureys'in yarımada'da ticarî nüfuzu ele alması bu tercihte belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Ancak kaynaklarda yer alan İslam öncesi döneme ait bilgiler oldukça sınırlı sayıdadır. Yine İslam Tarihi kaynaklarında çok az bilgi yer almakta iken çoğu siyer, megazi ve fütûh kitaplarında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle konunun detayları eyyâm, ensâb ve coğrafya kitaplarından ve sonraki bir takım batılı araştırmacının çalışmalarından elde edilmiştir.

Emân uygulamalarının çok çeşitlilik arzemesi de diğer bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim siyasî birliğin bulunmadığı yarımada'da kabileler arası savaş, barış, anlaşma, ticaret ve buna benzer hemen her türlü ilişkide bir emân örneğine rastlamak mümkündür. Bu nedenle ele almış olduğumuz eserlerde bu tür örnekleri kayıt altına alıp bir tasnife tabi tutmak oldukça güç olmuştur.

Aynı şekilde kaynaklardan birinde emân ile ilgili bir kavramın, bir diğerinde ise başka bir kavramın kullanılması ve emân kavramının metinlerde çok az yer alması bunlar arasındaki ayrımı anlama noktasında oldukça karışıklık yaratmıştır.

Bir diğer problem ise ele almış olduğumuz kaynaklarda İslâm öncesine ait bilgilerde tarihinin kaydedilmiş olmasıdır. Bu tür örneklerin bir kısmının tarihi tesbit edilebilirken bir kısmı da ancak olay olarak alınıp tarihsiz bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmamız İslam öncesi Arap toplumuna yönelik ciddi bilgiler ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir.

Kaynak ve Araştırmalar

I – Kaynaklar

İslâm öncesi Arap toplumunda emân uygulamalarına dair bilgi veren başlıca kaynaklar literatür olarak tarih, tabakât ve coğrafya eserleri şeklinde üçe ayrılabilir. Ayrıca *Kitâbu'l-Eğânî* gibi muhtevasının bir kategoriyle sınırlandırılmasının hayli güç olduğu ve fakat gerek İslâm öncesi gerek İslâm tarihinin bir çok noktasına ışık tutan bir dizi edebiyat eseri de konu hakkında zengin veriler içermektedir.

İbn İshak'ın (ö. 150/767) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*¹ diye meşhur olan eseri emân ile ilgili bilgileri bize sunan ilk tarih kaynağı olması bakımından önem taşımaktadır. Eser emân açısından değerli bilgiler ihtiva etmekte ve emânın toplumsal ilişki ve hâdiseleri Arap yarımadasında nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Eserdeki ilgili rivâyetler velâ, şahsın kabilesiyle olan bağı ve kabileler arası ilişkiler gibi pek çok problemi emân açısından değerlendirmemize imkan tanımaktadır.

İbn Kelbî'nin (ö. 204/819) *Kitabu'l-Asnâm*² adlı eseri Arap yarımadasında bulunan putlar, putperest mabetler ve bunların hâmileleri hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Eserdeki rivâyetler daha çok Mekke merkezinde değerlendirilmekte, savaş yahut kan davaları gibi emân probleminin doğrudan görüldüğü bir takım olaylarda putlara hakem fonksiyonu yüklenmesi ve şahısların çeşitli putların himâyesine girerek kendi can ve mal emniyetlerini temin etmeleri hakkında önemli tarihî kayıtlar ihtiva etmesi açısından dikkat çekmektedir.

İbn Hişâm (ö. 213/218) *Sîretü'n-Nebeviyye*³ adlı eserinde emân ile ilgili farklı örnekleri kaydetmektedir. Özellikle Kureyş'in Mekke'ye yerleşmesine dair rivâyetlerde emân kavramına yer vermesi dikkat çekicidir. Ayrıca eser Kureyşliler'in

¹ İbn İshak, Muhammed b. Yesâr (ö. 150/767), *Sîretü İbn İshak; el-Müsemmât bi Kitabi'l-Mübtede' ve'l-Mebas ve'l-Megâzi* (nşr. Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

² Kelbî, Hişâm b. Muhammed b. el-Sâib (ö. 204/819), *Kitab el-Asnâm* (nşr. Beyza Düşüngen), Ankara 1969.

³ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdümelik (ö. 213/828), *es-Sîretü'n-Nebevîyye* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1992.

yapmış oldukları bir takım hilfler ve özellikle de İlf akdi hakkındaki bilgileri sunan kaynakların ilki olması bakımından önem arz etmektedir.

Esmâî (ö. 216/831) *Târîhü'l-Arab Kable'l-İslâm*⁴ adlı eserinde Arap yarımadasındaki bir takım kabilelerin göçlerine yer verirken, söz konusu göçler nedeniyle yaşanan problemleri hem yerleşik olanlar hem de göç edenler açısından sunmakta ve bu toplumsal yapı içerisinde şahısların ve kabilelerin yaşamış oldukları can ve mal güvenliklerini temin etme problemini gözler önüne sermektedir. Bu örnekler kabile hayatında emânın ne denli bir öneme sahip olduğunu göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.

Mekke şehrinin tarihi olarak nitelenebilen Ezrakî'nin (ö. 223/838) *Ahbâru Mekke*⁵ adlı eseri, şehre ilk yerleşenlerden itibaren Kâbe ve Mekke idaresinin gelişimi hususunda çeşitli bilgiler ihtiva etmektedir.

Hız. İbrahim'den itibaren Hız. Peygamber'in nesebi hakkında bilgi veren İbn Sa'd (ö. 230/845) ise *Tabakât*⁶ adlı eserinde özellikle Kusay'dan Abdullah b. Abdulmuttalib'e kadar olan döneme dair verdiği ayrıntılı malumatla öne çıkmaktadır. Eserde ayrıca bir şahsın diğere bir şahsa emân vermesi, emân problemi nedeniyle kabileler arası çıkan savaşlar ve anlaşmazlıklar ve yapılan ittifaklar hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Zübeyr b. Bekkâr'ın (ö. 256/870) *Kitabu Nesebi Kureyş*⁷ adlı eseri gerek Maad b. Adnan ve gerekse Kusay dönemi hakkında önemli bilgilere yer vermektedir. Halife b.

⁴Esmâî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Kureyb b. Ali (ö. 216/831), *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm* (nşr. Muhammed Hasan Ali Yasin), Bağdat 1959.

⁵ Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed (ö. 223/838), *Kitabu Ahbâru Mekke*, riv: Ebu Muhammed İshak b. Ahmed b. İshak b. Nafî el-Huzâî (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), von Leipzig 1958.

⁶ İbn Sad, Muhammed b. Sad b. Müni ez-Zührî (ö. 230/845), *Kitab et-Tabakât el-Kebîr* (nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 2001.

⁷ Zübeyr b. Bekkâr (ö. 256/870), *Kitabu Nesebi Kureyş* (nşr. E. Levi Provençal), Kahire 1953.

Hayyât'ın (ö. 240/854) *Kitabu't-Tarih*⁸ ve *Tabakât*'ında emân hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

Emân açısından büyük önem taşıyan hilf örnekleri, Kureyş'in ilk ticaret anlaşması, yarımada dahilinde Kureyşliler'in ve Mekke'nin mevki, Kureyşliler'in çeşitli kabileler ve devletlerle yapmış olduğu İlâf haricindeki bir takım anlaşmalar ve bu anlaşmaların sosyal hayattaki etkisine dair İbn Habîb el-Bağdadî'nin (ö. 245/859) *Münemmak*⁹ adlı eseri çok zengin veriler sunmaktadır. Müellif "*Muhabber*"¹⁰ adlı eserinde ise İlâf başta olmak üzere Mekkelilerin ticarî hayatı hakkında verdiği bilgilerle dikkat çekmektedir .

İbn Kuteybe (ö. 276/889) *Kitabu'l-Meârif*¹¹ adlı eserinde İslâm öncesi Arap sosyal hayatının çeşitli vecheleri hakkında bilgi vermekte ve özellikle toplumsal mensubiyet, himâye, yolculuklar esnasında alınan emânlar gibi kavram ve uygulamalara ışık tutmaktadır.

Belâzürî'nin (ö. 279/892) *Fütûhu'l-Büldân*¹² adlı eserinde emâna dair doğrudan bir veriye rastlanmamakla birlikte, onun *Ensâbü'l-Eşraf*¹³ emân uygulamaları çerçevesinde zengin malumata sahip bir kaynak olarak nitelenebilir. Dinaverî'nin (ö. 282) *Ahbâru't-Tivâl*¹⁴ adlı eserinde çalışma konusu açısından kayda değer bir veriye rastlanmamıştır. Ya'kûbî'nin (ö. 292/905) ve Taberî'nin (ö. 310/922) *Tarih*'leri¹⁵

⁸ Ebû Amr eş-Şeybânî Halife b. Hayyât (ö. 240/854), *Kitab et-Tarih* (nşr. Ekrem Ziya Ömer), 2. bs., y.y., Darü't-Tayyibe 1985.

⁹ İbn Habîb, Muhammed el-Bağdadî (ö. 245/859), *Kitâbu'l-Münemmak fî Ahbâri Kureyş* (nşr. Hurşid Ahmed Faruk), Beyrut 1985.

¹⁰ İbn Habîb, Muhammed el-Bağdadî (ö. 245/859), *Kitabu'l-Muhabber*, Beyrut-Haydarabat 1361.

¹¹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (ö. 276/889), *Kitabu'l-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kahire 1981.

¹² Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzürî (ö. 279/892), *Fütûhu'l-Buldân* (nşr. Rıdvan Muhammad Rıdvan); Beyrut 1978.

¹³ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö. 279/892), *Ensâbü'l-Eşraf* (nşr. Süheyl Zekkâr, Riyad, Zereкли, Beyrut 1996,II); (nşr. Muhammed Hamidullah), Mısır 1959.

¹⁴ Ebû Hanîfe Ahmed b. Davûd b. Venend Dineverî (ö. 282/895), *Ahbâru't-Tivâl* (nşr. Ebü'l-Mün'im Amir) Bağdat t.y.

¹⁵ Ya'kubî, Ahmed b. Ebî Yakub b. Câfer b. Vehb ibn Vâzih el-Kâtib el-Abbasî el-Mağribî, *Târîh-i Ya'kubî* (ö. 292/905) (nşr. Apuo E. J. Brill, Viris Clarissimis/ De Literis Orientalibus Meritissimis,

emâna dair önceki eserlerin temas ettiği bir çok noktayı içermektedir. Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Murûcu'z-Zeheb*¹⁶ adlı eserinde Arap olmayan bazı unsurların Kâbe'yi ziyaret ve tavaf etmeleri gibi ayrıntılar ve ficâr harpleri, Kureyş'in batınları, bitâh ve zevâhirler, Amalikler'e kadar Beytin idaresi ve Kâbe dışındaki beytler gibi başlıklarda çok önemli bilgiler kaydedilmektedir.

Hemdânî (ö. 345/956) *Sıfatü Cezireti'l-Arab*¹⁷ adlı eserinde Mekke merkezli olarak çeşitli kabilelerin tarihleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Makdisî'nin (ö. 356/966'dan sonra) *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*'i¹⁸ ise kabileler arası bazı özel emân uygulamaları, panayırlara katılanların belli bir emân dahilinde yolculuklarını devam ettirebilmeleri ve şehirlere sığınma hâdiseleri hakkında verdiği bilgiler açısından önemli bir kaynak eserdir.

Ebu'l-Ferec el-İsfehânî (ö. 356/967) *Kitabu'l-Egâni*¹⁹ adlı eserinde sonuçları emânla doğrudan ilişkili olan kabileler arası çeşitli anlaşmalar hakkında bilgiler sunmaktadır. Mağribî (ö. 418) *el-İnâs fî İlmi'l-Ensâb*²⁰ adlı eserinde emâna dair bazı dikkat çekici örneklerin yanı sıra, emânın ihlali ve emana aykırı durumlara dair kayıtlara yer vermektedir. İbn Hazm (ö. 456/1064) *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*²¹ adlı eserinde Arap yarımadasında bulunan putlar, hâimleri ve bunlara sığınma durumları hakkında detay

M.J.De George (Er), W. Wright, Hunc Librum 1969), Beyrut 1960,II. Taberî, Ebu Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/922), *Târîhu't-Taberî*, Beyrut 1988.

¹⁶ Mes'ûdî (ö. 345/956), *Murûc ez-Zeheb* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Beyrut 1987.

¹⁷ Hemdânî, Hasan b. Ahmed b. Yakûb (ö. 345/956), *Sıfatü Cezireti'l-Arab* (nşr. Muhammed b. Ali el-Ekva el-Havâli), Daru'l-Yemâme 1974.

¹⁸ Makdisî, Mutahhar b. Tahir (ö. 356/966'dan sonra), *Kitab el-Bed ve't-Târih* (nşr. Clemen Huart), Paris 1899-1919.

¹⁹ İsfehânî, Ali b. Hüseyin Ebü'l-Ferec (ö. 356/967), *Kitabu'l-Egâni* (nşr. Ebu Hâcer Muhammed es-Said Besyunî Zağlûl), Beyrut 1985, (nşr. Darü'l-İhyai't-Türas el-Arabî), Beyrut 1994.

²⁰ Mağribî, Hüseyin b. Ali b. Hüseyin el-Vezir (418), *el-İnâs fî İlmi'l-Ensâb Muhtelifu'l-kabaili ve mü'telifuha*, Riyad 1980.

²¹ İbn Hazm, İbn Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el-Endelüsî (ö. 456/1064), *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, Kahire 1982.

bilgiler sunmaktadır. Bekrî (ö. 487/1094) ise *Mu'cem Mesta'cem*'inde²² Arap yarımadasındaki kabilelerin yaşadığı coğrafya ile aralarındaki anlaşmalar ve düzenlenen panayırlar gibi hususlarda önemli bilgileri haizdir. Sem'ânî'nin (ö. 562/1167) *Kitab el-Ensâb*'ı²³ ile Beyhakî'nin (ö. 565/1169) *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*'ında²⁴ ise konumuzla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Makdisî (ö. 620) *et-Tebyîn fi Ensâbi'l-Kureşiyin*²⁵ adlı eserinde Îlâf ve ardından Kureyşliler'in yapmış oldukları çeşitli anlaşmalar hakkında emân açısından değerlendirilebilecek bilgiler sunmaktadır. İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-Tarih*²⁶ adlı eseri ölüm veya diyet cezasını gerektiren hallerde verilen emân, belli bölgelerin belli şahıslar tarafından himâye edilmesi, bazı emân talebi örnekler ve Kâbe'nin hürmetine saygısızlık edenler hakkında verdiği farklı bilgilerle dikkat çekmektedir.

İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) "*Lisânu'l-Arab*"²⁷ adlı eseri emân kavramı ve ilişkili olduğu diğer kavramların anlam çerçevesi hakkında verdiği zengin malumat açısından bu çalışmaya büyük fayda sağlamıştır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*²⁸ adlı eserinde bu çalışmayı doğrudan ilgilendiren bir veriye rastlanmamıştır. İbn Kesîr (ö. 774/1373) *el-Bidâye*²⁹ adlı eserinde ise İbrahim'den itibaren Mekke tarihi hakkında verdiği bilgiler arasında emâna ilişkin bazı önemli ayrıntılara temas

²² Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094), *Mu'cem M'esta'cem* (nşr. Mustafa Sakka) Beyrut t.y.

²³ Sem'ânî (ö. 562/1167), *Kitabu'l-Ensâb* (nşr. Muhammed Emin Demec), Beyrut 1980.

²⁴ Ebu'l-Hasan Zahirüddin Ali b. Zeyd b. Muhammed Beyhakî (ö. 565/1169), *Lübâbü'l-Ensâb Ve'l-Elkâb Ve'l-A'kâb* (nşr. Es-Seyyid Mehdi Recai) Kum 1990.

²⁵ Makdisî, Muvaffakuddin Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme (620), *et-Tebyîn fi Ensâbi'l-Kureşiyin*, Beyrut 1988.

²⁶ Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*. Beyrut 1979.

²⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut t.y.

²⁸ Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî (ö. 748/1348), *Siyer-i Alam en-Nübelâ* (nşr. Şuayb Arnaut), Beyrut 1985.

²⁹ İbn Kesîr (ö. 774/1373), *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, Beyrut 1981.

etmektedir. İbn Habîb'in (ö. 779/1377) *Muktefâ min Sîreti'l-Mustafâ*³⁰ adlı eserinde emân açısından geniş bilgiler bulunmaktadır. İbn Haldûn (ö. 808/1406) *Mukaddime*'sinde³¹ kabile asabiyeti ve neseb mefhumu hakkında çok önemli bilgi ve değerlendirmelere yer verirken, *Tarih*³²'inde Amaliklerden itibaren Mekke'nin idaresini ele almaktadır.

Kalkaşendî (ö. 821/1418) *Nihâyetü'l-Ereb*³³ adlı eserinde Arap kabilelerinin tarihi ve kökenleri hakkında bilgiler vermekte ve özellikle Kureyş'in kolları ve anlaşmalı olduğu kabilelere dair bilgiler sunmaktadır. Âlûsî ise *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab*'ında³⁴ panayırlar ve hilf şekilleri hakkında yukarıda mezkur kaynaklarda rastlanmayan bazı önemli ayrıntıları ihtiva etmektedir.

II – Araştırmalar:

Sahhâb'ın *Îlafu Kureyş*³⁵ başlıklı çalışması Kureyş'in Hâşim ve sonrasındaki ticarî hayatı hakkında önemli değerlendirmeler getirmektedir. Kabileler arası hilflerin ve Îlâf'ın yarımada her zaman emân sağlayamadığı ve bunun yarımada dışındaki siyasî güçlerle kurulan irtibatların sâikleri arasında yer aldığını öne süren Sahhâb'ın Hâşim öncesi ve sonrası dönemler arasındaki mukayeseleri dikkat çekicidir.

Kister'in "Mecca and Tamim: Aspect of Their Relations"³⁶ adlı makalesi îlâf kelimesi hakkındaki tahlilleri ve Arap kabilelerinin Hîre vassallığı hakkındaki tavırlarının Mekke ticaretine bakışlarını ne kadar etkilediğine yönelik değerlendirmeleri dönemin tarihine yapılmış önemli katkılardan kabul edilmelidir.

³⁰ İbn Habîb, Hasan b. Ömer (ö. 779/1377), *Muktefâ min Sîreti'l-Mustafa*, Kahire 1996.

³¹ İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1983.

³² İbn Haldûn (ö. 808/1406), *Târîh*, Beyrut 1999.

³³ Kalkaşendî, Ebu Abbas Ahmed (ö. 821/1418), *Nihâyetü'l-Arab fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab* (nşr. İbrahim el-Ebyarî), Beyrut-Kahire 1990.

³⁴ Âlûsî, Seyyid Muhammed Şükrî el-Bağdadî, *Bülûğu'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvâli'l-Arab* (nşr. M. Behçet el-Eş'arî), Beyrut 1314.

³⁵ Fektur, Sehhâb, *Îlafu Kureyş Rihlete's-Şitai ve's-Sayf*, Beyrut 1992.

³⁶ Kister, M. J., "Mecca and Tamim: Aspect of Their Relations", *Studies in Jahiliyya and Early Islam*, Londra 1980.

Crone, *Meccan Trade*³⁷’inde ticarî hayata dair Yunancadan Hintçeye çok çeşitli dillerden ve kaynaklardan birçok değerli veri tespit etmesine rağmen, çalışmasının sonunda isabetli sonuçlara varamamıştır. Crone’nin Mekke’nin yarımada ticaretindeki merkezî rolünün yalnızca coğrafi ve iktisâdi gerekçelerle açıklanamayacağına dair kaleme aldıkları önemli tespitlerinden biri olarak kabul edilebilir. *İslâm Öncesi Mekke*³⁸ adlı eserinde Yaşar Çelikkol Arap toplumsal hayatı ve kabileler hakkında sistematik bilgiler sunmaktadır.

Cevâd Ali’nin *el-Mufassal*³⁹ adlı çalışması, bu döneme ait araştırmaların bîgâne kalamayacağı bir eser olarak kabul edilmektedir. İslâm öncesi Arap toplumu hakkında kaleme alınmış en geniş çalışmalardan biri olan bu eser, dönemin toplumsal tarihi hakkında özellikle arkeolojik verileri ve dil kaynaklarını kullanarak elde ettiği tespitlerle dikkat çekmektedir. Modern Arap milliyetçiliğinin altın çağını yaşadığı bir dönemde ve bu çağın yoğun etkisi altında kaleme alınmış olan *el-Mufassal*, İslâm öncesi hakkında çok geniş bilgi vermesine rağmen, bazı tespitleri karşısında ihtiyatlı olunması gereken bir çalışmadır. Nitekim Cevâd Ali zaman zaman muahhar lügatlerin verdiği anlamlardan yola çıkarak bazı tarihi kavramları inşa etmeye çalışmakta ve modern siyaset kavramlarını çekinmeden söz konusu dönem hakkında kullanabilmektedir.

Ömer Ferrûh’un *Târîhu’l-Câhiliyye*⁴⁰ başlıklı eseri Mekke’nin yarımada ticaretinde merkezî rolünü nasıl kazandığı sorusuna yanıt vermektedir. Eser Mekke’deki mal akışı hakkında değerli tespitleri havidir. Salih Ahmed Ali ise *Tarihu Arabi’l-Kadîm*⁴¹ adlı eserinde Arap yarımadasındaki ticarî hayat kadar Mekke’nin güvenliğini sağlayan unsurlar hakkında verdiği bilgilerle de dikkat çekmektedir. Ca’delmevlâ ile Bicâvî ve İbrahim *Eyyâmu’l-Arab fi’l-Cahiliyye*’lerinde⁴², M. Emin Bağdadî *Sebâilu’z-*

³⁷ Crone, Patricia, *Meccan Trade And The Rise of Islam*, Princeton University 1987.

³⁸ Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara 2003.

³⁹ Cevad Ali, *el-Mufassal fi Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Beyrut 1968.

⁴⁰ Ferruh, Ömer, *Târîhu’l-Câhiliyye*, Beyrut 1984.

⁴¹ Ali, Salih Ahmed, *Târîhu’l-Arabi’l-Kadîm Ve’l-Biseti’n-Nebeviyye*, Beyrut 2003.

⁴² Muhammed Ahmed Cadelmevla Bey, *Eyyâmü’l-Arab fi’l-Câhiliyye*, Kahire t.y.; Ali Muhammed el-Bicavî, Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim, *Eyyâmü’l-Arab fi’l-Câhiliyye*, Beyrut 2003.

Zeheb'inde⁴³ ve Yusuf Azizi, *Benî Taraf el-Kabâil ve'l-Aşâiru'l-Arabiyye*'sinde⁴⁴ *eyyamu'l-Arab*, kabilelerin tarihi ve halîfleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

Neşet Çağatay *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*⁴⁵, Bernard Lewis *Tarihte Araplar*⁴⁶ ve Brockelmann *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*⁴⁷ adlı eserlerinde Arap toplumsal yapısı ve İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasının durumu hakkında çerçeve bilgiler vermektedir. Casim Avcı'nın *İslâm Bizans İlişkileri*⁴⁸ başlıklı çalışmasında Bizans ve Sâsânî devletleriyle Arap kabileleri arasındaki ilişkilerin geçmişi ve Hâşim'in İlâf⁴⁹ı hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Murat Sarıcık'ın *İslâm Öncesi Câhiliye Kültürü*⁴⁹ ve *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*⁵⁰ adlı eserleri söz konusu dönem hakkında kaleme alınmış az sayıdaki Türkçe çalışmalar arasındadır. Ancak yazarın özellikle son eserindeki değerlendirmelerinin bu tezdeki tasavvur ve sonuçlardan farklı olduğunu burada ifade etmek gerekmektedir. Bir toplum ve kültürün tarihinin o toplumda üstün işler gerçekleştirmiş fertlerin başarılarından oluşan bir tür kahramanlar tarihi olarak algılanmasını ve gerek tarih literatürünün gerekse bu literatürün içerdiği bilgilerin sorgulanmadan kabul edilmesini isabetli bulmamaktayız. Mesela İslâm öncesi Arap tarihindeki savaşların her önüne gelenin kahramanlığını ilan etmesi için yapılmış çatışmaların tarihi olarak değerlendirilemeyeceği ve yağma, çapul uygulamalarının dönemin karakteristiği olarak belirlenerek bütün Araplara atfedilmesinin isabetli olmadığı kanaatindeyiz.

⁴³ Bağdâdî, Ebü'l-Fevz Muhammed Emin, *Sebâilü'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kabaili'l-Arab*, Beyrut 1986.

⁴⁴ Yusuf Azizî, Benî Taraf, *el-Kabâil ve'l-Aşairu'l-Arabiyyetü fî Arabistan* (nşr. Cabir Ahmed), Beyrut 1996.

⁴⁵ Çağatay, Neşet, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1989.

⁴⁶ Lewis, Bernard, *Tarihte Araplar* (nşr. Hakkı Dursun), İstanbul 1979.

⁴⁷ Brockelmann, Carl, *İslâm Milletleri Ve Devletleri Tarihi* (nşr. Neşet Çağatay), Ankara 1994.

⁴⁸ Avcı, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003.

⁴⁹ Sarıcık, Murat, *İslâm Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, Isparta 2002.

⁵⁰ Sarıcık, Murat, *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, Isparta 2004.

Ayrıca Ali Bakkal'ın *İslâm Öncesi Câhiliye Hukuku*⁵¹ adlı eseri bu çalışmanın ele aldığı konuya doğrudan ışık tutan bazı önemli ayrıntılar ve kontekst bilgileri sağlamaktadır. Adem Apak'ın *Asabiyet*⁵² adlı çalışması ise İbn Haldûn merkezli bir inceleme olarak Arap kabile hayatının önemli bir boyutunu anlamada katkılar sağlamaktadır.

⁵¹ Bakkal, Ali, *İslâm Öncesi Câhiliye Hukuku* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

⁵² Apak, Adem, *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki Etkileri*, İstanbul 2004.

BİRİNCİ BÖLÜM: EMÂN KAVRAMI

1.1- Emân Ve İlgili Kavramlar

1.1.1. Emân (أمان)

Emân kelimesinin kök fiili (e-m-n), güvenlik halinin varlığını ifade eden lâzım ve müteaddî anlamları haizdir. Bu fiil hem güvenlik içinde olmak hem de güvenlik sağlamak anlamına gelmektedir⁵³. “el-Emn” mastar-isminin ise bu anlamlara uygun olarak, korku kavramının zıddı olduğu kaydedilmektedir⁵⁴. Güvenlik durumunun tek taraflı ihlal edilmesi anlamına gelen hıyânet kelimesinin zıddı olan emânet de bu durumun ihlal edilmeden sürdürülmesi demektir⁵⁵.

Emân ile aynı kökten gelen imân kelimesinin de tasdik etmek anlamını, emin olmak kavramı üzerinden kazandığı anlaşılmaktadır⁵⁶. Âmin kelimesi ise karşısındakine güven temin etme anlamına gelmekle birlikte evet anlamını da kapsamaktadır⁵⁷.

Güvenlik hali içinde bulunmak yahut bu hali sağlamak anlamına gelen “emn” kökünden türemiş bir isim olan emânın lugat anlamı için en isabetli karşılık olarak “güvence” kelimesi tespit edilebilir. Ancak kelimenin bu anlamı muhafaza etmekle

⁵³ Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 108; İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 413; İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 151; İbn Fâris, *Mücmel*, I, 102; İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 21; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 510-511. Bu fiil hakkında İbn Fâris'in “birisini bir başkasına emân verdiğinde onun emânını tasdik etmek” ve İbn Manzûr'un “başkasının emânını tasdik etmek” anlamlarını kaydetmesi de güvenliği sağlama anlamının kapsamına girmektedir. Bk. İbn Fâris, *Mücmel*, I, 102; İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 21.

⁵⁴ İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 413; İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 150; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 510. İbn Manzûr ise emn kelimesinin emân ve emanet kelimeleri ile aynı anlama geldiğini belirtmiştir. İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 21.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 21; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 511.

⁵⁶ “İman, Allah'ın sağladığı güvenceye tam olarak dahil olmaktır”. İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 23; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 514. “Kişi iman etmekle (kul olarak kendisine yüklenen) emâneti de yerine getirmiş olur”. İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 23; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 515.

⁵⁷ Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 108; İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 413; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 512, 514. İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 22; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 513-515.

beraber, İslâm öncesi Arap toplum yapısının esaslı unsurlarından biri olarak belirli bağlamlarda⁵⁸ ve çeşitli kavramlarla irtibatlı bir şekilde⁵⁹ kullanıldığı ve dolayısıyla anlam sahasının daraldığı görülmektedir. Emân kelimesi herhangi bir güvenlik halini değil, câhiliye döneminde bir kişi veya topluluk tarafından sağlanan yahut câhiliye toplumu tarafından var kabul edilen can ve mal güvenliği, bu güvenliğe bağlanan hak ve sorumluluklar ve bu güvenliği teşkil eden süreci kapsamaktadır. O halde emân kavramı câhiliye toplumunda can ve mal güvenliğini ve buna bağlı hak ve sorumlulukları sağlayan tasarrufların genel adıdır. Emân kavramı tasarruf olarak nitelendiğinde, gerek karşılıklı iradelerin uyuşması suretiyle bir tarafın diğer tarafa sağladığı güvence imkanlarını, gerekse câhiliye toplumunun kabulleri üzerine inşâ edilmiş tek taraflı irade yahut davranıştan doğan güvence imkanlarını kapsamış olmaktadır⁶⁰.

Emân câhiliye toplumunu meydana getiren şartların bir neticesidir ve anlam sahası câhiliye toplumunun yapısı, insan tasavvuru, inanç ve değerleri tarafından çerçevelenmiştir. Kabile yapısı dışında hemen hiç bir toplumsal birliğin varlığından söz edilemeyeceği bu toplumda, kabile veya onu temsil eden fertlerin gücü aynı zamanda onların hayatlarını sürdürebilmelerini sağlayan yegâne güçtür. Emân bu güçlerin kapsamının ve hâkimiyet alanlarındaki değişimlerinin temel tezahürüdür. Fert, içinde doğduğu ve babasının da mensup olduğu kabilenin hâkimiyet alanındayken bu kabilenin emânı altındadır. Söz konusu hâkimiyet alanından çıktığı noktadan itibaren, prensip olarak, onun can ve mal güvenliğini temin edecek bir merci yoktur. Bu ferdin güvenliğini sağlayabilen başka bir kişi veya kabile aynı zamanda bu hareketinin bütün sonuçlarını kabul ettiğini, dolayısıyla güçlü olduğunu ilan etmektedir. Bu sebeple emânını yitiren ferde emân vermek bir övünme vesilesidir ve kabilesinin toprakları

⁵⁸ Bk. “Emânın sebepleri”, s. 37.

⁵⁹ Bk.emân ile ilgili kavramlar “civâr” s.18, .”neseb” s.20, “asabe” s.23, “himâ” s.25, “hilf” s.26, “velâ ve ahd” s. 31.

⁶⁰ Emân kelimesinin bu anlamı kazanmasının ardından, emânla doğrudan bağlantılı çeşitli kullanımlar hakkında bu kelimenin kökünden fiiller türetilmiştir. Meselâ “İste'mene ileyhi” birinin emânına dahil olmak ve “te'mîn” birine emân vermek demektir. Bk. İbn Manzûr, *Lisân*, XIII, 22. Emân isteyen kimseye “müste'min”, emân verilene “müste'men”, emân verene de “müemmin” denir. bk. Bozkurt, Nebi, “Eman”, *DİA*, XI, 75.

dışında kaldığı için geçici olarak emân ihtiyacı içinde olan misafirin korunması kabilenin şerefidir. Emân talep edene emân vermemek ise yüz kızartıcı bir durum olarak kabul edilir. Zira bu kişinin ya güçsüzlüğünü ya da korkaklığını kabul etmesi anlamına gelir. Bu yüzden fert kendisine saldıran düşmanından bile emân talep edebilir ve bu talebine karşılık alabilir⁶¹. Üstelik emân vermek, kabile yapısının üstünde bir toplumsal yapının varolmadığı, dolayısıyla hem farklı kabilelerin mensupları arasında hem de kabileler arasındaki ihtilafı çözecek bir merciin bulunmadığı bir coğrafyada, güçsüz ve mazlum olanların sığınabileceği bir mekanizma sağlamaktadır.

Uygulandığı mekânlar tasnif edildiğinde dört emân sahası elde edilebilir ve bunlar kabilelerin hâkimiyeti altındaki topraklar, ticaret güzergâhları, panayırlar ve kutsal mekânlar olarak sıralanabilir. Bu açıdan bakıldığında, emân uygulamalarının Arap yarımadasının kısmî siyasî birliklerinin hâkimiyeti dışında kalan bölgelerin hemen tamamını kapsama imkânı olduğu anlaşılmaktadır. Böylece kabile toprakları dışına çıkmayı zorlaştıran şartların, fertler ve topluluklar arası ilişkilere, ticarete ve dinî hayata imkân tanıyan emân mekanizması tarafından kısmen dengelenmesi suretiyle yaşanabilir bir ortam meydana getirildiği görülmektedir.

Emân uygulamaları zaman, mekân, taraflar, muhteva ve sonuçlar açısından çeşitli kısımlara taksim edilebilir. Aşağıda işleneceği üzere, geçici emânlar gibi süresiz emanlar da bulunmaktadır. Arap yarımadasının belirli bölgeleri emân açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Emân'ın tarafları kişiler olabildiği gibi kabileler de olabilmektedir; emânların yolculuk, emân yitirme, düşmanlara karşı caydırıcı güç kazanma, mazlumlara yardım etme, kabileler arası ticaret, Arap yarımadasının dışına ticaret gibi çeşitli sebepleri sıralanabilir ve emânın, emân verenin nesebine dahil olma, emân verenin mirasçısı olma gibi farklı sonuçları bulunmaktadır.

Emân uygulamaları için kullanılan merkezi terim emân kelimesi olmakla beraber, başta civâr, hilf, asabe, neseb ve himâ olmak üzere, bu terimle aynı ya da yakın anlamları haiz bir dizi kelimenin de ele alınan kaynaklarda kullanıldığı görülmektedir.

⁶¹ İlgili örnekler için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 381; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128-129.

1.1.2. Civâr (جوار)

Civâr kelimesinin, biri komşuluk ve diğeri himâye olmak üzere iki lugat anlamının olduğu anlaşılmaktadır⁶². Bu iki anlama civâr ile aynı kökten türeyen isim (câr, mücâvir, müstecîr) ve fiillerde (câre, ecâra, istecâra) de rastlanmaktadır⁶³. Söz konusu anlamlardan hangisinin asıl olduğu hususunda yeterli bilgi bulunmadığı görülmektedir⁶⁴.

Civâr, emân ve himâye anlamına gelmektedir⁶⁵. Civâr talebi, bu talepte bulunan kişinin kendisi ailesi ve malı için koruma talep etmesi demektir. İlgili tarihi kayıtlar bir bütün olarak dikkate alındığında, civârın, getirdiği hak ve sorumluluklar açısından, emân ile aynı anlayış ve uygulamalara tekabül ettiği, ancak civârın mekânla daha çok bağlantılı bir kavram olduğu görülmektedir. Bir çok civâr uygulamasında, civâr veren gücün hakim olduğu mekâna iltihak anlamının bulunduğu anlaşılmaktadır⁶⁶. Mukaddes bölge veya mabetlerin de civâra sahip olması⁶⁷ ve bu mekânların haremine girmenin onun civârına girmek anlamına gelmesi de söz konusu anlamı teyit etmektedir. Nitekim Beyt'in haremine girmek, kural olarak kişinin can ve mal güvenliğini sağlaması anlamına gelmektedir⁶⁸. Öte yandan Hilful Fudûl da Beyt'in ve Mekke'nin civâr sahibi

⁶² Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 328; İbn Abbâd, *el-Muhît*, VII 173; İbn Sîde, *Mu'cem*, VII, 376; Ezherî, *Tehzîb*, XI, 175.

⁶³ Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 328; İbn Abbâd, *el-Muhît*, VII 173; İbn Sîde, *Mu'cem*, VII, 376-377; Ezherî, *Tehzîb*, XI, 175-177.

⁶⁴ Sa'leb'in bu konudaki ifadesi için bk. İbn Sîde, *Mu'cem*, VII, 377.

⁶⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 362; Önkâl, Ahmet, "Civâr", *DİA*, VIII, 34-35, Cârın halif kelimesiyle eş anlamlı olduğu hakkında bk. Ezherî, *Tehzîb*, XI, 175.

⁶⁶ Meselâ, Hâris b. Zâlim'in, Abdullah b. Cüd'an'dan civâr aldıktan sonra, onun yaşadığı şehir olan Mekke'de güvenlik içinde kalması hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, I, 49; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 102. Keza, Bekir b. Vâil'in mücâvirlerinin bu kabileyle aynı mekanda yaşıyor olduğu hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, XI, 293. Semi' aşiretinin mücaviri olan Rems aşireti, Semi' aşiretinin konakladığı toprakların "yanında" oturmaktaydı. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, II, 414.

⁶⁷ Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 362-363.

⁶⁸ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 229; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 363; Mekkeli olmayıp, bu şehirde uzun süre veya temelli kalan kişilere mücavir adının verilmesi de bu hususu destekleyebilir. Bk. Bozkurt, Nebi, "Mücavir", *DİA*, XXXI, 445-446.

oluşuna hanel getiren uygulamalardan dolayı meydana gelmiş bir topluluktu⁶⁹. Misafirin üç günlük civâr hakkı olduğundan hareketle, civârın zamanla sınırlı olabildiği⁷⁰ düşünülebilirse de, bu civâr türünün misafirin ev sahibi hükmündeki kişi veya kabilenin mekânına girmesi ile gerçekleştiği ve dolayısıyla yine mekânla irtibatlı bir uygulama olduğu söylenebilir.

Civâr kavramının zaman içinde mekân boyutunun zayıflayarak emân ve himâye ile aynı anlamda kullanıldığına işaret eden bazı kayıtlar bulunmaktadır⁷¹.

1.1.3. Neseb (نسب)

Neseb kelimesinin lugat anlamı yakınlık ve akrabalık ilişkisi olarak ifade edilebilir⁷². Bu ilişkinin yalnızca insanın baba tarafıyla arasındaki akrabalığı ifade ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır⁷³. Söz konusu kelimedenden türetilen kök fiil de, yukarıdaki anlama uygun bir şekilde dayandırmak, kaynağına götürmek ve isnat etmek anlamlarına gelmektedir⁷⁴.

Câhiliye devri Arap toplumunda kişinin bağlı kabul edildiği temel toplumsal birim kabiledir. Kişinin tanımlanması için gereken zaruri bilgi de hangi kabile ile ilişkili

⁶⁹ Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 144-145; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 167; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 52-59, 180, 276-282; Belâzürî, *Ensâb*, II, 279-280; Makdisî, *el-Bed' ve 't-Târîh*, II, 136-137; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 41; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 291-293; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 45; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 275-276; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 118; Efgânî, *Esvâk*, s.181-184; Sehhâb, *Fektûr, İlâf-ı Kureyş*, s. 326; Ali, Salih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 299-300.

⁷⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 364.

⁷¹ Nitekim Kays'ın umre için Benî Bedr el-Ferâzî'nin "civârını alarak" yola çıkması, bu kavramın mekan boyutunu yitirerek emân ile eş anlamlı hale geldiğini gösterebilir. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, XII, 187; Ayrıca bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 362.

⁷² Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 1783; İbn Abbâd, *el-Muhît*, VIII, 343; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 866; İbn Sîde, *Mu'cem*, VIII, 348; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 755. Kelimenin tekil ve çoğulunun bu anlamıyla kullanılışı hakkında bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 1783; İbn Abbâd, *el-Muhît*, VIII, 343, İbn Manzûr, *Lisân*, I, 755.

⁷³ Bk. İbn Sîde, *Mu'cem*, VIII, 348; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 755; Haseb ve neseb sahibi kişi için "nesîb ve mensûb" denilmektedir. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 1783; Ezherî, *Tehzîb*, XIII, 14.

⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, I, 755; Ezherî, *Tehzîb*, XIII, 14.

olduğudur. Bu toplumda birinci dereceden yakınların oluşturduğu bir ailenin parçası olmaktan ziyade, bir kabilenin üyesi olmak anlamını taşımaktadır⁷⁵. Bedevi Araplarda gayrimenkul mülkiyetinin fertlere tanınmadığına ve sürüler, su, ateş, otlak ve av alanları gibi bedevi yaşamının temel kaynaklarının kabilenin mülkü olduğuna dair tespitler⁷⁶, bu toplumun temel biriminin kabile olduğunu desteklemektedir⁷⁷. Kabilenin temelini bir babaya ulaşan kan bağı teşkil etmekle beraber⁷⁸, kabilenin diğer kabilelerle ve kendi mensuplarıyla ilişkisini yalnızca kan bağıyla açıklamak mümkün değildir⁷⁹. Erkek soyundan gelen akrabalık bağına ifade eden asabe kavramının, neseb kelimesinden kısmen farklı ve daha dar bir anlamı haiz olması da buna delalet etmektedir⁸⁰. Nitekim câhiliye döneminde bazı kişiler kan bağıyla baba tarafından bağlı olduğu kabileye nisbet edilmeyip, başka bir kabileye mensub kabul edilmekte⁸¹ ve neseb, emân, hilf, civâr ve velâ yoluyla da kazanılabilmektedir⁸².

İster fert ile kabile, ister iki kabile arasında gerçekleşsin, hilf akdi taraflara velâ gibi bazı hak ve sorumluluklar yüklemekte ve câhiliye toplumundaki hilf mevlalığı rolünü

⁷⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 454-458, II, 568-569.

⁷⁶ Recep Şentürk - Casim Avcı, “Kabile”, *DİA*, XXIV, 30; Mustafa Fayda, “Bedevi”, *DİA*, V, 311.

⁷⁷ Nesebi devlet kurumuna benzeten bir yorum için bk. Mustafa Fayda, “Ensâb”, *DİA*, XI, 244.

⁷⁸ Fayda, “Bedevi”, *DİA*, V, 311; a. mlf., “Ensâb”, *DİA*, XI, 244.

⁷⁹ Ensâb geleneğinde sosyal ve politik bağlar birbirlerine bağlı fertlerin ve ailelerin tek bir nesebe mensup kabul edilmesi nesebin kan bağından ibaret olmadığını göstermektedir. Donner’a göre Ensâb geleneğinde kabileye sonradan katılmış fertler ve ailelerin gerçekte bağlı oldukları kökler unutulmuş ve sanki kabile tek bir ortak atadan geliyormuş gibi sunulmuştur. Donner, Fred McGraw, “The Bakr b. Wa’il tribes and politics in northeastern Arabia on the eve of Islam”, *Studia Islamica*, LI (1980), 9. Arap kabilelerinin neseble ilgili kayıtları bu sebeple geriye doğru gittikçe sembolik bir hal almaktadır. Zira bir çok örnekte bazı kabileler geçmişte tek bir babadan türemiş gibi sunulmasına rağmen, aslında bu toplulukların kan bağları farklı olabilmekte ve politik ittifaklar amacıyla kabileler ortak atalar “keşfedebilmektedir”. Meselâ Nizâr, Mudar ile Rebia kabilelerinin ortak atası olarak “keşfedilmiştir”. Keza Kudâa da bu amaçla, aslında öyle olmadığı halde, Kahtân’ın soyuna dahil edilmiştir. bk. a. mlf., “The Bakr b. Wa’il”, *Studia Islamica*, LI (1980), 9-10. Ayrıca bk. Recep Şentürk - Casim Avcı, “Kabile”, *DİA*, XXIV, 30; Fayda, “Bedevi”, *DİA*, V, 311.

⁸⁰ Bk. “asabe” s. 23.

⁸¹ Bk. Âlûsî, *Bulûğu’l-Ereb*, III, 191-192; Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, s. 208-210.

⁸² Bk. Fayda, “Ensâb”, *DİA*, XI, 244, a. mlf., “Bedevi”, *DİA*, V, 311.

doğurmaktadır⁸³. Hilfin sonuçlarından birisi de, halîflerin birbirlerine mirasçı olmasıdır⁸⁴. Hilfin mirasçı olma imkanı vermesi, aynı zamanda bu anlaşmanın, neseb kazanma hakkı doğurabildiği anlamına gelmektedir. Nitekim bir çok kaynak, kişinin nesebinin hilf vasıtasıyla halîf olan kabilenin nesebine dahil olduğunu belirtmektedir⁸⁵. Tarafların birbirlerini müdafaa ve himâye etmelerinin yanı sıra, birbirlerinin kardeşi kabul edildiği muâhât akdi de kişinin nesebinin karşı tarafa dahil edilmesiyle sonuçlanabilmektedir⁸⁶.

Câhiliye toplumunda köleliğin köle sahibinin ve dolayısıyla onun kabilesinin nesebine katılmaya istisnai hallerde yol açan bir kurum olduğu anlaşılmaktadır⁸⁷. Câhiliye toplumunda köle iken azad edilen kişiler (mevlâ itk), hürler ve kölelerin arasında bir konumda bulunuyorlardı⁸⁸. Bu kişilerin azâd edenin nesebine dahil olabildikleri görülmektedir⁸⁹. Azad edilen, azad eden kişiden önce öldüğü takdirde, eski efendisinin ona varis olması⁹⁰ ve azad edilen kölenin velâ hakkının azad eden tarafından satılabilmesi⁹¹ de bu hususa işaret etmektedir. Mamafih, sâibe olarak adlandırılan bir azadlı köle türünün varlığı, azad etmenin kabileye intisabı gerektiren zorunlu bir sebep olmadığını göstermektedir. Bir kölenin, sahibi tarafından sâibe olarak nitelenmesi, bu

⁸³ Bk. “velâ ve ahd” s. 31.

⁸⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 567.

⁸⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 431-432; İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 410; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 567; Ali, Salih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s.196; Apak, Adem, *Asabiyet*, s.21. Himâyeden dolayı nesebin, hâmi kabileye geçmesine dair bir örnek olarak, Suffe ehlinden Ebû Reyhâne'nin nesebi hakkındaki bilgiler için bk. M. Yaşar Kandemir, “Ebû Reyhâne”, *DİA*, X, 213.

⁸⁶ Bk. İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 238; Savran, Ahmet, Demirayak, Kenan, *Câhiliye Döneminde Arap Edebiyatı Târîhi*, s. 23.

⁸⁷ Meselâ Câhiliye devrinde babası hür annesi cariye olan çocuklar da köle kabul edildiği için, köle olarak doğan meşhur şair Antere bir savaşta gösterdiği yiğitlik neticesinde babasının nesebine dahil edilmişti. Câhiliyede kişinin oğlu sıfatıyla nesebe ilhak edilenlere “daiy” denilmekteydi. Bk. Sarıcık, *Câhiliye Kültürü*, s. 213.

⁸⁸ Sarıcık, Murat, *İslam Öncesi Dönem Câhiliye Kültürü*, s. 208.

⁸⁹ Meselâ Hırâş b. Simme'nin azad ettiği bir kölenin hem Temîm'in hem Benî Harâm b. Ka'b'ın hem Hazrec'in mevlası olarak anılması hk. bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, II, 345; Sarıcık, *Câhiliye Kültürü*, s. 208.

⁹⁰ Sarıcık, *Câhiliye Kültürü*, s.208.

⁹¹ Bakkal, Ali, *İslam Öncesi Câhiliye Hukuku*, s.123-130.

kelimenin lugat anlamının⁹² çağrıştırdığı şekilde, azad edildiği halde sahibinin kabilesi ile ilişkisi olmayacağına ilan anlamına gelmekteydi⁹³.

Kişi kan bağıyla bağlı olmadığı bir kabilenin nesebine hilf ve itk gibi yollarla dahil olabildiği gibi, bağlı olduğu kabilenin nesebinden ihraç edilebilirdi. Hal' olarak adlandırılan bu uygulama, nesebe dahil etmenin tam tersi olarak kabul edilebilir. Bir kimse öz oğlu veya evlatlığında kötü bir gidişat görürse onu nesebinden hal' edebilirdi. Kabiledakilere karşı işlenen ağır bir suç da kişinin kabileden kovulması ile sonuçlanabiliyordu. Mesela kabilesinden birini öldüren ve kabilesi içinde bu hareketini müdafaa edecek kişiler bulamayan kimse, kabilesinden kaçarsa hal' ve terk edilmiş olurdu⁹⁴.

1.1.4. Asabe (عصبة)

Asabe kelimesi için verilen lugat anlamları, insanın erkek yakınlarının oluşturduğu topluluk unsuru üzerinde birleşmektedir⁹⁵. Kelimenin çeşitli kullanımları⁹⁶, kişi ile söz konusu topluluk arasındaki ilişkinin akrabalığın ötesinde olduğunu ve bu topluluğun birleşerek kişiye yardım etmek ve onu savunmak anlamlarını da içerdiğini

⁹² Saibe kelime olarak, bir yerle veya bir işle ilişkisi olmayan demektir. İbn Manzûr, *Lisân*, I, 478.

⁹³ Sarıcık, *Câhiliye Kültürü*, s. 208.

⁹⁴ Hal' hakkında bk. s. 41.

⁹⁵ Bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1214; İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 281; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 605-606; Ezherî, *Tehzîb*, II, 45-50. Yukarıdaki kaynaklarda bu kelime için verilen, kişinin "kelâle"sinden babası ve oğlu dışında kalan ve miras taksiminden geriye kalanın farklı oranlarda aralarında paylaştırıldığı erkek vârisleri anlamının İslâm târihinin ilk asırlarında şekillendiği âşikârdır. Bk. İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 281; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 602, 606; Aydın, M. Akif, "Aile", *DİA*, II, 198.

⁹⁶ "el-'Asb" çok sıkı saklamak demektir. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1211. "el-'Usbe" on ile kırk arasındaki erkek topluluğu anlamına gelmektedir. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1212; Ezherî, *Tehzîb*, II, 46-48. "te'assabna lehu ve meahu", birlikte bir topluluk oluşturarak kişiye yardımcı olmak (İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 281; İbn Manzûr, *Lisân*, I, 606), "te'assabu aleyhim" topluluk bir kişiye karşı birleştiğinde, o topluluğa karşı bir araya gelmek (İbn Manzûr, *Lisân*, I, 606; Ezherî, *Tehzîb*, II, 48), "i'tesabû" birlik kurmak (İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 281) demektir.

göstermektedir. Taassub ve asabiyyet kelimelerinin akraba topluluğundan ziyade, himâye ve müdafaa kavramlarıyla açıklanması da, bu hususa delalet etmektedir⁹⁷.

Câhiliye toplumunda ferdi çevreleyen tabîi ve sosyal şartlar, yalnızca kabile içinde sürdürebilir bir hayatı zorunlu kılmaktadır. Kabileyle fert arasındaki bu zorunlu ilişki, ferdin yaşayabilmesi için kabilenin bir bütün olarak yaşatılması gerektiği anlamına gelir. Kabilenin hayatını sürdürebilmesi ise, onun mensuplarını dışarıdan gelecek her türlü zarara karşı savunmakla gerçekleşebilir ve bu da câhiliye döneminde kabile mensupları arasındaki dayanışmanın niçin çok güçlü olduğunu açıklar. Kabile mensupları arasındaki dayanışmanın gücü, fertlerin herhangi bir anlaşmazlık halinde, kabileye bağlılık haricinde bir değerlendirme kıstası kullanmasını engellemektedir. Anlaşmazlıklarda ve özellikle çatışma hallerinde, davranışları belirleyen en önemli ve çoğu zaman tek unsurun kabileye mensubiyet olması, taassub kelimesinin anlam çerçevesini çizmektedir. Taassub, özellikle çatışma durumlarında ortaya çıkar ve suçun şahsiliği esasını ortadan kaldırır. Suçun ferdiliğinin inkarı, ferdin işlediği suçun ve verdiği zararların sorumlusu olarak, o ferdin bağlı olduğu kabileyi görmek ve bu suça karşılık verilmek istenen cezalarda ferdi değil, kabilesini muhatap almak şeklinde tezahür eder. Cezalandırmada muhatabın fert yerine kabile olarak belirlenmesi de kan davasını doğurmaktadır. Nitekim câhiliye devrinde adam öldürme hadiselerinin cezası, öldürülen kimsenin en yakın akrabasının, ya katili veya onun kabilesinden bir kimseyi öldürerek intikam alması şeklinde gerçekleşmekteydi. Kan davaları başka kan davalarına yol açmakta, bu durum taassubu güçlendiren en önemli saik haline gelmekte ve böylece kabile asabiyyeti yukarıda kısaca tasvir edildiği şekliyle birbirini besleyen anlayış ve davranışlarla giderek daha güçlü hale gelmekteydi⁹⁸.

Emânın neseble olan irtibatı, bu kavramın asabiyyetle olan yakın ilişkisine de delalet etmektedir. Zira kişinin bir kabileye belirli şekillerde mensup olması, kabilenin asabiyyetinin, bir başka ifadeyle kabile mensupları arasındaki asabiyyet anlayışının, o

⁹⁷ Bk. İbn Manzûr, *Lisân*, I, 606; Bir adamın asabesi yahut bir adama asabe olmak onun için savaşmak ya da onu himaye etmek demektir. M. Abdülkâdir Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabiliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 21.

⁹⁸ Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 454-458, II, 568-569; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 369; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 393, V, 221; Apak, *Asabiyyet*, s. 17, 33; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabiliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 21.

kişiyi de kapsaması anlamına gelmektedir. Emân uygulamalarının amacı da, ancak emân talep edilen gücün temsil ettiği topluluğa ait asabiyetin emân talep edeni kapsaması suretiyle gerçekleşebilir. Kabile asabiyeti, emân altındaki kişiyi hem kabile dışından gelecek saldırılara karşı korur, hem de kabile içinde güvenli bir şekilde ve eşit haklara sahip olarak yaşamasını sağlar⁹⁹. Emân yitirildiğinde de, asabiyet farklı bir şekilde etkili olmaya devam eder. Zira kişi kabilesinden ihraç edildiğinde veya kabilesi içinde yardımsız kaldığında, önce içinde yakın akrabalarının bulunduğu kabilelerden kendisine hami bulmaya çalışır¹⁰⁰.

Asabe kavramının emânla ilişkisi ise, asabiyet kelimesinin anlam çerçevesinden kısmen farklı bir noktadadır. Emân altındaki kişi suç işlediğinde, asabe bu suçun eşit derecede muhatabı sayılmakta ve özellikle bu suç bir cinâyetse, maktulün yakınlarının gerek kan davalarının¹⁰¹ gerekse diyet taleplerinin muhatabı olmaktadır¹⁰². Emânını yitiren kişi, diyetini ödeyecek kişileri de yitirmektedir. Sonradan emân alan kişinin diyetinin, kabileye kan bağı ile bağlı olan kişinin diyeti ile eşit olmadığı anlaşılmaktadır¹⁰³.

⁹⁹ Bk. İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, 454-458, II, 484-485; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 360; Apak, Adem, *Asabiyet*, s. 21; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 23.

¹⁰⁰ Meselâ, Kureyş içinde destek bulamayan Abdulmuttalib, anne tarafından akraba olduğu Neccâr oğullarından yardım talep etmiştir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 11-12; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 42.

¹⁰¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, II, 484-485, 568-569; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 369; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 393; Apak, *Asabiyet*, s. 33.

¹⁰² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 597; Savran, Demirayak, *Câhiliye Döneminde Arap Edebiyatı Târîhi*, s. 19. İslâm medeniyetinde, diyetle mükellef olan akrabalar ile mirastan pay alan erkek akrabalar hakkında iki ayrı terim geliştirilmiş ve ilkinde âkile denirken, diğerine asabe adı verilmiştir. Câhiliye döneminde her iki kelime de mevcut olmakla beraber, bu iki kelimenin yukarıdaki gibi terimleştiği görülmemektedir. İslâm medeniyetinde âkilenin diyet sorumluluğu ancak kasit unsuru bulunmayan bir öldürme veya yaralama hadisesinde geçerliyken, Câhiliye devrinde suçta kasit unsuru bulunup bulunmadığına bakılmadığı gibi, bu kelimenin kabile mensuplarından kimleri kapsadığı belirsizdi. Aktan, Hazma, "Akile", *DİA*, II, s.248.

¹⁰³ Salih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 169; Sarıcık, *Câhiliye Kültürü*, s. 193-198; Apak, *Asabiyet*, s. 33; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 23.

1.1.5. Himâ (حمى)

Himâ, lügatte korumak, engel olmak, uzaklaştırmak, himâye etmek anlamına gelmektedir¹⁰⁴. Terim olarak ise kişilerin veya kabile mensuplarının herhangi bir saldırıya karşı birbirlerini korumasını ifade eder¹⁰⁵. Himâ yerine zaman zaman, civâr ve hafere kelimeleri de kullanılmıştır¹⁰⁶.

Himâ'nın emân ve civârla aynı anlam çerçevesine delalet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kişinin bir kavim veya kişiden himâye talebinde bulunması ile emân talebinde bulunmasının aynı tarihi vakıya tekabül ettiği görülmektedir¹⁰⁷. Ancak, himâ kavramında emânın ve civârın gerçekleşebilmesi için gerekenin yapılması noktasına vurgu vardır. Emân ve civâr bir hali ifade ederken, himâ bu halin ortaya çıkmasını sağlama fiilini ima etmektedir. Zira emân ve civâr, ancak emân ve civâr verenin karşı tarafı koruma altına almaya başlamasıyla gerçekleşebilir.

Emân vermenin câhiliye toplumunda önemli bir nüfuz ifade etmesi de, himâ kavramının yardımıyla açıklanabilir. Çünkü himâyı toplumda ancak kuvvetli olan gerçekleştirebilir; dolayısıyla emânı ancak güçlü kişi ve kabileler verebilir. Bu sebeple emân verilirken, emân talep eden ne kadar güçsüz olursa olsun, Arap toplumunun o

¹⁰⁴ İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 230; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 347, 348; İbn Manzûr, *Lisân*, XIV, 197-200. Kelimenin bu anlamından doğan kısmen farklı bir kullanım için bk. İbn Manzûr, *Lisân*, XIV, 198-199. "hamiyye" kavmini koruyan kişi veya topluluk (İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 230; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 348; İbn Manzûr, *Lisân*, XIV, 199; Ezherî, *Tehzîb*, V, 275), "hâmi'l-humeyyâ" kavmini veya çevresindekileri koruyan kişi (İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 231; Ezherî, *Tehzîb*, V, 275) anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen "hamâ" ve "ahmâ" fiilleri de buna uygun olarak korumak anlamını taşır. İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 348; İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 230.

¹⁰⁵ Bozkurt, Nebî, "Himâye", *DİA*, XVIII, 56.

¹⁰⁶ Himâye eden kişiye hâfir veya hâfiru'l-kavm da denilir. Bozkurt, "Himâye", *DİA*, XVIII, 56.

¹⁰⁷ Nitekim Hz. Peygamber'in Tâif dönüşünde Mutim b. Adiyy'in emânını alarak Mekke'ye girmesini işleyen bir şiirde Allah Rasulü'nü "ahdine ve emânına aldın" ifadesi kullanılmaktadır. Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 406. Aşağıda işlenecek olan Nu'mân b. Munzir'in Ukâz'a göndereceği kervana emân verme hadisesini aktaran bazı kaynaklar da buradaki emânı himâye olarak kaydederler. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 487-488; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 277.

dönemdeki telakkilerine göre emân verene denk bir mevkide olup olmadığına bakılmaktadır¹⁰⁸.

1.1.6. Hilf (حلف)

Hilf¹⁰⁹ kelimesinin lügat anlamı, yemin ve kalem olmakla beraber¹¹⁰, İbn Manzûr'un verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, güçlü bir niyet ve azimle bir şeyi gerçekleştirmeyi taahhüt etmek¹¹¹ bu kelimenin ardındaki asıl anlamı ifade etmektedir¹¹². Hilfin haiz olduğu bu anlamdan ötürü, daha sonraları antlaşma ve ittifak anlamını kazandığı görülmektedir. Zira antlaşmalar, taraflar arasında bir taahhüt ifade etmekte ve ancak yeminle aktedilmektedir¹¹³. Câhiliye devrinde yardımlaşma, dayanışma ve himâye amacıyla yapılan antlaşma ve ittifaklar için kullanılan başlıca kelime hilftir. Hilf antlaşmalarının tarafları da umumiyetle halîf olarak nitelenmektedir¹¹⁴.

Hilf, bu antlaşmayı akdeden taraflara getirdiği hak ve sorumluluklar açısından, emân ve civâr kavramlarına büyük ölçüde benzemektedir. Nitekim bir kabileyle savunma ve yardımlaşma amaçlı hilf antlaşması yapan kişi, o kabilenin mensubu gibi kabul edilmektedir¹¹⁵. Ferdin kabile ile hilf yapması, umumiyetle o kabileden emân ve civâr alması ile eş anlamlıdır. Emân ve civâr gibi hilfte de fert, bir kabilenin halîfi

¹⁰⁸ Bk. s. 48.

¹⁰⁹ Kelimenin farklı okunuşu için bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 415; İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 104; İbn Fâris, *Mücmel*, I-II, 249; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 261; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53; Ezherî, *Tehzîb*, V, 66.

¹¹⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 415; İbn Abbâd, *el-Muhît*, III, 104; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 261; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53; Ezherî, *Tehzîb*, V, 66-67.

¹¹¹ İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53.

¹¹² Nitekim kelimenin hem yemin etmek hem de yemini lağv etmek için kullanılması, bu kelimenin güçlü niyet, kasıt ve azmi temsil ettiğini göstermektedir. Bk. İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53.

¹¹³ İbn Fâris, *Mücmel*, I-II, 249; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 261; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53; Ezherî, *Tehzîb*, V, 67.

¹¹⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 415-416; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 261; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53. Kelimenin fiil hali ve diğer kullanımları için bk. Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, I, 415; İbn Sîde, *Mu'cem*, III, 261; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53; Ezherî, *Tehzîb*, V, 67.

¹¹⁵ Ezherî, *Tehzîb*, V, 67.

olduğunda o kabilenin nesebine dahil edilebilmekte ve o kabilenin mevlâsı olarak adlandırılmaktadır¹¹⁶. Güçsüz olduğu için hilf vasıtasıyla himâye altına giren halîf, hâmisinin ölümü halinde, onun mirasından altıda bir oranında pay alır¹¹⁷. Belli bir süreyle sınırlı hilflerde ise fert, kabilenin veya kabiledaki güçlü bir kişinin himâyesi altında kalmaktaydı. İki veya daha fazla kabile arasında uygulandığı gibi¹¹⁸, bir kabile ile o kabileye mensup olmayan bir fert veya aile arasında yahut iki kişi arasında yapılabiliyordu¹¹⁹.

Kabileler arasında savunma amaçlı akdedilen hilflerde taraflardan birine yapılacak saldırı diğerine yapılmış kabul edildiği gibi¹²⁰, kabilelerden birinin verdiği emân da, diğer kabile tarafından tanınmaktadır¹²¹. Söz konusu hilflerde başlıca hedef düşman kabilelere karşı caydırıcı bir güç teşkil etmek olmasına rağmen, hilf yalnızca bir savunma anlaşması olarak kalmamakta ve kabilelerin ekonomik ve toplumsal hayatlarını çeşitli şekillerde değiştiren sonuçları da beraberinde getirmektedir¹²².

¹¹⁶ Emile Tyan, “Hilf”, *EF* III, 308.

¹¹⁷ Tyan, “Hilf”, *EF*, III, 308; Özkuyumcu, Nadir, “Hilf”, *DİA*, XVIII, 29; Bk. Bakkal, *Câhiliye Hukuku*, s.124-128. Meselâ Abdullmuttalib’in ölümünün ardından onun halifi olan bir kişiye, Abdullmuttalib’in çocuklarının önce mirastan pay vermeye yanaşmaması, fakat daha sonra mirasçılar arasına dahil etmeleri hakkında bk. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 239.

¹¹⁸ Meselâ Benî Esed ve Gatafânlılar’ın kendi aralarında yardımlaşma ve dayanışma üzere akitleştikleri için “ahlâf” olarak adlandırılması, Benî Esed ve Taylılar’ın ve Fezare ile Esedliler’in de birbirlerine halîf olmaları ve Gatafânlılar’ın Benî Esed ve Tay kabilesi ile anlaşmasından sonra bu kabilelerin “ehâlîf” diye meşhur olması hakkında bk. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 77; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 375.

¹¹⁹ Meselâ Sümâme b. Seyf b. Cârîye b. Salîf ile Yerbû arasındaki hilf için bk. Belâzürî, *Ensâb*, XII, 204; Mersed b. Ebi Mersed’in Mekke’ye sığınıp Hamza b. Abdullmuttalib’in halifi olması için bk. İbn Habîb, *İbn Habîb, Münemmak*, s. 244-245. Hz. Peygamberin hicretten sonra Muhacirle Ensar arasında kurduğu kardeşlik bağını (muâhât) İbn Manzûr’un hilf olarak nitelemesi de burada zikredilmelidir. İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53.

¹²⁰ Âlûsî, *Bulûğu’l-Ereb*, I, 162; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 335; Harîsât, s. 72.

¹²¹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 333; Harîsât, *el-Asabiyyetü’l-Kabeliyye fî Sadri’l-İslâm*, s. 72.

¹²² Halîf kabilelerin birbirlerinin anlayış, örf ve teamüllerini kabullenmelerinin beklendiği hususunda Evs kabilesinin Hazreç’e karşı Mekke’ye giderek Kureyş’le hilf akdetmeleriyle başlayan hadiseler zinciri çok dikkat çekicidir. Bir kabilenin halifi olmanın, o kabilenin düşmanlarını da düşman kabul etmek demek olacağını ve böyle bir gelişmenin Şam yolunun Yesrib’e yakın kısmının güvenliğini tehlikeye sokacağını düşünen Kureyş ileri gelenleri, Evs’in temsilcileri henüz Mekke’den ayrılmadan söz konusu hilfi derhal feshetmek ister. Hilfi feshetme işini üstlenen Ebû Cehil, Evsliler’e Kureşli erkeklerin Mekke pazarına

Küçük ve zayıf kabileler ile büyük ve kuvvetli kabileler arasında yapılan hilflerde, zaman zaman küçük kabile büyük kabileye iltihak etmektedir¹²³.

Kabileler arasındaki emân ile kabileler arasındaki hilf sonuçları itibariyle büyük ölçüde örtüşen kavramlardır. Ancak emânın kısmen hilf kavramının dışında kalan uygulamalarına rastlamak mümkündür¹²⁴. Nitekim hilfte karşılıklı taahhüt unsuru daha ağır basmaktayken, emân ve civârda bir tarafın diğer taraftan herhangi bir ivaz beklemeden sağladığı güvence ve imkanlar söz konusudur. Hilf taraflardan birine güvence ve imkan sağlamak temelinde değil, tarafların birbirlerine ve üçüncü taraflara karşı belirli şekillerde davranmak hususunda bağlayıcı hükümler altına sokmak temeli üzerinde gerçekleştirilir¹²⁵. Nitekim hilf kavramı güçlü tarafın zayıf tarafa tek taraflı olarak emân sağlamasına indirgenemez. Üstelik hilfte teahhüt edilen hususlar, tarafların menfaatlerini gerçekleştirmek amacını da gütmeyebilir. Savunma amaçlı hilfler gibi, ticarete veya hilfe taraf olmayan zayıfların himâyesine yönelik hilf anlaşmaları da yapılmıştır.

Hilfin akdedilme şekilleri de onu emân, civâr ve benzeri kavramlarla nitelenen uygulamalardan ayırıcı bir özellik olarak kabul edilebilir. Şarap ya da kan akıtmak veya birlikte şarap veya zezem içmek ile hilfi Beyt'in yanında akdetmek kaynaklarda rastlanan hilf akdetme şekillerindedir. Hilf umumiyetle bir törenle akdedilmekte ve bu sırada sembolik değeri yüksek bazı eşyalar kullanılmaktadır. Hilf törenlerinde, tarafların etrafında toplandıkları ateş motifi sıkça görülmektedir. Tarafları birleştirici

çıkan Kureyş kadımlara arkadan “vurduğu”nu ve eğer buna “katlanabilirlerse” hilfin devam edeceğini söyler. Bu davranış Evsliler'in namus anlayışına çok aykırı geldiği için hilf feshedilir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 677.

¹²³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 333; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 72.

¹²⁴ Meselâ Arap meliklerine kendi topraklarından geçen veya çarşılarında ticaret yapmak isteyen tüccarların “meks” vermeleri karşılığında, bu topraklarda meliklerin emânı ile hareket etmeleri (Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 307) gibi uygulamalar emân olarak kabul edilebilmesine karşılık, hilf olarak nitelendirilemezler.

¹²⁵ Hz. Peygamber'in hicretten sonra muhacirle ensar arasında kurduğu muahatın hilf olarak nitelenmesi de bu hususu teyit eden örnekler arasındadır. İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 53; Özkuyumcu, “Hilf”, *DİA*, XVIII, 29.

semboller arasında ellerin sokulduğu kap unsuruna da rastlanmaktadır¹²⁶. Hadramevt meliki meşhur Akilulmurar ile Kinde ve Rebia kabilesi arasındaki hilf ise bir kurt derisi üzerine akdedilmiştir¹²⁷.

Hilflerin her biri nihâyetinde emanı sağlamak hedefini güden başlıca üç sebebinden bahsedilebilir. Bu amaçlar savunma, yol güvenliği ve zayıf fertlere yönelik zulmü önleme şeklinde sıralanabilir¹²⁸. Savunma amaçlı hilfler düşmanlarına karşı koyabilme gücünü yitiren kabilelerin daha kuvvetli kabilelerle anlaşması ve hatta onlara iltihak etmeleri şeklinde gerçekleştiği gibi, böyle bir zayıflık söz konusu olmadan, kabilelerin düşmanlarına karşı müttefik arayışı neticesinde akdedildiği de vakidir¹²⁹. Nitekim hilfu'l-mutayyebun, hilfu'l-ahlâf, Dabbe, Sevr, Ukl, Teym ve Adi arasında yapılan Hilfu'r-Ribâb¹³⁰, Abs ve Amir b. Sasaa'nın Zübyan, Teym ve Esed'e karşı yaptıkları hilf, Kureyş, Kinâne ve Huzâ'a arasındaki Hilfu-Hums; Medine'deki bazı Yahudi kabileleriyle Hazreç ve Evs'in kurdukları hilf, güçlü kabilelerin aralarında akdettikleri hilflerdir. Kureyş ile Ehâbiş olarak adlandırılan kabileler arasındaki anlaşmaların da temelde savunma amaçlı olduğu görülmektedir¹³¹.

Ticaret kervanlarının kabilelerin hakim olduğu topraklardan güvenlik içinde, kılavuzluk ve iâşe gibi çeşitli hizmetler olarak geçme talepleri hilfi doğuran başlıca

¹²⁶ Mutayyebûn ve Ahlâf hilflerinin akdedilme törenlerinde kullanılan unsurlar için bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 143-144; Belâzürî, *Ensâb*, I, 62-63, IX, 405; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 143-144; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 166-167; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 33-34, 50-51, 190, 200-201, 275-276; Makdisî, *el-Bed'*, II, 127-128; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 209-210; 453-454, II, 22; İbn Manzûr, *Lisân*, IX, 55; Makdisî, *et-Tebyîn*, s.173; Efgânî, *Esvâk*, s.99-100; Sehhâb, *Îlâf*, s. 321; Ali, *Târîhu'l-Arab*, s. 169-171. Tyan, şarap ve kan yanında külün de hilf törenlerinde kullanıldığını belirtmektedir. Tyan, "Hilf", *EF*², III, 308.

¹²⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 320.

¹²⁸ Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 328, V, 313, 333; Fayda, "Bedevi", *DİA*, V, 311.

¹²⁹ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 162; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 335; Apak, *Asabiyet*, s. 33.

¹³⁰ Fîruzâbâdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 264; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 378.

¹³¹ Nitekim Kureyş ile Kays Aylan kabileleri arasında meydana gelen Ficâr harbinde olduğu gibi, Ehâbişe dahil kabileler Kureyş'in yanında savaşa katılmıştır. M. Ali Kapar, "Ehabiş", *DİA*, X, 496. Kureyş'in siyasî nüfuzu altında yaşayan Hüzeyl ile Kureyş arasındaki ilişkiyi bir hilf olarak niteleyebilmek için elimizde yeterli târîhi malumatın bulunmadığı anlaşılmaktadır. bk. Nasuhi Ünal Karaaslan, "Hüzeyl", *DİA*, XIX, 70.

sebeplerden biridir¹³². Farklı adlarla anılan bu tür hilflerin karakteristiği, son tahlilde birer hizmet akdi olmalarıdır. Zira kervanların mensup olduğu kişi veya kabileler, sağlanan emân ve verilen hizmetler karşılığında bir ücret ödemektedir. Nitekim Kureyş'in akdettiği en meşhur hilf olan Îlâf¹³³, bu anlaşmanın neticesi olarak gerek varış noktalarında gerekse güzergâhlarda kendisine sağlanan emânın ve diğer imkanların karşılığını Kureyş'in çeşitli şekillerde ödemesini öngörmekteydi¹³⁴.

Hilfleri ortaya çıkartan saiklerden biri de zayıfa yönelik zulmü engelleme düşüncesidir¹³⁵. Yapısı açısından diğer hilflere benzemekle beraber, bu hilf türünde tarafların kendi çıkarlarını gerçekleştirme amacı gütmedikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu hilflerin en tanınmış örneği olan Hilful Fudûl'e dair başlıca tarihi kayıtlar da bunun zayıfa herhangi bir yardıma indirgenemeyeceğini göstermektedir. Hilful Fudûl öncelikle bir anlaşmadır ve Mekke'deki ihlal edilen emân halinin yeniden inşâsı olarak yorumlanabilir. Nitekim Hilful Fudûl olarak adlandırılan iki anlaşmada da¹³⁶ Mekke'ye emân olduğu zannıyla geldiği halde, orada zulüm gören kişilerin hakkını almasını sağlamak, yani emânını iade etmek unsuru vardır. Öte yandan emânları yeniden inşâ edilen kişiler edilen yemin gereği asabiyet, neseb, civâr vb. unsurlar

¹³² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 328, V, 313; Fayda, "Bedevi", *DİA*, V, 311.

¹³³ Îlâf, kaynaklarda "emân", "habl", "isam", "ahd" ve "hilf" kelimeleriyle nitelenmektedir. Kister, M. J., "Mecca And Tamim: Aspect Of Their Relations", *Studies In Jahiliyya And Early Islam*, Londra 1980, s. 117.

¹³⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s.162; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 302, 304, 305; Hamidullah, "Îlaf", *DİA*, XXII, 63; Kister, "Mecca And Tamim", s. 117- 118.

¹³⁵ Özkuyumcu, bu tür hilflerin göre savunma amaçlı hilflerden daha yaygın olduğunu ileri sürmektedir. Bk Özkuyumcu, "Hilf", *DİA*, XVIII, 29.

¹³⁶ Hilfu'l-Fudûl olarak bilinen anlaşmaların ilki Cürhümlüler tarafından akdedilmiştir. Hz. Peygamber'in de nübüvvetinden önce katılmış olduğu, Âhlâf ve Mutayyebûn hilflerinden daha üstün olduğunu ifade etmek üzere "fazilet yemini" olarak adlandırılan ikinci hilfu'l-fudûl ise ilkinden daha meşhurdur. Bu anlaşmaların her ikisinin de Zâlimden mazlumun hakkını almaya yönelik akdedilen anlaşmalar olduğu belirtilmektedir. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 52-59, 180, 275, 277-282; Hamîdullah, Muhammed, "Hilful Fudul", *DİA*, XVIII, 31-32; Fayda, Mustafa, "Abdullah b. Cüd'an", *DİA*, I, 93.

olmadan ve yardım edilecek kişi veya topluluk bu hilfin tarafı olmamasına rağmen bir emân teahhüdü vardır¹³⁷.

1.1.7. Velâ ve Ahd (ولاء - عهد)

Çok geniş bir anlam sahasına sahip olan velâ kelimesi için lugatların verdiği bilgiler dört ilişki türüne işaret etmektedir. Bunlar veli ve seyyid gibi ast ve üst arasındaki ilişki¹³⁸, baba, amca gibi neseb ilişkisi¹³⁹, misafir ve dost gibi arkadaşlık ilişkisi¹⁴⁰ ile halîf, câr gibi emân ilişkisi¹⁴¹ olarak sıralanabilir. Velâ kelimesinin emânla ilişkisi yalnızca son kısım ile sınırlı değildir. Civâr alan ve hilf akdedenlere mevlâ denildiği gibi, diğer üç ilişki türünden birini ihtiva eden kullanımların da emânla irtibatlı olduğu görülmektedir. Nitekim kölesini azâd eden efendi ve azâd edilen köle arasındaki velâ ilişkisi aynı zamanda emânı da ihtiva etmektedir. Zira bu ilişki neticesinde azâd edilen köle, efendisinin kabilesine mensub sayılmakta ve bu kabilenin emânı altında yaşamaktadır. Ayrıca gerek köle azadı gerek hilf akdi ile ortaya çıkan velâ ilişkisi, aynı zamanda taraflardan birinin diğerinin nesebine dahil olmasıyla sonuçlanabilmektedir. Öte yandan misafirlik veya konaklamak (nezîl) gibi bir arkadaşlık yahut tanıdıklık

¹³⁷ Hamidullah, “Hilful Fudul”, *DİA* XVIII, 31-32. Arap toplumunda yine zayıfların himâye altına girdiği bir hilf şekli de fertler arasında uygulanıyordu. Bu hilf Arap târîhinde iki türlü uygulama alanı bulmuştur. Birincisi belli bir süre ile sınırlı kalan türdü ve daha çok mazlumun bir müddet güçlü bir şahsın himâyesinde kalması şeklinde olurdu. İkincisinde ise güçsüz halîf himâyesine girdiği şahsın “mevla”sı olarak anılırdı. Himâye eden, himâyesine aldığı kişiyi isterse kardeşliğe veya evlatlığa kabul edip nesebine dahil edebilirdi. Bu durumda güçsüz halîf hamisinin ölümü halinde mirasından altında bir oranında pay alırdı. Özkuyumcu, “Hilf”, *DİA*, XVIII, 29.

¹³⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 1984; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 936; İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 115-116; İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 409; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 448; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 48.

¹³⁹ İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 379-380; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 936; İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 115, 116; İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 409; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 451; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 48.

¹⁴⁰ İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 115, 116; İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 379; İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 409; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 448.

¹⁴¹ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, III, 1984; İbn Abbâd, *el-Muhît*, X, 379, 380, 381; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 936; İbn Sîde, *Mu'cem*, XII, 115; İbn Manzûr, *Lisân*, XV, 409; Ezherî, *Tehzîb*, XV, 449-451; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 48.

ilişkisi, misafirlere verilen kısa süreli emânı ihtiva etmektedir. Böylece velâ kelimesinin kapsadığı anlam gruplarının hepsinin bir şekilde emânla ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Câhiliye döneminde dört tür velâ ilişkisinin varolduğu ifade edilmektedir. Bunlar hilf velâsı, civâr velâsı, kölelik velâsı ve azâdlık velâsı olarak sıralanabilir¹⁴². Mikdâd'a göre aralarında hilf akdeden taraflardan güçsüz olana "mevlâ" adı verilmekte, fakat taraflar birbirine denk güçte iseler her ikisi de bu adı alabilmektedir¹⁴³. Hem kabileler hem de fertler için geçerli olan hilf velâsı, özellikle fertler arasında kuvvetli bir ilişkiye delalet etmektedir. Birbirinin "mevla'l-hilf"i olan kişiler, birbirlerine süresiz olarak emân tanımış ve emânlarına yönelik taarruzlara karşı duracakları konusunda taahhütte bulunmuş kişilerdir.

Birbirleri ile civâr ilişkisi olan kabileler ve fertler ise, birbirlerinin "mevla'l-civâr"ıdır. Bu anlamdaki velâ, civâr ile bir tarafın diğerine tanıdığı sığınma, yanında yaşama ve iskan hakkını ifade etmektedir¹⁴⁴.

Ahd kelimesinin de lugat anlamları bu kelimenin emânla birden fazla şekilde bağlantılı olduğunu göstermektedir. Ahid'in kesin biçimde verilen söz¹⁴⁵, yemin etmek¹⁴⁶, vasiyet¹⁴⁷ anlamları kişinin kendini bağlayıcı şekilde iradesini gösterme noktasında emân verme kavramı ile, kelimenin anlaşma¹⁴⁸ ve tanıma¹⁴⁹ anlamları ise hilf kavramı

¹⁴² Mikdâd, Mahmûd, *el-Mevâlî ve Nizâmu'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiri'l-Asri'l-Umevî*, Dimaşk 1980, s. 40.

¹⁴³ Mikdâd, *el-Mevâlî*, s. 41.

¹⁴⁴ Mikdâd, *el-Mevâlî*, s. 48.

¹⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1302; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 311; Ezherî, *Tehzîb*, I, 136.

¹⁴⁶ İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 63; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 311; Ezherî, *Tehzîb*, I, 135.

¹⁴⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1301; İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 63; Ezherî, *Tehzîb*, I, 135.

¹⁴⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1302; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 634. Ahiduke senin anlaştığın, sözleşme yaptığın kimse demektir. Halîl b. Ahmed, II, 1302 İbn Abbâd, *el-Muhît*, I, 112 İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 63 İbn Manzûr, *Lisân*, III, 313. "el-Uhde", anlaşma yapan iki taraf arasındaki alım satım ve hilf yazışması demektir. İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 634; İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 63; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 311.

¹⁴⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1302; Ezherî, *Tehzîb*, I, 136, 138.

ile kesişmektedir. Ahid zimmet anlamına da geldiği gibi¹⁵⁰, emân anlamında da kullanılmaktadır¹⁵¹. Aynı kökten türeyen fiiller de yerine getirilmesini emretmek, talimat vermek, söz vermek, taahhüt etmek, anlaşmak anlamlarında kullanıldığı gibi¹⁵², emân vermek anlamına da gelmektedir¹⁵³. İslâm devletinin hâkimiyeti altında yaşayan ve daha ziyade ehli zimmet olarak nitelenen gayrimüslimler hakkında ehlu'l-ahd terimi de kullanılmıştır¹⁵⁴.

¹⁵⁰ İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 634; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 311; Ezherî, *Tehzîb*, I, 136.

¹⁵¹ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1301; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 634; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 311; Ezherî, *Tehzîb*, I, 138.

¹⁵² Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1301, 1302; İbn Sîde, *Mu'cem*, I, 63; İbn Abbâd, *el-Muhît*, I, 112; İbn Fâris, *Mücmel*, III-IV, 634; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 313; Ezherî, *Tehzîb*, I, 135-136.

¹⁵³ Halîl b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, II, 1303; Ezherî, *Tehzîb*, I, 138.

¹⁵⁴ Küçük, Abdurrahman, "Ahid", *DİA*, I, 532; Ezherî, *Tehzîb*, I, 136.

1.2. Emânın Yapısı

1.2.1. Emân'ın Teşekkülü

Emânın nihai tahlilde câhiliye dönemi Arap toplumunun inanç ve kabullerine göre şekillenmiş, güvence ve yardımlaşmayı temin etmeye yönelik bir tasarruf olduğu söylenebilir. Emânı iki tarafın karşılıklı iradelerinin söz konusu olduğu bir akit olarak nitelemenin emân uygulamalarının tamamının kapsamı muhtemel değildir. Zira bazı emân türleri ve uygulamaları dönemin inanç ve kabullerine göre ortaya çıkmış belirli davranış kalıplarının tek taraflı olarak gösterilmesiyle meydana gelmekte ve ikinci bir tarafın rızası, kabulü ve taahhüdüne ihtiyaç bırakmamaktadır. Mamafih, tipik emân uygulaması diye niteleyebileceğimiz ferden bir kabileden veya onun ileri gelen bir üyesinden emân alması hadiselerinde iki tarafın iradelerinin uyuşması söz konusudur.

Emânın varlığına dair tarafların sözlü beyanlarının, ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, emânın teşekkülü esnasında değil, teşekkül etmiş emânın ilân edilmesinde önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Emânın teşekkül sürecinde ise şifahî beyanlardan çok, emân talep etmek ve emân vermek anlamına gelen davranış kalıpları öne çıkmaktadır. Mızrak kaldırılması bu kalıplaşmış davranışların en dikkat çeken örneğidir. Emân talep eden kişi bu talebini ifade etmek için, emân istediği kişinin görebileceği kadar yakın bir mesafede durur ve mızrağını kaldırır; kendisinden emân talep edilen kişi de emân vermeyi kabul ederse mızrağını aşağıya indirirdi¹⁵⁵. Nitekim maceraları câhiliye edebiyatında önemli bir yer tutan Hâris b. Zâlim, (ikinci Ficâr günlerinin dördüncüsü olan) Ukâz gününde Abdullah b. Cüd'ân'ın karşısına geçip mızrağını indirmiş ve Abdullah b. Cüd'ân da mızrağını ona karşı aşağıya doğru indirince Mekke'den emân almış kabul edilmiştir¹⁵⁶. Tarafların birbirlerinin elbiselerini tutması da emânın sözlü beyana dayanmasına gerek bırakmadan teşekkül etmesini sağlayan davranış kalıplarındandır. Meselâ görünüşü ve konuşmasıyla Kureyşlilerin beğenisini kazanmış, Benî Hâris b. Abdümenat b. Kinânedden Kâriz, Abduavf b. Abdulhâris b. Zuhre b. Kilâb'la karşılaştığında, onun elbisesini tutmuş ve böylece onun emânı altına girmiştir.

¹⁵⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 365.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Ensâb*, I, 49.

Emân teşekkül ettikten sonra, beraberce Beyt'e giden taraflar, burada emânlarını ilan etmişlerdir¹⁵⁷.

Emân sağlayan davranışların kaynaklarda sıkça rastlanan bir türü de, kabilenin reisi veya önemli bir şahsiyetinin çadırına girmektir. Çadıra giren kişi, çadır sahibinin mücaviri olarak kabul edilmekteydi ve ilgili kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu civâr hakkını elde etmek için çadır sahibinin tercihi veya rızası söz konusu değildi. Meselâ Bekr b. Vâil'le çatışma içinde bulunan Süleyk adlı bir kişi, bu kabile tarafından Kays b. Sa'lebe'nin oğullarından Fûkeyhe'nin çadırına kadar takip edilmiş, fakat çadır sahibinin izni veya daveti olmamasına rağmen bu çadıra girmesi üzerine Kays b. Sa'lebe'nin mücâviri kabul edilmiştir¹⁵⁸. Bu hususta bir başka dikkat çekici hadise de, Kinâne ile Kureyş'in Hevâzin'e karşı çarpıştığı ikinci Ficâr günlerinin dördüncüsü olan Ukâz gününde gerçekleşmiştir. Sakîfeli Mes'ûd b. Mut'ib, savaşın yapıldığı bölgede bir çadır kurarak, eşi Subey'a bt. Abdüşşems b. Abdumenât'ı bu çadırın içine yerleştirmiş ve bir öncekinde (Ablâ' gününde) olduğu gibi bu savaşta da Kureyşlilerin mağlub olacağı düşüncesiyle eşine çadırına girecek Kureyşlilerin emân altında olacağını ilan etmesini istemiştir. Bir süre sonra Subey'a, Kureyş'ten daha fazla emân alan kişi olsun diye çadırı genişletmeye başlamış, fakat kocası Mesûd, çok sayıda Kureyşliye emân vermeye güç yetiremeyeceğini belirterek, çadırı eski haline döndürmesini istemiştir. Fakat savaş Mesûd'un beklediğinin aksine sonuçlanmaya başlayınca, bir çok Kayslı çadıra sığınmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine Kureyşli Harb b. Ümeyye, akrabası olan Subey'a'ya bulunduğu çadırın ipinden tutan veya çadırının çevresinde dolananların da kendisinin emânı altında olacağını ilan etmesini istemiştir. Böylece Subey'a'nın çadırının etrafı Kayslı mağlub savaşçılarla dolmuş ve daha sonra çadırın bulunduğu mevkiye bu hadiseden dolayı "medâru Kays" adı verilmiştir¹⁵⁹.

Misafire emân verme olarak kabul edilen davranış kalıplarının başında ise misafire ikram anlamına gelen hareketler gelmekteydi. Meselâ Şi'bu Cebele gününde, er-Rebî' b. Ziyâd başkanlığında Abslı bir grup Benî Âmir'in topraklarına girerek, orada ikamet

¹⁵⁷ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 239.

¹⁵⁸ Belâzürî, *Ensâb*, XII, 350.

¹⁵⁹ İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 256.

etmeleri üzerine, onları ağırlayanlardan biri olan Rabîa b. Şekl, bu grubun durumunu Ahves b. Cafer'e danışmış ve o da "sen onları gölgeğinde gölgelendirdin ve yemeğinden yedirdin mi" diye sormuştur. Rabîa b. Şekl'in olumlu cevap vermesi üzerine Ahves "o halde sen onlara emân vermişsin demektir" şeklinde karşılık vermiştir¹⁶⁰.

Maddi bir bedel karşılığında verilen emân uygulamalarındaki emân kavramının akit olarak nitelenebileceği görülmektedir. Bu tür emânların bir kısmı kişinin bir kabile veya kabile büyüğünden savunma amaçlı olarak civâr alması veya halîf olması şeklinde gerçekleşmekte, ancak çoğunluğu sefer veya ticaret amacıyla belirli bir ücret karşılığı kabilenin topraklarına kısa süreli giriş şeklinde tezahür etmektedir¹⁶¹. Nitekim Îlâf'ın¹⁶² sağladığı emânı ve belirli bir ücret (genellikle oşür) mukabilinde çeşitli panayırlarda tüccarlara sağlanan emânı rahatlıkla bir akit olarak nitelendirmek mümkündür. Ali b. Abdullah b. Mes'ûd b. Hezlî'nin bir Mekkeliyle halîf olabilmek için, kendisiyle hilf kuracak kişiye üstün vasıflı bazı hayvanlarını vereceğini ilan etmesi ve bu şartı kabul eden bir Mekkeliyle hilf akdetmesi¹⁶³ gibi hadiseler de bu çerçevede değerlendirilebilir. Öte yandan tarafların emân almak veya vermek için bazı şartları öne sürdükleri hadiseler de emânın kısmen iki taraflı bir akit kapsamında ele alınması için zikredilebilecek deliller arasındadır¹⁶⁴.

Emânın hususi bir türü kabul edilebilecek olan hilflerin ise iki veya çok taraflı birer akit olarak nitelenmesi gerektiği aşikârdır. Zira burada açıkça karşılıklı irade beyanları

¹⁶⁰ İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 267.

¹⁶¹ Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 306-307.

¹⁶² Batıda Îlâf konusunda yeterli çalışmalar yapılmamıştır. Sadece Kister Hîre ve Mekke'ye gelen Arap kabileleri konusundaki bir programdaki konuşmasında bunun önemine değinmiştir. Lammes de istenilen neticeyi vermemiş olmakla birlikte Îlâf ile ilgili bir takım çalışmalar yapmıştır. M. Hamidullah ise bunun eksikliklerini ve batıların onun çalışmasına yapmış oldukları eleştirileri ortaya koymuştur. Doğu'da da bu konuda bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Derâdike, Sâlih, "Îlâfu Kureyş", *Dirasat Târîhiye*, XVII-XVIII, 51, Ürdün 1984.

¹⁶³ İbn Habîb, *Müenemmak*, s. 244-245.

¹⁶⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 360.

ve şartlar ortaya koyulmakta ve bir müzakere süreci sonunda söz konusu iradelerin uyuşması mümkün olmaktadır¹⁶⁵.

1.2.2. Emânın İlanı ve Alâmetleri

Emân teşekkül ettikten sonra, tarafların gerek yakın gerek uzak çevrelerinin bu emâna göre davranmalarını temin için ayrıca ilan edilmektedir. Emân ilanlarının daha çok hac ve panayırlar gibi kalabalık ve farklı kabile mensuplarının bulunduğu mekânlarda yapıldığı belirtilmektedir¹⁶⁶.

Emân alan kişinin bu emânın sağladığı imkanları kullanmak için, sahip olduğu emânı üçüncü şahıslar açısından temsil eden alâmetler taşıdığı anlaşılmaktadır. Taşındığı ve câhiliye toplumu tarafından emânın alâmeti olarak kabul edilen nesnelere sayesinde, emân alan kişi, sadece emân verenin yakın çevresinde değil, aynı zamanda ondan uzak mekânlarda da bu emânın sonuçlarından faydalanabilmekteydi. Câhiliye devrinde yazılı kültür son derece kısıtlı bir çevrede var olmasına rağmen, bazı modern müellifler emânın yazılı olabildiğini, hattâ yolculuk sırasında emân sağlayan ve meliklerin ya da kabile reislerinin mührünü taşıyan anlaşma metinlerinin yolcular tarafından taşındığını ifade etmektedir¹⁶⁷. Ancak emân alâmeti olarak en sık rastlanan davranışın emânı veren temsil eden bir nesne olduğu rahatlıkla ifade edilebilir¹⁶⁸. Emân veren kabile reisinin herkesçe tanınan bir elbisesi veya yüzüğü, emân almış kişi tarafından taşındığı müddetçe, bu emânın geçerli olduğuna hükmedilmekteydi. Emân, hac ve umre amacıyla alınmışsa, bu emânı sağlayan şeyi, yani Mekke haremını temsil eden bir nesne, emân alâmeti olarak taşınmaktaydı. Nitekim Mekke haremının ağaçlarının kabuklarını asmak, emân altında olmanın meşhur alâmetlerindendi¹⁶⁹. Meselâ Kureyş ile hilf akdetmek amacıyla Mekke'ye gitmek isteyen Evsliler, kendilerine karşı

¹⁶⁵ Hilflerin kendilerine has törenlerine yukarıda temas edilmişti.

¹⁶⁶ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 360; Önkal, "Civâr", *DİA*, VIII, 34-35.

¹⁶⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 331; Bozkurt, Nebi, "Emân", *DİA*, XI, 75.

¹⁶⁸ Bozkurt, "Emân", *DİA*, XI, 76-77.

¹⁶⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 331.

Hazreclilerden bir saldırı olmasın diye, evlerinin üzerine ümre için yola çıktıklarının alâmeti olarak kesilmiş hurma budakları asmışlardı¹⁷⁰.

1.2.3. Emânın Sebepleri

Emân uygulamalarına külli bir bakış, bu uygulamaların ardında yatan sebeplerin altı kısma ayrılabilceğini göstermektedir. Sefer, savaş, hilf, hal', panayır ticareti ve hac olarak adlandırabileceğimiz bu sebepler, aynı zamanda muhteva ve sonuçları itibariyle emân uygulamaları arasında rastlanan bir takım farklılıkların da oluşmasına yol açmıştır.

1.2.3.1-Sefer: Yukarıda belirtildiği gibi, kişinin emânı prensipte kendi kabilesinin hâkimiyet alanı olan coğrafya ile sınırlı olduğu için, bu bölgenin dışına çıkmayı amaçlayan her türlü yolculuk, emânın bulunmadığı bir hali ifade edecektir. Yolculuğa çıkan herkes, yol güzergâhının üzerinden geçtiği bütün hâkimiyet sahalarının temsilcisi olan kabile reislerinden veya meliklerden emân almak zorundaydı¹⁷¹. Aksi takdirde yolcunun can ve mal güvenliği yok kabul edildiği gibi, emânsız yolculuk kabile hâkimiyetine meydan okuma ve hattâ onu yok sayma şeklinde de algılanabilirdi.

Misafir sıfatıyla alınan emânlar, misafirlik süresince emân verenin sahip olduğu toplumsal mevkii de paylaşmak anlamına gelmekteydi. Bu sebeple, misafirin sadece canına değil, haysiyetine karşı yapılan saldırılar da, çatışma ve savaşlara sebep olabilecek bir emân ihlali olarak telakki edilmekteydi. Meselâ Evs ve Hazrec arasında çıkan en önemli savaşlardan biri olan Hâtıb savaşının sebebi de, bir misafire verilen emânın ihlaliydi. Bu savaş Evsli Hâtıb b. Kays'ın emân verdiği Benî Zubyân'dan bir misafirin beline Benî Kaynuka çarşısında tekme atılması üzerine, Hâtıb misafiri gibi kendisinin de rezil edildiğini düşünerek, tekme atanı öldürmesi ile başlamıştır¹⁷².

Misafire emân veren öncelikle onun can güvenliği hususunda taahhütte bulunduğu için, kendi emânı altında öldürüldüğü takdirde ya katili öldürerek intikam almak ya da

¹⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 677.

¹⁷¹ Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 331.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 671-672; Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s.72; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s.62.

katile diyetini ödetmekle mükellef kabul edilmekteydi. Nitekim Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib, kendisine sık sık misafir olan bir rivâyete göre Yahudi, bir diğerine göre Necranlı Hıristiyan kişinin, Harb b. Umeyye'nin kışkırtmasıyla bazı Kureyşli gençler tarafından öldürülmesi üzerine, Harb'den katilleri kendisine teslim etmesini istemiş, ancak Harb katilleri gizleyince Nufeyl b. Abdiluzzâ'nın hakemliğine başvurmuştur. Nüfeyl'in hakemliği neticesinde Harb'den yüz deve diyet alan Abdulmuttalib, maktul misafirin amcaoğluna bu develeri teslim etmiştir¹⁷³.

Sefer için alınan emân aynı zamanda Arap yarımadasında ticarî hayatın varlığını sürdürebilmesinin en önemli amili olarak kabul edilebilir. Emân sayesinde mal ve para akışının kabilelerin ve Arap meliklerinin hakim olduğu topraklara, yani neredeyse bütün Arap yarımadasına ulaşabilmesi mümkün oluyordu. Nitekim aşağıda temas edilecek olan Îlâf müessesesinin varlığının da tamamıyla sefer emânına dayandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

1.2.3.2. Savaş: Gerek kabileler arası, gerekse kabile ile fert veya bir topluluk arasında meydana gelen çatışma ve savaşlar emân talebinin kaynaklarda en çok rastlanan sebeplerini teşkil etmektedir. Büyük bir kısmının savaştan ziyade çatışma kavramı ile nitelenmesinin daha isabetli olacağı bu mücadelelerde, yenilen veya yenileceğini anlayan yahut stratejik olarak zayıflayacağını farkına varan kişi veya kabileler emân arayışı içine girmektedir. Meselâ Hîre meliki İmriü'l-Kays'ın tehditleri üzerine Benî Esed, Benî Kinâne'ye sığınmış¹⁷⁵, ancak bu kabileden emân alarak istedikleri gücü, hatta güvenliği sağlayamadıkları için, Yemen'e kaçıp Ezd'lilerden emân almak istemişlerdi. Fakat Ezdlilerin emân vermektan kaçınması üzerine, aynı coğrafyada bulunan Mersedu'l-Hayr b. Zîce'den emân almışlardır¹⁷⁶.

Alınan emânların neticesinde çatışmalarda hem galip tarafın kim olduğu, hem de toprak ve mal kaybı ile göç etmek gibi çatışmanın tali sonuçları değişebilmektedir. Nitekim Bârik savaşında Temîm ile Tağlib arasındaki mücadeleye katılan Nemr b.

¹⁷³ İbn Habîb, *Münemmak*, s.90-91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 15.

¹⁷⁴ Bk. s. 80.

¹⁷⁵ Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 119.

¹⁷⁶ Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 120.

Kâsıt kabilesine, çatışma kızıyıp bu kabile zor durumda kalınca, Şeybân kabilesi adına Zeyd b. Şerîk eş-Şeybânî tarafından emân (civâr) verilmiştir. Daha önce karşı tarafa denk bir güçle çarpışan Tağlib, bu gelişme üzerine zayıf duruma düşmüş ve tarihindeki en büyük mağlubiyetini bu sayede almıştır¹⁷⁷. Keza, Hz. Peygamber'in doğumundan on yedi sene önce vuku bulmuş Cebele gününün sebebi olan Abs b. Bağid ile Zübyan b. Bağid kabileleri arasındaki çatışmada, Ahves b. Cafer b. Kilâb'ın Abs b. Bağid'e emân (civâr) vermesi, bu mücadeledeki dengeleri tamamen değiştirmiştir¹⁷⁸.

1.2.3.3. Hilfler: Çoğunlukla çatışmaların sonucu ve başka çatışmaların sebebi olan emânların bir çoğu kabileler arası hilf ve ahidlerle doğrudan ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Ancak yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, aralarında hilf ve ahid olduğuna dair bir kayda rastlanmayan kabile veya fertlerin girdikleri çatışmalardan dolayı emân almaları kadar, doğrudan çatışma eseri olmayan bazı hilflerin de emân verme vesilesi olması, hilf kavramının müstakil bir emân sebebi olarak kabul edilebileceğini göstermektedir. Nitekim bir çok hilfin doğrudan bir çatışmanın sebebi veya sonucu olmadan yapıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Buâs savaşından önceki dönemde Evs ve Hazrec'in müttefikleri olan Benî Kureyza ve Benî Nadir Yahudilerinin, bu iki kabileyle aralarında varolan anlaşmalar bu tür hilfler misal olabilir¹⁷⁹. Keza Kureyş ile Benî Sakîf arasındaki ilişki de diğer kabilelerle ortaya çıkan çatışma ihtimali hallerine karşı yapılmış böyle bir hilfin varlığına delalet etmektedir¹⁸⁰.

Kabileler arasındaki hilflerin emân sağlama, prensip olarak, kabilelerin hâkimiyetleri altındaki topraklarla veya herhangi bir coğrafya ile sınırlı değildir. Meselâ er-Reğâm gününde Benî Sa'lebe Benî Kilâb'a saldırdığı zaman, Benî Kilâb içinde bu kabileden

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 531; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 368.

¹⁷⁸ Belâzürî, *Ensâb*, XII, 20.

¹⁷⁹ Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 75-78.

¹⁸⁰ Belâzürî, *Ensâb*, XI, 136. Bu gibi hilfler arasında Amr b. Munzir'in Tayy kabilesi ile asla savaşmamak ve övünmemek (müfâharet) üzere yaptığı anlaşma (Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 100) ve Huzeyl'in kollarından Benî Sa'd b. Huzeyl, Benî Sehm, Benu Teym ve diğerlerinin arasındaki dayanışma anlaşması da (Belâzürî, *Ensâb*, XI, 256) zikredilebilir.

civâr almış olan ve Benî Ri‘l’e mensup bir kişiye can güvenliği sağlanmış ve malları kendisine iade edilmişti. Çünkü Benî Sa‘lebe ile Benî Ri‘l arasında hilf vardı¹⁸¹.

Halîf olan kabileler birbirlerine emân vermiş sayıldığı için, zor durumda kalan halîf, prensip olarak karşı tarafın hâkimiyeti altındaki topraklara sığınma ve orada yaşama hakkı (civâr) almış kabul edilmektedir. Meselâ, Men‘ac (Radhe) gününde Nu‘mân b. İmri‘ul-Kays’ın oğlu Şâs’ın, Gatafân’ın bir kolu olan Ğanî b. A‘sar’a mensup bir kişi tarafından öldürülmesi üzerine, maktulün kabilesi Ğanî b. A‘sar’a saldırmış ve bu kabile de, halîfleri olan Benî Âmir b. Sa‘sa‘dan civâr almıştır¹⁸².

Bir savaş veya bir dizi çatışma neticesinde mağlub olan kabile topraklarını terk etmek zorunda kalabilmekte ve başka bir kabilenin hâkimiyet sahasına girerek onunla hilf akdi kurarak ve onun civârını elde etmektedir. Civâr amaçlı hilf zaman içinde neseb akdine dönüşebilir. Nitekim bazı Adnânî kabilelerinin savaşlardan dolayı Yemen’e göç ettikleri ve bunun neticesinde Yemenlilerin nesebine dahil oldukları kaydedilmektedir¹⁸³. Cevad Ali’ye göre savaş neticesi yapılan muahedelerde galib kabile mağlub kabileye civâr verdiği gibi, bu civâr bir süre sonra neseb hilfine de dönüşmektedir¹⁸⁴.

Gerek Mutayyebun ve Ahlâf hilfleri, gerek İlâf, gerekse Hilful Fudûl, farklı amaçlarla akdedilmiş olmalarına rağmen, kabileler arasında yapılan ve yukarıda temas edilen güvenlik amaçlı hilfler gibi, emânın sebepleri arasında zikredilebilir. Zira bu hilflerin her biri, işlevleri açısından emânla sonuçlanan anlaşmalardır. Mutayyebûn ve Ahlâf, Beyt’in hizmet makamlarını ele geçirmek amacıyla teşekkül etmesine rağmen, bu hilflerin sonuçlarından biri de her iki taraf mensuplarının Mekke’de emâna sahip

¹⁸¹ Belâzürî, *Ensâb*, XII,172-3; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü’l-Arab*, s.282.

¹⁸² Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III; 213; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü’l-Arab*, s.183-186. Hilfin neticesi alınan emân ve sonuçları hakkında diğer örnekler için bk. Evs ve Hazrec arasındaki Sümeyr Harbi, Câdu’l-Mevlâ, *Eyyâmü’l-Arab*, s. 63-66; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü’l-Arab*, s. 54-60. Sebe meliki Zi Reydân ile Hadramevt Meliki arasındaki hilfin neticesi olarak ortaya çıkan emân hakkında bk. Cevâd Ali, *Mufasssal*, II, 479.

¹⁸³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I, 516-517.

¹⁸⁴ Bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, I, 516-517, V, 387.

olmaları olmuştur¹⁸⁵. Kezâ, Îlâf'ın ticârî bir gayesi olmasına rağmen, Kureyş mensupları ve bu anlaşmaya katılan kabilelerin kervanları hakkında emânla neticelenen bir anlaşma olarak nitelenmesi mümkündür. Mekke'ye gelenlerin zulme uğramasını engellemek, oradaki pazarın şartları altında serbest ticaret yapabilmesini sağlamak ve dolayısıyla onların can ve mal güvenliğini temin etmek, yukarıdaki hilflerden farklı olarak, Hilful Fudûl'un yalnızca sonuçlarından birisi değil, aynı zamanda varoluş gayesidir¹⁸⁶.

1.2.3.4. Hal': Hal' kelimesi hakkında lügatlerin verdiği bilgiler¹⁸⁷, bu kelimenin emânla irtibatlı olarak kullanıldığı kayıtlarla beraber incelendiğinde, hal'in nesebden ve civârdan ihraç edilmek anlamına geldiği görülmektedir. Kabileler mensuplarını ancak büyük bir suç veya ahlaksız davranış sebebiyle ihraç ederlerdi. Bu sebepler aynı zamanda başka bir kişi ve kabileden alınan emân, civâr veya hilfin de bozulmasının sebepleri olarak kabul edilmekteydi. Hal' umumiyetle kişinin kabilesi ile arasındaki neseb bağıını kaldırmaktadır. Nesebden ihracın en bariz sonuçlarından biri ise, hal' edilen kişinin işlediği cinâyetlerin diyetlerinin ödenmemesidir¹⁸⁸.

Hal' edilen kişiye bir başka kabile veya kişi tarafından verilen emân, diğer sebeplere binaen verilen emânlara nisbetle, ilgili kaynaklarda daha az rastlanır bir uygulama olmasına rağmen, câhiliye dönemindeki bir çok savaş ve çatışmanın bu sebeple verilen emânlara ilişkili olması dikkat çekicidir¹⁸⁹. Meselâ ikinci Ficâr savaşlarının ilki olan

¹⁸⁵ Bk. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 33, 34, 190, 200-201, 275-276; İbn Habîb, *Muhabber*, s.166; Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, II, 127; Belâzürî, *Ensâb*, I, 62-63; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 305.

¹⁸⁶ Bk. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 167; Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, II, 136-137.

¹⁸⁷ "H'ûli", çok suç işlemiş genç demektir. Ezherî, *Tehzîb*, I, 164. "Halî" ise işlediği suçlardan dolayı yakınlarının ve velilerinin kendisiyle hiç bir alakalarının kalmadığını ve işlediği suçların da sorumluluğunu kabul etmedikleri kişi anlamına gelmektedir. Ezherî, *Tehzîb*, I, 165.

¹⁸⁸ Ezherî, *Tehzîb*, I, 165.

¹⁸⁹ Birinci Uvâre gününü hazırlayan hadiseler arasında zikredilen, Tağlib'in Seleme b. Hâris'i hal' etmesi, onun da Bekr b. Vâil'den emân alması (İbrahim, *el-Bicâvî*, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 82; Cevâd Ali, *Mufasssal*, III, 356), Eslem'den Hasan b. Das b. Mürre'nin Kinâne b. Avf'ın önde gelenlerinden Aneme b. Sa'lebe b. Teymullah b. Amir b. Avf b. Kinâne'yi öldürmesi üzerine, çevresiyle beraber kaçması, ardından Avf b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydu Menat b. Temîm'den civâr almaları ve bu civârın Kelb ile Temîm arasında ortaya çıkaracağı savaş ihtimali nedeniyle iki kabile arasında hilf akdedilmesi (Mağribî, *el-İnâs*, s.64-65), Kureyş'ten Benî Sehm'in halîfi olan Râfi' b. Kays'ın Huzeyl'den bir adamı öldürmesi üzerine Benî

Nahle gününe ait bilgiler hal' ile emân arasındaki irtibatı gösteren bir çok ipucunu ihtiva etmektedir. Bu hadisenin merkezinde Kinâne kabilesinden hal' edilen el-Berrâd b. Kays el-Kinânî adında ayyaş ve ahlaksız olduğu vurgulanan bir kişi yer almaktadır. Kinâne kabilesi bu kişiyle hiç bir alakalarının kalmadığını (berâet) ilan ettikten sonra el-Berrâd, Abdu Kays'ın topraklarına iltihak etmiş, oradan da çıkartılmış, ardından Kureyş'e gelerek, Harb b. Ümeyye'nin misafiri olmuştur. Böylece onun muvakkat emânını elde eden el-Berrâd, sonra Harb b. Ümeyye'den civâr alır ve onun halîfi olur. Harb b. Ümeyye de bir süre sonra onu hal etmeyi düşünmüş, fakat el-Berrâd, başka kimsenin kendisine civâr vermeyeceğini, eğer Harb de kendisini hal' ederse, kimseyi bulamayacağını söylemiş ve sonunda Harb ile hilfi sürdürmek, fakat Mekke'yi terk etmek şartıyla anlaşmıştır. Mekke'den ayrılan el-Berrâd Hîre'ye gitmiş ve kendisini Nu'mân b. Munzir'e arzetmiştir. Nu'mân b. Munzir o sırada Ukâz'da satılmak üzere yüklüce bir mal (lafîme) göndermek istiyordu, ancak henüz kimin emânı altında oraya gideceğini ve döneceğini belirlemek konusunda bir teşebbüste bulunmamıştı. el-Berrâd, Kinâne adına kendisinin emân vermek istediğini bildirmiş, Nu'mân ise Necid'den bir kişinin emânını aradığını söylemiştir. O sırada Hevâzin'in halîfi olan, Âmir b. Sa'sa'dan Urve b. Utbe er-Rahhâl, Nu'mân'a (el-Berrâd'ı kastederek) hal' edilmiş bir adamın emânının ona yakışmayacağını, kendisinin Necid ve Tihâme adına emân verebileceğini ifade etmiştir. el-Berrâd, Urve'ye Kinâne adına da emân verdiğini sorduğunda, Urve bütün Araplar adına emân verebilecek güçte olduğunu söylemiştir. Nu'mân bu konuşmanın ardından, malları için Urve'nin emânını kullanmaya karar vermiştir. Ukâz'a doğru yola çıkan Urve'yi takip eden el-Berrâd, bir fırsatını bulup

Sehm'in onu halîflikten hal' etmeleri, Râfi'in bu sefer Harb b. Ümeyye ile hilf akdetmesi, fakat bir cinâyet daha işlemesi ve Huzeylilerin ve Huzâ'alıların onu istemeleri üzerine yine halîflikten hal' edilmesi (Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 276; *Muhabber*, s. 196). Kabilesinden hal' edilen Enmâr'ın Yemen'e gelmesi ve Ezd ile hilf akdedip, Eraş b. Amr b. el-Ğavs'a nisbet edilmesi (Belâzürî, *Ensâb*, I, 28-29), Şizam b. Hâris el-Gassânî'nin kendi kabilesinde işlediği bir cinâyetten dolayı Irak'a ya da Hire'ye iltihak etmesi, ardından Behralıların buldukları bölgede konaklaması, daha sonra Şam bölgesindeki bir çöl melikinın yanına gitmesi (Cevâd Ali, *Mufasssal*, III, 443), İmri'ul-Kays ve beraberindekilerin Munzir b. Mâu's-Semâ'dan kaçarak, Himyerlilerin asabesine katılması, ardından Benî Yerbu' b. Hanzale'de bulunan Hâris b. Şihab'ın bulunduğu yerde konaklaması, sonra Tayy topraklarına geçmeleri ve orada Mualla b. Temîm'in yanında sonra da Amir b. Cüveyn'in yanında konaklamaları (Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 369-370) bu çerçevede zikredilebilir.

onu öldürerek, Nu‘mân’ın mallarını Hayber’e kaçırmıştır. Urve’nin kervanındaki hizmetçiler kaçarak olayı haber vermişler ve bunun üzerine biri Ğanî, diğeri Ğatafân’dan olmak üzere iki Kayslı el-Berrâd’ın peşine düşmüştür. el-Berrâd, Hayber’in yerlisi gibi kendisini bu kişilere tanıtarak, kurduğu ilginç bir komployla her ikisini de Hayber’in kenar semtlerinden birinde öldürür ve develerini ele geçirir. el-Berrâd, Hayber’de rastladığı Benî Esed’den şâir Bişr b. Hâzim’a, ele geçirdiği develeri ona vermesi karşılığında Mekke’ye gitmesini, Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cüd‘ân, Hişâm b. el-Muğîre ve el-Velîd b. el-Muğîre’ye el-Berrâd’ın Urve’yi öldürdüğünü ve Urve’nin intikamını almak isteyen kabilelerin, el-Berrâd Kureyşli Harb b. Ümeyye’nin halîfi olduğu için, Kureyş’ten önemli bir zatı öldürebileceklerini haber vermesini istemiştir. Bişr b. Hâzim, ona niçin Hevâzin’in öncelikle onu öldürmeye kalkışacağını düşünmediğini sorması üzerine el-Berrâd, Urve’nin ölümüne karşılık Hevâzin’in hal’ edilmiş bir kişiyi öldürmek istemeyeceğini söyler. O sırada Ukâz panayırı yapılmaktadır ve Ukâz’a gelen herkes silahlarını Abdullah b. Cüd‘ân’a teslim etmek zorundadır. Haber yukarıda adı geçen ve o sırada Ukâz’da bulunan kişilere ulaştığında Harb b. Ümeyye, Abdullah b. Cüd‘ân’dan Ukâz’da bulunan Hevâzinlilerin teslim ettikleri silahları alıkoymasını, onlara vermemesini istemiştir. Abdullah b. Cüd‘ân bunun haksızlık ve ahde vefasızlık olacağını belirterek Harb’in talebini reddetmiş, fakat bir Kureyşli olarak kendi malından Harb’e yüzlerce silahtan oluşan bir yardım sözü vermiştir. Ardından Abdullah b. Cüd‘ân Ukâz’daki herkesin kendisine başvurarak silahını alması gerektiğini duyurur. Abdullah b. Cüd‘ân, Harb b. Ümeyye, Hişâm b. el-Muğîre ve el-Velîd b. el-Muğîre’den oluşan topluluk Ukâz’daki Hevâzin reisi Berâ’a giderek, Mekke’de bir hadisenin meydana geldiğini, kendileri orada olmazsa işlerin daha da karışabileceğini, bunun için hemen Ukâz’dan ayrılacaklarını, bu hareketlerinin başka bir anlama yorulmaması gerektiğini söyleyerek, Ukâz’ı hızlıca terk eder. Aynı günün akşama yakın saatlerinde Âmir b. Sa’sa’dan Âmir b. Mâlik Ukâz’a gelerek, bir daha asla Kinâne kabilesinin Ukâz’a gelmesine izin vermeyeceğini ve Kureyş’in özellikle de Harb b. Ümeyye’nin kendilerini kandırdığını ilan etmiş ve ardından bu Kureyşli grubun peşine düşmüştür. Âmir b. Mâlik’in önderliğindeki grup, Kureyşlilere Nahle adlı bölgede yetişmiş, kısa bir çatışmadan sonra Kureyşliler Beyt’in haremine

girmeyi başarmıştır. Âmir b. Mâlik Harem'e giremediği için ve Kureyşlilerle bir sonraki sene Ukâz'da buluşarak savaşacaklarını ilan etmiştir¹⁹⁰.

1.2.3.5. Hac: Mekke'ye hac amacıyla yapılan yolculukların ve orada kalışın, ayrı bir emân sebebi olduğu anlaşılmaktadır. Haram aylarda bir kişi hac veya dac¹⁹¹ için evinden çıktığı zaman kendisini güvence altına alabilmek için câhiliye toplumunun geleneği içinde şekillenmiş bir takım işaretlerle belirlenen kurbanlıklar sevk ederek ihrama girerlerdi. Eğer dac için yola çıkan kişi tek başınaysa ve geleneklere uygun kurbanlık bulamazsa, bizzat kendi üzerine kurbanlıklara has işaretler takardı. Keçi veya deve kılından yapılmış bir tasma takmak ve yünden bir elbise giymek kişinin bu amaçla yola çıktığının alâmetiydi. Dac veya herhangi bir kişi, Mekke'ye girmek istediğinde de, harem bölgesi ağaçlarının kabuklarından yapılmış bir gerdanlık takardı. Bu teamüllere uymadan veya hac elbiseleri giymeden yahut hac alâmetleri takmadan Mekke'ye girildiği takdirde, haram aylara saygı göstermeyenlerin yağmasıyla karşı karşıya kalabilirdi¹⁹².

Ümre yapmak isteyen ve bunu çeşitli şekillerde dönemin geleneklerine göre izhar edenlerin de, özellikle ümre ibadetinin yoğunlaştığı Recep ayında, emân altında olduğu ifade edilmekteyse de, bazı kayıtlar ümre amacıyla çıkılan yolculuklarda ayrıca kabile veya önemli kişilerden sefer emânı almak gerektiğini ima etmektedir¹⁹³.

1.2.4. Emânın Tarafları

Emân taraflarının kabile ve şahıs olarak ikiye ayrılması mümkün gözükmektedir. Bu ayrım hem emân almak hem de emân vermek için geçerlidir.

¹⁹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 382; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 250-253.

¹⁹¹ Hacılar veya tüccarların yardımcıları anlamına gelen dac kelimesi, haram aylarda ticaretle uğraşan kimseler için kullanılan bir terimdir. Bunlar evlerinden çıkarken hac yerine ticaret için çıkarlardı ve hac yerlerinde diğer insanlardan farklı yerlerde dururlardı. Fakihî, IV, 283-84; İbn Manzûr, *Lisân*, II, 227, 263-64.

¹⁹² Küçükaşçı, *Harameyn*, s. 108-113.

¹⁹³ Meselâ ümre için Benî Bedr el-Ferâzî'nin verdiği himaye (civâr) ile yola çıkılması hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, XII, 187.

a. Kabile: Kabileler hem diğer kabilelere hem de fertlere emân verebilmektedir. Kabilelerin fertlere verdikleri emânların en çok rastlanan türü, kabilenin hâkimiyet sahasına girmek isteyen yolculara verilen emânlardır. Nitekim câhiliye döneminde bir çok kabilenin, yolcuların gelip konaklaması için kendi topraklarında belirli yerler tespit ettiği kaydedilir¹⁹⁴. Bu emân aşağıda temas edileceği gibi, sefer emanı olarak geçicidir¹⁹⁵. Bir kabile üyesini öldürmek veya sık sık rastlandığı gibi rehine almak şeklinde tezahür eden emânı ihlal edici davranışlar, kabilenin bu davranışları işleyen mensup olduğu kabilenin bütün fertlerine yönelik sefer emânını kaldırmasıyla sonuçlanmaktadır¹⁹⁶.

Şâirlerin kabile ve vassal hükümdarlar tarafından himaye edilmesi de, şahıslara tanınan emân uygulamaları arasında özel bir yer işgal etmektedir. Meselâ Nâbiğa ez-Zubyânî bir şiir ile devrinin Gassânî hükümdarını methetmiş, Nâbiğa'nın Gassânîlerle olan ilişkisine kızan Hîre hükümdarı Nu'mân b. Munzir şairi cezalandırmak isteyince Nâbiğa'ya Gassânîler tarafından himaye verilmiştir. Şiir, câhiliye toplumdaki merkezi konumundan ötürü savaş ve emân gibi temel toplumsal halleri değiştirebilecek bir güce sahiptir. Nitekim Alkame el-Fahl bir şiirinde Gassânî hükümdarı Hâris b. Ebû Şemmer'i methetmiş ve bazı hadiselerin akabinde Hâris b. Ebû Şemmer, aralarında şairin kardeşinin de bulunduğu bazı esirleri serbest bırakmıştır.

Kabilelerin şahıslara verdiği emân, bir tür hilf anlamı kazandığı taktirde, söz konusu emâna sahip kişilerin, emân aldıkları kabilenin siyasî ve iktisadî nüfuzunu çeşitli şekillerde kullanabilecekleri anlaşılmaktadır. Kendi kabilesi içindeki mevkiini korumak veya kuvvetlendirmek isteyen bazı kişiler, bu amaçla başka kabileler ile hilf akdetmişlerdir. Meselâ Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in, Medineli dayılarının desteğiyle Mekke'deki yerini sağlamlaştırması ve babasından kalan mallarda hak sahibi olmasının ardından, Bişr b. Amr, Verkâ b. Fulân ve Huzâ'a kabilesinin bazı önde gelen simalarını Mekke'ye davet ederek, onlarla Beyt'te hilf yapmasının söz konusu amaca yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Abdulmuttalib'in davet

¹⁹⁴ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 329.

¹⁹⁵ Farklı bir görüş için bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 329.

¹⁹⁶ Meselâ Ebû Yeksûm ile Kureyş arasında karşılıklı rehine almalar sonucu, her iki tarafın diğer tarafa mensup tüccarların emânlarını kaldırılması hakkında bk. Belâzürî, *Ensâb*, IX, 412.

ettiği kişilerin, sikâye ve rifâde makamlarının onun uhdesinde olmasını desteklediklerine dair akdettikleri hilfi bir belge halinde tanzim ettikleri de belirtilmektedir¹⁹⁷.

Kabilenin emân vermesi, o kabilenin reisinin emân vermesi ile eş anlamlıdır. Fakat kabileler arasında yapılacak bir emân veya hilfte, nüfuz ve kuvvet sahibi simaların veya alt grupların da bu anlaşmayı teyid etmeleri beklenmektedir. Nitekim Evs ile Kureyş arasında yapılması tasarlanan hilf Ebû Cehil'in onayı alınmadığı için akdedilememiştir¹⁹⁸.

Kabileler arasındaki hilfler de kabilelerin arasında olmak ve güvenlik sağlama amacıyla yapılmak açılarından birer emândır. Nitekim yukarıda da temas edildiği gibi Mutayyebun ve Ahlâf hilfleri, Hilful Fudûl ve İlâf, kabileler arası yapılan hilfler olarak emânla neticelenmiş anlaşmalardır¹⁹⁹. Kureyş'in Ehâbiş ile akdettiği hilf de, her iki tarafın hakim olduğu coğrafyada emân sahibi olarak yaşabilmelerini sağlamıştır²⁰⁰.

Mekke'de alınan emânlar da, kabilenin verdiği emân başlığı altında değerlendirilebilir. Câhiliye devrinde Mekke, talep edenlere civâr sağlayan en önemli merkezdir. Fakat emânı veren taraf ya Mekke'de mukim önemli bir sima ya Kureyş kabilesi ya da Beyt'in haremidir. Mekkeliler emân vermek konusundan meşhur olmakla beraber, Mekke'yi, Beyt'in hareminden farklı bir emânın tarafı olarak nitelermek isabetli gözükmemektedir. Mekke'ye iltihak etmek, onun mücaviri olmak gibi ifadelerle aktarılan emân uygulamalarında da, umumiyetle emân verenin Kureyş'ten önemli bir kişi olduğu görülmektedir. Nitekim İkinci Uvâre gününü hazırlayan hadiseler arasında, Münzir b. Mau's-Semâ'dan kaçan Süveyd b. Rebia b. Zeyd b. Abdullah ed-Darimî'nin Mekke'nin emânını kazandığını ifade eden kayıtlar, aslında onun Benî Nevfel b. Abdimenaf b. Kusay ile hilf akdetmesi anlamına gelmektedir²⁰¹.

¹⁹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 10-12.

¹⁹⁸ İbn Habîb, *Münemmak*, s.268-271; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 677.

¹⁹⁹ Bk. s. 79.

²⁰⁰ Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, s.9; Salih, *Târihu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 153.

²⁰¹ Belâzürî, *Ensâb*, XII, 47-8; Mağribî, *el-Înâs*, s.208-209; el-İbrahim, *el-Bicâvî*, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 85.

Cevâd Ali'nin vurguladığı gibi, Mekkelilerin zamanla aralarında teşekkül etmiş bir emân politikası olduğu ve bu sayede şehrin, güvenliğini, nüfuzunu ve maddi refahını artırmayı hedefledikleri anlaşılmaktadır. “Mekkeliler gariplere, hatta dilencilere ya da çok fakir düşmüşlere, terkedilmiş olanlara ve ahlak ve örf bakımından küçümsenenlere, ihanet eden katillere onlardan istifade etmek için adamlarıyla hiç münakaşa etmeden civâr verirlerdi. Şâyet ticaret yapmak için yola çıkarlarsa onların mallarını uzak panayırlarda satmaları için taşırlar, kendi himayelerine onları alarak düşmanlarının ve diğer Arapların kendilerine saldırmalarına karşı onları gözetirlerdi. Ahbâr alimlerinin kitaplarında bunların örneklerini görmekteyiz. Bu insanlar Mekkelilere sığınır onların reislerinin civârı ile orada kalır ve bir müddet burada yaşamlarına devam ederler, bu Kureyş reislerinin himayesi sayesinde hayatlarını emniyet içinde sürdürürlerdi”²⁰².

b. Şahıslar: Kişinin bir başkasına verdiği emânlar ile kabilenin verdiği emânlar arasındaki ayrım çok muğlaktır. Zira kabile adına verilen emânlar da zaman zaman o kabilenin mensubu bir kişi tarafından verilmiş gibi kaydedilmektedir. Bir şahıs, özellikle de kabilesinde ve bölgesinde merkezî bir önemi haiz şahıs, bir kabileye veya topluluğa emân verebilir. Nitekim Zîkâr adı verilen çatışmalar silsilesinde, Hîre Meliki olarak bilinen Nu'mân b. Munzir'e Benî Şeyban'dan Hâni' b. Mesud civâr vermiştir²⁰³. Şi'bu Cebele gününde de, Abs kabilesinden gelen kuvvetler er-Rebî' b. Ziyad b. Züheyr önderliğinde Benî Amir'den Ahves b. Cafer'den emân almışlardır²⁰⁴. Gerek Hâni' b. Mesûd'un gerekse Ahves b. Cafer'in birer şahıs olarak emân verdiği görülmekle beraber, bu kişilerin kabileleri içinde kuvveti veya nüfûzu temsil eden önemli şahsiyetler olduğunu, herhangi bir kişinin bu iki hadisede görülen emân verme yetisini kullanamayacağı anlaşılmaktadır. Bu örneklerin de ima ettiği gibi emân isteyen kişiyle ona emân veren şahsın şeref ve asalet açısından birbirine denk olmasına dikkat edilmektedir. Nitekim bir kabile reisinin kervanını, topraklarından geçeceği

²⁰² Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 289. Ancak Cevâd Ali'nin bu tespitine muhalîf örnekler de göze çarpmaktadır. Meselâ Yemen'den gelen Yâsir, Hâris ve Mâlik, Mekke'de emân aramalarına rağmen, içlerinden yalnızca Yâsir, Huzeyfe'nin cariyesi ile evlenmek suretiyle bu hakkı kazanabilmiştir. bk. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 258.

²⁰³ Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 22-23; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 26.

²⁰⁴ Belâzürî, *Ensâb*, XII, 169; İbrahim, el-Bicâvî, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 267.

veya gideceği kabilenin reisi yahut eşrafından biri korurdu. Böyle bir ticaret kervanını korumakla sağlanacak menfaat rekabete de sebep olabilirdi. Meselâ yukarıda temas edilen Nahle gününü hazırlayan gelişmelerde Nu‘mân b. Munzir’in kervanına kimin emân vereceği tartışması, aslında kimin Nu‘mân b. Munzir’in mevkiine denk bir mevkide olduğu tartışmasıdır²⁰⁵.

Kişilerin hayatları boyunca farklı bir çok emân kazanabildikleri görülmektedir. Nitekim Kudaa'nın Benî Kays kolundan Ebu't-Tamahân el- Kaynî, Mekke'ye gelerek Zubeyr b. Abdulmuttalib'in mücaviri olmuş, bir ara Tay'ın Benî Cedîle kolunun mücaviriyken, bu kabile ile Benî Gavs arasında çıkan bir savaşta esir düşmüş, Buceyr b. Evs b. Hârise et-Tâî tarafından satın alınarak azad edilmiş ve böylece onun mevlâsı olmuştur. Ebu't-Tamahân daha sonra işlediği bir cinâyet yüzünden kaçarak Benî Fezâre'nin Benî Şemh koluna mensup Malik b. Sa'd'ın civârına girmiştir²⁰⁶.

Emân taraflarından birini Arap olmayan şahıslar da teşkil edebilmektedir. Nitekim Îlâf'ta Hâşim ve kardeşleri Arap vassallıklarının yanı sıra Arap olmayan iktidarlara da anlaşma yapmış ve onlardan emân almışlardır. Arap tüccarların Şam bölgesinde ticaret yapmak istedikleri zaman Busrâ ve Gazze gibi şehirlerdeki çarşılara girebilmek için Bizans tahsildarlarına öşür vergileri ödemeleri karşılığında serbest ticaret hakkı kazanmaları²⁰⁷, Sâsânîlerin Hîre'yle ilişkilerinden farklı olarak Bekr b. Vâil gibi kabilelerle civâr ilişkisi içinde olması ve bu devlet tarafından kendilerine askerî yardım yapılması²⁰⁸ Arap olmayan unsurların emân veren tarafı teşkil ettiği başlıca örneklerdir. Öte yandan Sâsânî kervanlarının Güney Arabistan'a kadar çeşitli pazarlarda ticaret yapabilmesi²⁰⁹ için güzergâh üzerindeki kabilelerle anlaşmaları, Bizanslıların Arap yarımadasının batı ve güney sahillerine uğrayarak kolonilerine giden deniz ticaretinin güvenliği için sahile yakın kabilelerle anlaşmaları²¹⁰ ve Habeşlilerin Mekke Haremine

²⁰⁵ Makdisî, *el-Bed' ve 't-Târîh*, II, 135; Efgânî, *Esvâk*, s. 165-167.

²⁰⁶ Necati Kara, "Ebû't-Tamahan el-Kaynî", *DİA*, X, 344.

²⁰⁷ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, V, 308.

²⁰⁸ Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 191.

²⁰⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, II, 632.

²¹⁰ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, II, 627.

girmek için Kureyş'e öşür vermesi ise Arap olmayan unsurların emân talep eden tarafı oluşturduğu örnekler arasında yer almaktadır²¹¹.

Kabile içinde önemli bir mevkie sahip kadınların da kişilere veya topluluklara emân verebildiği görülmektedir. Nitekim Eslemlî Hasan b. Dâs b. Mürre, Kelbli Aneme b. Sa'lebe b. Teymullah'ı öldürmüş ve beraberindekilerle kaçarak Benî Temîm topraklarına ulaşmış ve Avf b. Ka'b b. Sa'd b. Zeydu Menât b. Temîm'e sığınmışlardır. Orada Avf b. Ka'b'ın Kudaa'nın Nehd kolundan olan annesi bu kişilere civâr vermiştir²¹².

Emân alma konusunda şairlerin daha çok nüfuza sahip oldukları da burada zikredilmesi gereken bir ayrıntıdır. İslâm öncesi Arap toplumunda kabile bağına aşabilen, nadir toplumsal ilişki türlerinden birini şairliğin teşkil ettiği göz önünde bulundurulursa, bu durumun şaşırtıcı olmadığı anlaşılacaktır. Yüksek toplumsal konumundan ötürü, şairler kabilelere veya Arap toprakları dışındaki iktidarlara elçi olarak gönderildiği gibi, emân taleplerinde de aracı olmuşlardır²¹³. Fakat bu nüfuzun toplumsal mevkilerinin yüksekliğinin yanı sıra onların emân vermeyenlere karşı hicivler kaleme alma ihtimalinden de kaynaklanabildiği anlaşılmaktadır. Nitekim şair Muhârik b. Şihâb b. Kays'ın develeri Benî Yerbû'dan ya da Benî Bekr b. Vâil'den bir topluluk tarafından yağmalandığı zaman, İbnu'l Mu'keber ed-Dabiyy adlı bir şahıstan yardım istemiş, fakat bu kişi verecek bir emânı olmadığını belirtmiştir. Muhârik'in ayrılmasından sonra ağlamaya başlayan İbnu'l-Mu'keber'e niçin ağladığı sorulduğunda bir şâire emân veremediği için, o şair tarafından hicvedilmekten korktuğunu söylemiştir. Muhârik'e yardım etmeye mecbur olduğunu anlayan İbnu'l-Mu'keber, Benî Rizâm b. Mâzin'den yardım istemiş ve bu yardım sayesinde

²¹¹ Tâiflilerin kendi ülkelerinden geçen Ebreheden emân alarak putları Lat'ı kötülükten korumaları (İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 48) da Arap olmayan bir gücün verdiği emâna örnek olabilir.

²¹² Mağribî, *el-İnâs*, s. 64-65. Ayrıca şair Dirâr b. Hattâb'ın Devsli Ümmü Gaylan adlı bir kadından civâr alması hakkında bk. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 203-204.

²¹³ Meselâ Ebû Süfyan b. Harb'in halîfi olan şair Ebû Huveylid Ma'kil b. Huveylid b. Vaile, Ebû Süfyan'ın isteği üzerine Mekkeli esirler konusunda Necâşîye elçi olarak gitmiş ve onların azad edilmelerini sağlamıştır. Bk. Belâzürî, *Ensâb*, XI, 246.

yağmalanan malları geri alıp Muharik'e teslim etmişlerdir. Muharik'in de yaptıklarından ötürü Benî Rizam'ı öven bir şiir inşâd ettiği belirtilmektedir²¹⁴.

1.2.5. Emânın Zamanı ve Mekânı

1.2.5.1. Muvakkat ve Müebbed Emân

Emân uygulamalarında umumiyetle tarafların emânın zamanını sınırlayıcı bir beyanda bulunmadıkları görülmektedir. Emânlar, tarafların getirdikleri bazı özel şartlar haricinde, süresiz taahhütlerdir. Ancak iki tür emânın süreli olduğu anlaşılmaktadır. Bunların biri üç günle sınırlı olduğu kabul edilen misafir emânidir²¹⁵. Diğeri ise umumi olarak hilflerdir. Hilflerin bir çoğu ortak bir düşman veya ganimet ya da intikam gibi hedeflerden ötürü teşkil edildiği için, söz konusu hedeflerin yerine getirilmesi bu hilflerin de sona ermesi anlamına gelmektedir. Bunun için hilfler umumiyetle muvakkat emân sağlayan anlaşmalar olarak kabul edilmiştir²¹⁶.

1.2.5.2. Emânla İlgili Özel Zamanlar: Haram Aylar

Muharrem, Receb, Zilkade ve Zilhicce'den oluşan haram ayların Hz. İbrahim'in şeriatından kaynaklandığı ifade edilmektedir. Zamanla câhiliye toplum hayatının önemli bir ögesi haline gelmiş bu zaman dilimi, bir dizi kural ve geleneği temsil etmekteydi²¹⁷. Bu aylarda câhiliye Araplarının büyük çoğunluğu²¹⁸ her türlü saldırı ve savaştan kaçınılmaktaydı. Öyle ki, "bir kişi, babasının veya kardeşinin katiline dahi rastlarsa ona saldırmaz, kötü bir söz bile söylemezdi. Bütün bunlar geçimlerini

²¹⁴ Bk. Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 47.

²¹⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 364.

²¹⁶ Salih, *Târîhu 'l-Arabi 'l-Kadîm*, s. 196; Tyan, "Hilf", *EP*², III, 308.

²¹⁷ Kudaa kabilesine ait bölgede yaşayan Kusay b. Kılâb Mekke'ye gitmek istediği zaman annesinin saldırı ihtimalinden dolayı, Haram ayların girmesine kadar yola çıkmasına izin vermemesi (Taberî, *Tarih*, II, 255), haram ay hakkındaki toplumsal kültürün en azından Kusay'a kadar geri götürülebileceğini göstermektedir.

²¹⁸ Haram aylarla ilgili saldırmazlık kuralını tanımayan kabile ve diğer topluluklar için bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VIII, 474- 476.

kervanlardan haraç alarak, su ve otlak bulmak için zaman zaman birbirleriyle çarpışarak sürdüren bedeviler için de geçerliydi”²¹⁹.

Haram aylar hem hac hem dac için emân sağlayan zaman dilimleri olarak kabul edilmektedir. Bu iki amaç için yola çıktığını ve dolayısıyla emân altında olduğunu belirli işaretler takarak gösteren kişiler, hem bu zamanda kurulan panayırlar hem de hac ve umre için seyahat etme imkanına kavuşmaktaydılar²²⁰.

Haram ayların sağladığı genel emânı ihlal, bütün kabilelerin kınadığı ve cezalandırmak istediği bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu zamanda ortaya çıkan kabileler arası savaş ve çatışmalar da, aynı şekilde kınanmıştır. Nitekim bu zamanda yapılan savaşlara azmak, ahlaksızlık ve yemininde ve sözünde yalancı çıkmak anlamına gelen Ficâr adı verilmiştir²²¹.

1.2.5.3. Emânla İlgili Özel Mekânlar: Panayırlar ve Haremler

İslâm öncesi dönemde içine giren kişiye emân sağlayan iki tür mekân bulunduğu anlaşılmaktadır. Arap yarımadasında belirli tarihler arasında düzenlenen panayırlar, bu panayırlara ticaret amacıyla gelen herkes için panayırın kurulduğu saha içinde emân sağlıyordu. Başta Mekke’deki Beyt olmak üzere, dinî merkez olarak nitelenebilecek yapı veya tabii arazilerin haremleri de, süresiz olarak emân sağlayan mekânlardı²²².

1.2.5.3.1. Panayırlar: Câhiliye dönemi panayırlarını haram aylarda düzenlenenler ve diğer aylarda (el-eşhuru’l-i’tiyâdiyye) düzenlenenler olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Haram aylarda yapılan panayırları ayrı bir kategori olarak değerlendirmenin sebebi, hem zaman hem mekân açısından, dolayısıyla da hem güzergâh hem de panayır alanı açısından genel bir emânın söz konusu oluşudur²²³. Haram aylarda ilk kurulan panayır Ukâz’dır. Necd ile Hicaz arasında bir yerde kurulan ve Zilkade hilali ile başlayıp yirmi gün süren Ukâz’ın ardından Zilkadenin yirminci

²¹⁹ Algül, “Haram Aylar”, *DİA*, XVI, 105.

²²⁰ Sehhâb, *Îlâf*, s. 307.

²²¹ Algül, “Ficâr”, *DİA*, XIII, 52.

²²² Ferrûh, *Târîhu’l-Câhiliyye*, s. 107

²²³ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VII, 326.

günü başlayıp, sekiz on gün sürecek olan ve Mekke'ye yakın bir bölgede kurulan Zülmeccenne, daha sonra Zilhicce ayının başında başlayıp dokuz gün süren ve Arafat yakınlarında kurulan Zülmeccâz panayırları hem haram aylarda kurulması, hem Harem bölgesinde veya yakınında kurulması gibi birkaç açıdan emân sağlanan yerlerdi²²⁴. Nitekim Ukâz'a girişte silahlar toplanıyor ve bir emanetçiye bırakılıyordu²²⁵. Hadramevt yakınlarında Zilkadenin ortasında kurulup yaklaşık iki hafta süren Rabiye panayırı da haram aylarda kurulan panayırlar arasındadır²²⁶.

Haram aylarda kurulan panayırlardaki ticaretin hem güzergâhta hem de panayır mekânında emân içinde yapılmış olarak kabul edilmesine rağmen, bazı kayıtlar söz konusu panayırlara ulaşmanın yine güzergâh üzerindeki kabilelerden emân almaya bağlı olduğunu ima etmektedir²²⁷.

Haram ayların dışında kurulan panayırlar da, emâna özgü mekânlar çerçevesinde değerlendirilebilir. Zira bu panayırların kurulduğu zamanlarda tüccarlar o panayırların hâmîlerinin emânı altındadır. Ancak haram aylarda hac ve dac için yolculuğa verilen özel emânın bu panayırlar için de var olduğunu söylemek mümkün değildir. Haram aylar dışındaki panayırlar belirli bir mekân ve zaman için emân sağlamakta, fakat yolculuklar için emân sağlamamaktadır. Bir çoğu surlu şehirler veya kalelerde yapılan panayırların bazılarında öşür ödemek zorunlu olduğu için, bu panayırların emânının bu öşür vasıtasıyla sağlandığı ifade edilebilir. Rebûlevvel'in ilk yarısında Kuzey Arabistan'ın yegane kalesi olan ve hâmîliğini Gatafân ve Kelblilerin nöbetleşe yaptığı

²²⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 267; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 187-9; Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, II, 450-1; Taberî, *Tarih*, II, 256-7. Bu sebeple Recep ayının başlamasından on veya on beş gün sonra kurulup yirmi gün süren Uman'daki Suhar panayırı Kendisinden önce kurulan ve çok daha büyük olduğu halde haram aylar dışında kurulduğu için yeterli yol emânını temin edemeyen Muşakkar'a nisbetle daha emîn kabul ediliyordu. bk. Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 264-276, 389.

²²⁵ Ficâr savaşlarının yapıldığı sırada bu emanetçi Kureyşli Abdullah b. Cud'ân'dı. Bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal*, V, 382; İbrahim, *el-Bicâvî*, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 250-253.

²²⁶ Diğer panayırlar hakkında bk. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 268.

²²⁷ Meselâ Ukâz'a ulaşım konusunda Kureyş'in bile emâna ihtiyacı olabileceği hakkında bk. İbn Habîb, *Muhabber*, s.267; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 375.

Dumetu'l-cendel'in²²⁸ ardından, Kuzeydoğu Arabistan'da Rebiulahir'in başında kurulan ve Fars bölgesi ve Hindistan'la en çok irtibatlı olan Hecer panayırı yapılırdı. Cumadelahir boyunca Doğu Arabistan'da bir kale içinde Temim'in himayesinde yapılan, Farisî, tüccarların da katıldığı Muşakkar²²⁹, Receb'in ilk beş günü düzenlenen ve İran, Hindistan, Habeşistan, Yemen mallarının bir arada bulunabildiği nadir yerlerden biri olan Uman'daki Suhar panayırı²³⁰, Şaban'ın yarısında başlayan Sıhr (Şahr)²³¹, Ramazan'ın ilk on gününde surlu bir şehir olan Aden'de kurulup on gün süren Aden panayırı²³² ve Ramazan'ın son yarısında San'a'da kurulan Sana panayırı²³³ öşür sayesinde tüccarlara emân veren panayırlardı²³⁴. Recep ayının son günlerinde Yemen'deki bir kasabada yapılan Deba panayırı ise herhangi bir kabilenin hâkimiyet sahasına girmeyen bir arazide düzenlendiği için, bu panayırdan tüccarlardan öşür alınmazdı²³⁵.

1.2.5.3.2. Haremler: Lugat anlamı yasaklanmış, dokunulmaz, korunmuş mekân olan harem kelimesinin câhiliye döneminde öncelikle Mekke'deki Beyt'in haremi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. İbrahim döneminden itibaren Arap yarımadasında yaşayan toplulukların Beyt'in merkezini oluşturduğu Mekke ve yakın çevresine kutsallık atfettikleri anlaşılmaktadır²³⁶. Bu sebeple oraya giren emân içinde sayılmış, orada bulunan hayvanlar avlanmamış ve hatta bu sebeple zaman zaman vahşi hayvanların sığındığı bir yer haline gelmiştir²³⁷.

²²⁸ Güner, Ahmet, "Dumetu'l-Cendel, *DİA*, X, 1-2, İbn Habîb, *Muhabber*, s.263, Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s.232-239, Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 371.

²²⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 265, Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 373; Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 240-244.

²³⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 265.

²³¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 266; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 374, 377.

²³² İbn Habîb, *Muhabber*, s. 266; Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 374.

²³³ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 266, Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 375.

²³⁴ Bedir, Kaynuka, Hubaşe için bk. Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VII, 376, 377.

²³⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 266 Efgânî, *Esvâku'l-Arab*, s. 240-263.

²³⁶ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 243; Ögüt, "Harem", *DİA*, XVI, 128. Selmân el-Fârisî'nin ilgili rivâyetinden anlaşıldığına göre Mekke hareminden sadece Araplar değil, kuzeydeki Arap olmaya bazı Hıristiyan unsurlar da haberdardır. Bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 68.

²³⁷ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 229.

Mekke haremî, prensip olarak, oraya giren herkesin emân içinde sayılmasını gerektirmekle beraber, hareme girmenin geç câhiliye döneminde ücrete tabi olduğu anlaşılmaktadır. Kureyşlilerin “hakk-u Kureyş” diye adlandırdıkları bu ücret bazen bir elbise bazen de bir kurban olabiliyordu. Nitekim Zuveylî adındaki bir şahsın “mâni’u’l-harîm” lakabını almasının sebebinin de bu ücreti vermeyi reddetmesi olduğu kaydedilmektedir. Hac için yola çıkan ve Mekke’de Muğire b. Abdullah el-Mahzumi’nin yanında konaklayan bu kişi, ev sahibi kendisinden “hakk-u Kureyş” talep ettiğinde vermemiştir²³⁸.

Hiz. İbrahim’in inşâ ettiği Beyt’in Amr b. Luhay’ın girişimleri neticesinde pagan kültürünün merkezlerinden birini teşkil etmesi, Arap yarımadasındaki çeşitli toplulukların kendi bölgelerine Beyt’in benzeri “kabe”ler inşâ etmeye başlamasının başlıca sebebi olarak gösterilmektedir. Mekke ile Yemen arasında yer alan Tebâle şehrinde, Becîle, Has’am, Ezd ve Hevazin gibi kabilelerinin taptıkları Zulhalasa putunun bulunduğu Ka’betu’l-Yemâniyye²³⁹ ve aslında bir kilise olan Negrân’daki Ka’betu’n-Negrân²⁴⁰ câhiliye döneminde Mekke’deki Beyt’i taklid eden yapıların en tanınmış olanlarıdır²⁴¹.

Mekke’nin Beyt’ine benzer birer dinî cazibe merkezi olan bu mekânların bazıları aynı zamanda Beyt gibi hareme de sahiptir. Meselâ Kuzey Arabistan’da, Dûmet’ul-Cendel’in güneyinde yaşayan Tay kabilesinin el-Fels olarak bilinen tapınma mekânının böyle bir haremî vardı. Bir dağın ortasındaki kırmızı renkli bir çıkıntı olarak tasvir edilen el-Fels’e insanlar tapıyor, kurbanlar (atîre) sunuyor ve hediyeler getiriyorlardı. Eğer el-Fels’e bir vahşi hayvan girmişse kimse ona dokunmazdı. Câhiliye toplumunun vicdan ve adalet anlayışlarını yaralayacak suçlar işlemiş ve kabilesinden kovulmuş (halî’ ve tarîd) kişiler de el-Fels’e sığındıkları zaman cezalandırmıyor ve el-Fels rızası için peşleri bırakılıyordu. Çünkü artık el-Fels o kişi hakkında emân vermiş ve ona

²³⁸ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 21.

²³⁹ İbnu’l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 23; Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 240.

²⁴⁰ İbnu’l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 45-46.

²⁴¹ Kabe adıyla maruf başka ibadethaneler ve kutsal yerler için bk. İbn İshâk, *es-Sîre*, s.37-38; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 351.

hâmi olmuş demektir. Hatta çaldığı sürüyle birlikte oraya sığınan hırsızlar, çaldıklarıyla beraber bu mekânda kimsenin müdahalesi olmadan yaşayabilirlerdi²⁴².

1.2.6. Emânın Sonuçları

Yukarıda çeşitli başlıklar altında temas edilen emânın doğrudan meydana getirdiği sonuçlar kısaca şu şekilde sıralanabilir: Kural olarak kabile veya kabilenin önde gelen üyesinin verdiği emân o kabile sahası dahilinde, panayırlara ve harem bölgelerine girmekle teşekkül eden emân, söz konusu mekânlarda, haram aylar içinde bulunmak sayesinde var olan emân bu aylar içinde kişiye can ve mal sağlamaktadır. Belirli şekillerde alınan emânlar, ayrıca taraflar arasında mirasçı olabilme, bir tarafın nesebine dahil olma, emân veren tarafın topraklarındaki (su, otlak vb.) kaynakları kullanma ve bu topraklarda iskan ve ticarî faaliyetlerde bulunabilme hakkı vermekteydi. Emân, kendisine emân verilen kişinin yakın aile fertlerini de kapsamaktaydı. Bazı emânlar, emân alan hakkında maddi borç (geçiş ücreti, panayır öşürleri gibi) terettüp etmesine sebep oluyordu.

Emânın doğrudan sonuçları olarak nitelenebilecek bu hükümlerin yanı sıra, câhiliye toplumunda meydana getirdiği dolaylı sonuçlarından da söz etmek mümkündür. Meselâ emân verilen kişi, bir başka kişi veya grupla arasında hilf akdettiğinde, emân alan kişinin haliflerinin de bu emândan yararlanabildiği anlaşılmaktadır²⁴³. Keza emân alan kişinin emân aldığı kabile tarafından evlendirilmesi de söz konusu olabilmektedir.

Öte yandan emânın taraflarından biri diğerinin canına veya malına zarar verirse, hem karşı tarafın cezalandırması hem de toplumun ihanetle suçlamasıyla karşılaşmaktadır. Nitekim bir kişinin civâr verdiği kişiye zararı dokunduğu zaman, hac günlerinde Minâ'daki Ahşebîn dağında ateş yakılıp “bu, insanların filanın ihanetinden sakınması içindir” diye bağırıldığı bilinmektedir²⁴⁴. Bu durumda emân bozulmaktadır. Emânın bozulma sebeplerinin başında, civâr hukukunun ihlal edilmesi gelmektedir²⁴⁵. Bir

²⁴² İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 51.

²⁴³ Meselâ bk. Belâzürî, *Ensâb*, I, 20.

²⁴⁴ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, II, 162. Civâr hukukunu ihlal etmenin bir örneği için bk. Belâzürî, *Ensâb*, XIII, 147.

²⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, IV, 154-155, 500; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 361.

kişiyile hilf akdeden kabile de, gerek kendi güvenliği veya stratejik tedbirleri gereği, gerekse halîfi olduğu kişinin uygunsuz davranışları sebebiyle emânı bozabilmektedir²⁴⁶. Aynı gerekçelerle Arap vassallıklarının da verdiği emânları kaldırdığı görülmektedir²⁴⁷. Emânı kaldırılan kişi veya kabile derhal kendine emân verecek kişi aramak durumundadır²⁴⁸.

Kendisinden emân talep edilen kişi veya kabilenin, bu talebe olumlu karşılık vermesi bir tür zorunluluk gibi sunulmasına²⁴⁹ rağmen, emân taleplerinin reddedildiğine dair kayıtlar bu hükmün umumi bir kural olarak kabul edilmemesi gerektiğini göstermektedir²⁵⁰.

Emânın, özellikle farklı emânların doğurduğu sonuçların birbirleriyle çatışması halinde, nasıl davranılacağı hakkında umumi bir kuralın geliştirilmediği anlaşılmaktadır. Hâris b. Zâlim'in hayatına dair ilgili kaynaklarda yer alan bilgiler dikkate alındığında, farklı kişilerden veya farklı amaçlarla alınmış emânların birbirleriyle sık sık tenakuz halinde olabileceği görülmektedir.

²⁴⁶ Meselâ bk. Berrâd Râfi b. Kays ile Şizâm b. Hâris el-Gassânî'nin kabilelerince emânlarının kaldırılması hakkında bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 369-370, III, 443.

²⁴⁷ Meselâ bk. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, III, 227.

²⁴⁸ Meselâ bk. İbn Habîb, *Münemmak*, s. 246.

²⁴⁹ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 361.

²⁵⁰ Gelen emân taleplerinin reddedildiğine dair bir örnek için bk. Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmü'l-Arab*, s. 178-179.

İKİNCİ BÖLÜM: EMÂN UYGULAMALARI

2.1. Hz. İbrahim'den Kusay'a Kadar Olan Dönemde Emân Uygulamaları

İslâm öncesi Arap toplumunda emânın tarihi gelişimine dair kayıtların Hz. İbrahim dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Kabilelerin çeşitli sebeplerle sürekli hareket halinde olduğu yarımadada emânın İbrahim öncesi dönemde de varolabileceği rahatlıkla ifade edilebilir. Mamafih bu kavram Mekke eksen alınarak incelendiğinde emânın ilk örneklerinin İbrahim'in oğlu İsmail ile hanımı Hacer'i²⁵¹ bu şehrin merkezini teşkil eden vadiye bırakmasının hemen ardından ortaya çıktığı görülmektedir²⁵². İbrahim, söz konusu bölgeye ailesini bıraktıktan²⁵³ sonra bu vadinin en alçak noktasında zemzem suyu çıkmış²⁵⁴ ve bölge buradan yolları geçen bazı kabilelerin dikkatini çekmiştir. Arap yarımadasında su havzaları, bu coğrafyada yaşayan insan topluluklarının hareketlilik ve geçim tarzlarını belirleyen temel etkenlerden birini teşkil etmektedir. Nitekim kuzeyden kendilerine yeni su ve otlak bulmak niyetiyle güneye göç eden Amalik kabileleri Mekke vadisinde su bulunduğunu ve bunu bir kadın ile oğlunun sahiplendiğini görünce onlardan sularını kullanmak üzere emân istemiş ve vadinin kuzeyinde bir bölgeye yerleşmişlerdir²⁵⁵. Kendisine yerleşecek uygun bir mekan arayan kabilenin bu anne ile oğlundan neden emân isteyip onların elinden zorla suyu almadıkları tam olarak bilinmemekle birlikte, yarımadada seyahat edenlerin çeşitli su kuyularından istifade için bu kuyuların sahiplerinden emân aldıklarının yaygın bir teâmül olduğu dikkate alınmalıdır. Bu su kuyularının sahipleri kabileler olabildikleri gibi şahıslar da olabilmektedir ki, kabilelerin, şahısların

²⁵¹ Hacer ve İsmail hakkında bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 3.

²⁵² İbrahim'in İsmail ve Haceri bu topraklara nasıl getirdiği hakkında Kur'an-ı Kerim'de her hangi bir açıklama bulunmamaktadır. Konu hakkındaki açıklamalar daha çok Tevrat'a dayanmaktadır. Bk. Tekvin XVI/14, XXI/19.

²⁵³ Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, I, 50, II, 161; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 184; İbn Haldûn, *İber*, II, 42; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 45.

²⁵⁴ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 5; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 161.

²⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 39; Mesudi, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 46-47; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 109.

sahiplendikleri suların arkasında bir kabilenin olduğunu düşünmeleri muhtemeldir²⁵⁶. Amalıkların Mekke vadisinin kuzeyine yerleşmelerinin ardından İsmail'e kız vererek akraba oldukları ve böylece bu su üzerinde daha fazla hak sahibi oldukları bilinmektedir. Bu dönemde yarımada'nın güneyinde bir takım büyük ölçekli toplumsal krizler yaşanmakta ve Yemen bölgesinde bulunan Cürhümlülerin kuraklık nedeniyle kabileler arası yaşanan çatışmalar neticesinde buradan kuzeye doğru göç ettikleri kaydedilmektedir²⁵⁷. Bu göç hareketi sırasında Mekke'ye kadar gelen kabile önceden su olmadığını bildikleri Mekke vadisinde bir su çıktığını haber almış ve ardından su üzerinde hak iddia eden bir kadın ile çocuktan kendilerini her türlü saldırıdan korumaları karşılığında sularından kullanmak üzere emân istemişlerdir²⁵⁸. Bunun ardından bu sudan kullanma izni alan Cürhümlüler Mekke vadisinin güneyine yerleşmişlerdir²⁵⁹. Bundan sonraki dönemde Mekke'nin kuzey ve güneyinde yerleşmiş bulunan bu iki kabilenin kendi bölgelerinden geçen kabilelerden bir takım vergiler aldıkları bilinmektedir²⁶⁰. Bölgenin giriş çıkışlarında emân hakkını ellerinde tutuyor olmanın Amalik ve Cürhüm kabileleri için bir gelir kaynağına dönüştüğü anlaşılmaktadır. Mekke vadisinde bu aşamada herhangi bir iskân söz konusu değildir. İbrahim'in gelerek Beytullah'ı inşa etmesi²⁶¹ ve insanları hacca davet etmesinin ardından kabileler su ihtiyaçlarını karşılamak üzere mola verdikleri bu mekânda hac ibadetini ifâ etmeye başlamışlar ve bundan sonraki dönemde Mekke hem ticarî hem de dinî bir merkez olarak giderek önemini artırmıştır. Bölgenin gittikçe artan önemi Mekke çevresinde yerleşmiş bulunan kabileleri tedirgin kılmış ve Beyt'in himayesi

²⁵⁶ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 154-162.

²⁵⁷ Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Ma'rifet-i Ahvâli'l-Arab*, s. 211; Dineverî, *Ahbâru't-Tivâl*, s. 8-9; Beyzûn, İbrahim, *el-Ensâr ve'r-Rasul*, s.13; Derâdike, "Îlâfu Kureyş", s.53.

²⁵⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 71-72; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 162-163.

²⁵⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 85; Fakîhî, *Ahbâru Mekke*, IV, 129; Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 49; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 184; Ferrûh, *Târihu'l-Câhiliyye*, s. 110.

²⁶⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 85. Cürhümlüler buraya gelmelerinin ardından kısa bir sürede çoğalarak Mekke ve beytin idaresini ellerine aldılar. Bunlar Mekke'nin üst kısmındaki Kuaykian bölgesinde yerleşmiş (Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 85; Fakîhî, *Ahbâru Mekke*, IV, 129) Amalıklar'ın Sümeyda başkanlığındaki Katura kolu ise şehrin alt kısmındaki Ecyadeyn bölgesine yerleşmişlerdi (Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 85; Fakîhî, *Ahbâru Mekke*, IV, 129; Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 49-50, II, 161; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 184).

²⁶¹ Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 164-165.

konusunda imtiyaza sahip olmak isteği ile aralarında çeşitli mücadeleler meydana gelmiştir. Bu çatışmaların neticesinde İsmail ile akrabalık kurduğu bilinen Cürhümlüler Kâbe'nin ve Mekke'nin emân ve idaresini ele geçirmiş ve Amalikleri bölgeden sürmüşlerdir²⁶². Teşekkülü yaklaşık M.Ö. 2000 yıllarına rastlayan bu idarenin M.Ö. 200 yıllarında Yemen'den gelen Huzâa kabilesinin yönetimi ele geçirmelerine kadar devam ettiği anlaşılmaktadır²⁶³.

Huzâalılar Seylü'l-Arîm hadisesi nedeniyle Yemen'den kuzeye göç eden bir kabile olup Mekke yakınlarına gelmiş ve Cürhümlülerden kendilerine bir otlak bulana kadar burada konaklamak üzere emân istemişlerdi²⁶⁴. Ancak Cürhümlüler onların emân talebine olumlu karşılık vermemiştir. Emân isteyene emân verilmediği durumlarda ortaya çıkan nadir örneklerden biri olarak, Huzâalılar Cürhümlüler izin vermese de Mekke'ye gireceklerini belirtmiş ve bu amaçlarını gerçekleştirmek için Kinâne ve Gubşân kabileleriyle hilfler akdetmiştir. Çıkan çatışma sonucunda Cürhümlüler mağlup olmuş ve kendilerine ait bir hazineyi gömüp, zezem kuyusunu da kapatarak şehri terk etmişlerdir²⁶⁵. Harem bölgesinin²⁶⁶ emân ve idaresini ele geçirmelerinin ardından Huzâalıların lideri olan Rebîa b. Hârîse henüz şehirden ayrılmamış olan Cürhümlülerin son liderinin kızı Führeyre ile evlenir ve siyasî hakimiyetini neseb bağıyla da güçlendirir²⁶⁷. Bu evlilikten Amr b. Luhay dünyaya gelir. Amr b. Luhay

²⁶² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 125, 130; İbnu'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s.26; Ezraki, *Ahbâru Mekke*, I, 82; İbn Kuteybe, *Meârif*, s.34; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 47, 49-50; Suheyli, *Ravzu'l-Unuf*, I, 51; İbnu'l-Verdî, *Târîh*, I, 16; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 155, 185; İbn Haldûn, *İber*, II, 380; Önkâl, "Cürhüm" *DİA*, VIII, 138.

²⁶³ Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 185; Küçükaşçı, M. Sabri, "Mekke", *DİA*; XXVIII, 556; Hasen İbrahim Hasen, *Târîhu'l-İslâm*, I, 45; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s.110.

²⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 9; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 173; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 189; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb fî Ma'rîfeti Ahvali'l-Arab*, I, 222; Yemen'den kuzeye yapılan göçler hakkında bkz. Âlûsî, *Bulûğ*, III, 289

²⁶⁵ Asmaî, *Târîhu'l-Arab*, s. 86; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 132; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 640-641; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 173; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 185; İbn Haldûn, *İber*, II, 34-35; Önkâl, "Cürhüm" *DİA*, VIII, 138; Önkâl, "Huzaa", *DİA*, XVIII, 431; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 85.

²⁶⁶ Mekke'nin Harem kılınması hakkında bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 22, 23; Âlûsî, *Bulûğ*, I, 229, 238, 241-242.

²⁶⁷ İbn Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 27; Fakîhî, *Ahbâru Mekke*, V, 140; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 86; Derâdike, "Îlâfu Kureyş", s. 53.

Huzâalılar üzerindeki hâkimiyetini kuvvetlendirerek Cürhümlülerin tamamını şehirden çıkarmıştır. Amr b. Luhay'ın zezemin ortadan kalkmasıyla azaldığını düşündüğü şehrin itibarını artırmak amacıyla icat ettiği söylenen iki toplumsal pratiğin emânla irtibatlı olması dikkat çekicidir. Puta tapıcılığın Mekke'ye ilk defa Amr b. Luhay tarafından getirildiği birçok kaynak tarafından belirtilmektedir²⁶⁸. Mekke şehri kısa sürede ticarî mevkiini, yarımadaadaki pek çok kabileye ait putu barındırdığı için bu kabilelerin sürekli olarak ziyaret ettiği bir merkez olma hüviyetiyle pekiştirmiştir. Böylece bir yandan Mekke şehrinin emânını elinde tutmak Araplar arasında en önemli siyasî güçlerden biri olma sıfatını korurken, diğer yandan her kabileye ait puta atfedilen kutsallık sayesinde Mekke'nin emân talep edilen bir yer olma hüviyeti kuvvetlenmiştir. Amr b. Luhay'ın ihdas ettiği diğer toplumsal pratik ise bahîre, sâibe, vâsile ve hâmiyi şeklinde dört terimle ifade edilmektedir²⁶⁹. Mahiyetleri hayli muğlâk olan bu terimler muhtemelen önceleri develer ve zamanla köleler için kullanılmıştır. Her dört terimin de ortak noktası hayvan veya insan için Mekke bölgesinde bir tür dokunulmazlık ifade etmesidir²⁷⁰.

Cürhümlüler ile Huzâalılar arasında meydana gelen bu mücadelede tarafsız kalmayı tercih eden İsmailoğulları, şehrin idaresini ele geçiren Huzâalılardan buradaki hayatlarına devam edebilmek için emân istemiştir²⁷¹. Huzâalılar bundan sonraki dönemde pek çok saldırılara maruz kalmış²⁷² ve 300 yahut 500 yıl şehrin idaresini

²⁶⁸ İbn Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 81-82; Belâzûrî, *Ensâb*, I, 41; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 173; İbn Kesir, *Bidâye*, I, 189; Âlûsî, *Bulûğ*, III, 71; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 453.

²⁶⁹ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 95-96; İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı*, s.27; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 87; İbn Kesir, *Bidâye*, I, 187; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, III, 71; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 14; Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I, 34; Önkâl, "Huzaa", *DİA*, XVIII, 431.

²⁷⁰ Bkz. İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 95-96

²⁷¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 96. Kureyşin İsmailoğullarından olduğu hakkında bkz. Taberî, *Târîh*, II, 256.

²⁷² Önkâl, "Huzaa", *DİA*, XVIII, 431.

ellerinde tutmuşlardır²⁷³. Huzâalıların son başkanı olan Huleyl b. Hubşiyye'nin kızı ile evlenen Kusay ile Kâbe ve Mekke şehrinin idaresi Kureyş kabilesine geçmiştir²⁷⁴.

²⁷³ Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 174.

²⁷⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 130; Mes'ûdî, *Murûcü'z-Zeheb*, II, 175; Taberî, *Târîh*, II, 255, 256-258; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 18; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 111; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 80; Sehhâb, *İlâf*, s. 286.

2.2. Kusay Dönemi Emân Uygulamaları

Mekke tarıma ve geniş ölçekli hayvancılığa elverişli bir bölgede bulunmadığından bu şehrin sakinlerinin temel geçim kaynağı ticaretti²⁷⁵. Bu nedenle Mekkelilerin çok eski dönemlerden itibaren yarımadanın çeşitli bölgelerine hatta yarımada dışındaki bir takım merkezlere gittikleri bilinmektedir. Nitekim Kusay'ın babası Kilâb ticaret maksadıyla muhtemelen Filistin bölgesine yapmış olduğu bir sefer esnasında Kudâa kabilesinden Fatıma ile evlenmiş ve bu evlilikten Zühre ve Zeyd adlı çocukları dünyaya gelmiştir²⁷⁶. Kusay'ın annesi Fâtıma bt. Sa'd b. Seyel²⁷⁷, eşi Kilâb'ın ölümü üzerine Benî Uzre'den hac için gelip Mekke'de yerleşen Rebîa b. Haram ile evlenmiş²⁷⁸ ve bir süre sonra kocasının memleketine gitmek üzere harekete geçmiştir. Fâtıma'nın Mekke'den ayrılacağını öğrenen kabilesi kendi emânları altında bulunan çocuklarını yanında götürmesine izin vermemiş bunun üzerine Fâtıma büyük oğlu Zühre'yi kavminin yanında bırakmak zorunda kalmıştır. Küçük oğlu Zeyd b. Kilâb'ı henüz emzikli olduğu gerekçesiyle yanına alan Fâtıma'nın Rebîa'ya nisbet edilen oğlu "kavminden ayrı kalan" anlamındaki Kusay lakabıyla anılacaktır²⁷⁹. Arap toplumunda

²⁷⁵ Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556.

²⁷⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 116; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 131; Taberî, *Târîh*, II, 254; İbn Hişâm'dan Hâmidullah'ın naklettiği bir bilgiye göre bildirdiğine göre eşinin ölümü üzerine Fâtıma Kudâalı akrabalarının yanında kalacak Kusay ise annesinin üzülmüne rağmen amcası tarafından Mekke'ye getirilecekti. Verilen bu bilgi kaynaklara yeniden dönmemizi gerektirmekle birlikte rivâyetlerin tahlilinde bir takım problemleri içerdiği tahmin edilmektedir. Hâmidullah Kusay'ı Mekke'ye getiren amcasının kim olduğu, Mekke'de ne durumda olduğu ve bundan sonra Kusay'ın Mekke'deki konumuna nasıl bir etkide bulunduğu konusunda bilgi vermemektedir. Zira aynı durum kaynaklarımızda Abdulmuttalib için söz konusu edilmiştir. Hâmidullah, *İslâm Peygamberi*, s.45.

²⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 116-117; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 130; Ateş, Ali Osman, "Kusay b. Kilâb", *DİA*, XXVI, 460.

²⁷⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; Taberî, *Târîh*, II, 254; Mağribî, *el-İnâs*, s. 114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 18; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 205.

²⁷⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; İbn Kuteybe, *Meârif*, s.70; Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; Mağribî, *el-İnâs*, s. 61, 114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; Ateş, "Kusay b. Kilâb", *DİA*, XXVI, 460. Fâtıma'nın Rebîa b. Haram'dan Rizâh adlı bir oğlu olur İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; Mağribî, *el-İnâs*, s. 114; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 18. Rebîa'nın başka bir kadından Hûn, Cülhûme ve Mahmûd isimlerinde üç oğlu daha bulunmaktadır. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19.

evlatlıkların evlat edinene nisbet edilmeleri nedeniyle uzun süre Rebfa'nın himayesinde ve onun emânı altında Benî Uzre topraklarında yaşayan Kusay, bir süre sonra kabilesinden bir şahıs ile aralarında geçen münakaşa sonucu kendisinin Benî Uzre'den olmadığını öğrenir. Kusay işin aslını bulmak üzere annesine başvurduğunda kendisinin Araplar arasında Benî Uzre'den daha üstün olan Harem halkından birinin çocuğu olduğunu öğrenmiştir²⁸⁰. Daha sonra Mekke'ye gitmek üzere izin isteyen Kusay'a annesi Fâtıma çölde bir zarar gelir diye can güvenliğinden endişe ederek haram aylarda hac mevsimi gelince Kudâalı hacılarıyla birlikte Mekke'ye gitmesini ister²⁸¹. Zira hac mevsimi kervanlar için yarımadanın her yerinde umumî emânın zımnen ilan edildiği bir dönemi ifade etmektedir²⁸². Hac mevsimi gelince Kudâalı hacılarıyla yola koyulan Kusay asil, kuvvetli ve cesur biri olarak kısa zamanda Mekke ve Kureyş kabilesi içinde seçkin bir yer edinir. Kusay'ın halini beğenen bir tüccar hiç mirasçısı olmayan Kusay'a mûris olunca yükselen maddî durumu da bu mevkiini güçlendirir²⁸³.

Kusay Mekke'de bir müddet ikamet ettikten Huzâa'nın o zamanki reisi olan Huleyl b. Hubeşiyye'nin kızı Hubbâ ile evlenir²⁸⁴. Kusay'ın bu kadından Abdüddâr, Abdümenâf, Abdüluzzâ ve Abd isimlerinde çocukları olur²⁸⁵. Huleyl vefatına yakın bir zamanda Kâbe'nin anahtarlarını kızı Hubbâ'ya vermiştir²⁸⁶. Kusay ise kayınpederinden sidâne görevinin kendisine verilmesini istemiş, Huleyl de onun bu isteğinin yerine getirilmesini vasiyet etmişti. Fakat Huleyl'in ölümü üzerine Huzâalılar sidâne görevinin Kusay'a verilmesine razı olmadılar²⁸⁷. Zor duruma düşen Kusay Kudâalılar arasındaki anne bir kardeşi olan Rizâh'tan yardım istedi. Rizâh ise kardeşleri Hûn,

²⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; Taberî, *Târîh*, II, 255; Mağribî, *el-Înâs*, s.61; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19.

²⁸¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 130; Belâzurî, *Ensâb*, I, 55; Taberî, *Târîh*, II, 255; Mağribî, *el-Înâs*, s. 62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 205.

²⁸² Haram aylar hakkında bkz. Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 81.

²⁸³ Ateş, "Kusay b. Kilâb", *DİA*, XXVI, 460.

²⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 130; İbn Kuteybe, *Meârif*, s.130; Belâzurî, *Ensâb*, II, 55; Taberî, *Târîh*, II, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 205.

²⁸⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 118; Zubeyrî, *Nesebu Kureyş*, s.14; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 70; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 21; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; Cevâd Ali, *Mufasssal*, I, 401.

²⁸⁶ Taberî, *Târîh*, II, 255; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19.

²⁸⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 205; Ateş, "Kusay b. Kilâb", *DİA*, XXVI, 460.

Mahmûd, Cülhûme'yle birlikte Kudâalı adamlarını yanına alıp, hac kervanına katılarak yola koyuldu²⁸⁸. Çeşitli kaynaklar Kusay'ın Huzâalılara karşı Bizans imparatorundan yardım aldığına dair bir takım kayıtlara da yer vermektedir²⁸⁹. Kudâalılar Mekke'ye vardıklarında hac menasiki başlamış ve insanlar Arafat'a ulaşmıştı. Hacıların Minâ'da konakladıkları günlerin sonuna doğru, Kusay b. Kilâb Kureys ve Kinâne kabileleriyle Kudâa'dan kardeşi Rizâh'ın yanında getirdiklerini savaş için topladı. Kusay için toplananlar Huzâalılarla karşılaştıklarında Huleyl'in Kusay'a verdiklerini Kusay'a iade etmelerini istediler. Bu esnada Kudâalılar Harem bölgesinde savaşmaktan çekindiklerini, fakat Huzâalıların Mekke'de zulüm ve taşkınlık yaptıklarını ve bu hal üzere devam ettikleri takdirde Cürhümlülerin başına gelenleri onları da beklediğini ifade etmiştir. Huzâalıların bu uyarı ve talebi reddetmeleri üzerine aralarında şiddetli bir savaş patlak verdi²⁹⁰. Haram ayların sağladığı emânı ihlal etmesi nedeniyle bu savaşa Mefcer adı verilmiştir²⁹¹. Muhtemelen çatışma neticesinde tarafların bariz bir üstünlük sağlayamaması sonucu sulh çağrısı yapılmış ve Arap adetlerine uygun olarak, her iki tarafça makbul kişilerden Ya'mer b. Avf'ı hakem tayin ettiler²⁹². Hakem tayin

²⁸⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 131; Belâzurî, *Ensâb*, I, 56; Taberî, *Târîh*, II, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 205; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 88.

²⁸⁹ İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 117, 640-641; Âlûsî'nin bildirdiğine göre Kusay Maadlıları topladığı için mücemma' ismini almıştır. Daha sonra Bizans imparatorundan yardım istemiş ve böylece Ezdlilerle Huzâa, Yemen'den gelen Ezd kabilesinden (Önkal, "Huzâa", *DİA*, XVIII, 431) yaptığı savaşı kazanmıştır. Ezdliler Mekke'de maişetleri daralınca çeşitli bölgelere gider ve de Huzâalılardan beytin idaresini almak üzere akın ederler. Ezdlilerin bunun ardından Sevad bölgesine gittikleri belirtilmektedir. Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 173; İbn Kuteybe'de belirtildiğine göre Kayzer Kusay'a Huzâa'ya karşı yardım eder. Cevâd Ali bu haberin doğru olması durumunda Kayser'in yardımının Gassâniler yolu ile olduğunu belirtir. Zira onlar Rumların halifedirler. Benu Uzre kabilesi ise Şam sınırında bulunan ve ona yardımcı olan kabilelerdendir. Bu kabile Kusay ile Rumların tam ortasında bulunmakta ve onların nüfuzuna boyun eğmektedir. Ona Rum hükümdarlarından biri yardımda bulunmuş onlar da Rumlara halif olan Arapların Huzâa'ya karşı kendilerine yardımda bulunmaları karşılığında kendilerine mali yardımda bulunmayı teklif etmişlerdir. Cevâd Ali, IV, 39.

²⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 135-136; Mağribî, *el-İnâs*, s.62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19.

²⁹¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 63, 106.

²⁹² Taberî, *Târîh*, II, 258; İbnü'l-Esîr hakem tayin edilen şahsın Amr b. Avf b. Ka'b b. Leys b. Bekr b. Abdimenâf b. Kinâne olduğunu belirtir. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207; Çağatay'ın bildirdiğine göre Ya'mer'in hakemliği neticesinde Kâbe sidânetinin ve Mekke emirliğinin Kusay'ın elinde bulunmasının Huzâa ve Benî Bekr ulularının elinde bulunmasından daha doğru olduğunu

edilen şahıs neye hükmederse tarafların bu karara uyması zorunlu kabul ediliyordu. Ya'mer b. Avf Kâbe'nin bulunduğu meydanda her iki tarafın ölülerini saydırdı. Huzâa'nın ölüsü Kudâa ve Kinâne'den fazla idi. Fakat Kinâne'nin tamamı savaşa katılmamıştı. Daha sonra Ya'mer aralarında Kureyş ve mütteliklerinin döktükleri Huzâalılara ait kanların ayakları altında olduğunu, Huzâalılarının döktüğü Kureyş, Kinâne ve Kudâalılara ait kanların diyetlerinin ise verilmesi gerektiği²⁹³, Kâbe'nin hicâbe ve vilâyetiyle Mekke idaresine Kusay'ın Huzâalılardan daha layık olduğu²⁹⁴ ancak Huzâalıların Mekke'den çıkarılmaması gerektiğine hükmetti²⁹⁵. Bunun üzerine Huzâalılar Kâbe ve Mekke idaresini Kusay'a bıraktılar. Kusay ise Mekke'den uzakta bulunan Kureyşlileri Mekke'ye gelmeleri için davet etti²⁹⁶. Kâbe ve çevresinden başlayarak Mekke'yi dört kısım halinde Kureyşliler arasında taksim etti²⁹⁷. Kureyş'in

belirten bir nüsha yazıldı ve bu metnin Kusay'ın elinde kalmasına karar verildi. Bu barış şartlarına göre harem sınırları içinde hiçbir taraftan zulüm ve eziyete müsaade edilmeyecek, Huzâa kabilesinden olan hiçbir topluluğun hiçbir ferdi Batn-ı Merr'den Mekke tarafına geçmeyecek, fakat isteyenlerin Mekke'ye girmek üzere Mekke dağlarında oturmalarına izin verilecek. Barışın bu şartları Hudeybiye anlaşmasına kadar devam etmiş ve Hz. Muhammed, Hudeybiye barışında Huzâalılarının ricası üzerine bunların ittifak tekliflerini kabul etmiş; hattâ Mekkeli müşriklerle yapılan Hudeybiye barış anlaşmasında Huzâalılarının Mekke'ye girmelerine dair özel bir madde koydurmuştu. Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 89.

²⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 20; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207; Avcı, Casim, "Kinâne", *DİA*, XXVI, 31.

²⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 20.

²⁹⁵ Diğer bir rivâyete göre ise Kusay Kâbe'nin anahtarlarını bir tulum şarab karşılığında Ebu Gubşân'dan satın almıştır. Huzâa kabilesi buna razı olmayıp Kusay ile mücadeleye girmiştir. Ebtah'ta yapılan savaşta her iki taraftan bir çok kişi ölmüş, sonunda Ya'mer b. Avf'ın hakemliğine başvurulmuş, Ya'mer de Kusay'ın lehine karar vermiştir. Taberî, *Târîh*, II, 256; Önkal, "Huzâa", *DİA*, XVIII, 431. İbnü'l-Esîr ise *el-Kâmil* adlı eserinde Hubbâ'nın Kâbe'nin kapısını açmaya güç yetirememesi nedeniyle Kâbe anahtarlarını kardeşi Muhterîş'e verdiği ve bunları da Kusay'ın bir tulum şarap ve bir miktar bal karşılığında satın aldığı belirtir. Bu duruma kızan Huzâalılar ile Kusay arasında savaş patlak verecektir; Belâzurî, *Ensâb*, I, 56; Mağribî, *el-İnâs*, s.62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 19; Ateş, "Kusay b. Kilâb", *DİA*, XXVI, 460.

²⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 70; Taberî, *Târîh*, II, 258; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 20; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 189; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 89.

²⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136-137. İbn Hişâm'ın bildirdiğine göre Kusay Mekke idaresini eline aldıktan sonra Mekke'yi kavmi arasında dört kısma ayırmıştır; Belâzurî, *Ensâb* I, 56. Taberî'de bildirildiğine göre Kusay Mekke'yi kavmi arasında dört kısma ayırmış ve her birine kendine ait olacak bir bölge tahsis

bazı kollarını da Mekke dışında iskân etti²⁹⁸. Kureyş kabilesinden Mekke’de iskân edilenlerine Kureyşü’l-bitâh²⁹⁹, Mekke dışında iskân edilenlerine de Kureyşü’z-zevâhir denildi³⁰⁰.

Kâbe ve Mekke idaresini ve bu vesileyle bölgede emânı tesis etme görevini kendinde toplayan Kusay, hac menâsikini düzenleyerek Cürhümlüler’in söktüğü Hacerü’l-esved’i çıkarıp yerine koydu³⁰¹. Mekke’de kararların alındığı, nikahların kıyıldığı, savaş sancaklarının muhafaza ve teslim edildiği ve istişarelerin yapıldığı bir merkez

etmiştir. Taberî, *Târîh*, II, 258, 285; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207; Ferrûh, *Târîhu’l-Câhiliyye*, s. 112; Ali Osman Ateş’e göre ise Kusay Mekke’yi kavmi arasında on kısma ayırmıştır. Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460.

²⁹⁸ Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460.

Kureyş-i bitâh denilen kabileler: Abdümenâf oğulları, Abdüddâr oğulları, Abdülzazâ oğulları, Abd b. Kusay b. Kilâb oğulları, Zühre b. Kilâb oğulları, Teym b. Mürre oğulları, Mahzum b. Yakaza b. Mürre oğulları, Sehm ve Cumah oğulları, Amr b. Husays b. Ka’b’in iki oğlu, Adıyy b. Ka’b oğulları, Hısl b. Amir b. Lueyy oğulları. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 167. Hilâl b. Üheyb oğulları, Hilâl b. Mâlik oğulları. Bunlar “Ebtahiyûn” olarak isimlendirilirler. Çünkü Kusay ile birlikte Ebtah’a girmişlerdir. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 168.

²⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 137; Belâzurî, *Ensâb*, I, 58; Taberî, *Târîh*, II, 258; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 21; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 89-90, Avcı, “Kureyş”, *DİA*, XXVI, 442; Bozkurt; Küçükaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 555; Âlûsî, *Bülûğu’l-Ereb*, II, 285.

³⁰⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207; Salih, *Târîhu’l-Arabi’l-Kadîm*, s. 142-143

Dahil olanlar: Hâris batnı, Muharib batnı, ki bu ikisi önceleri Kureyş-i zevâhir’den olup Mekke’nin sırtlarına yerleşmişlerdir. Kays b. Galip ki anneleri Leylâ bint Hâris b. Teym b. Sa’d b. Hüzeyl b. Müdrike’dir Belâzurî, *Ensâb*, I, 45. Zevâhir ise Benü Muays b. Amir b. Lüey, Benu Teymüledrem b. Galip, Benu Muharip b. Fihri, Benu Hâris b. Fihri’dir. Benu Hilal b. Uheyb ise bunların dışındadır. Bunlar Ebu Ubeyde b. Cerrah’in rahtındadır. Fakat İyâd b. Abdi Ganem bunların dışındadır. Benu Beyzâ ve Bâkir ise Kureyş-i bitâh’tandır. Kureyş-i zevâhir’den olanlar savaşır ve yer değiştirirler. Kureyş-i bitâhlar haremi korudukları için “Ed-Dabb”(himaye edenler) olarak isimlendirilirlerdi. Bundan sonra Benu Hasl b. Âmir Mekke’ye girip Kureyş-i bitâh ile birlikte oldular. Onlar Seyl b. Amr ve kardeşlerinden bir raht idiler. Belâzurî, *Ensâb*, I, 39-40. Teym b. Gâlip ise el-Edrem’dir, Kureyşü’z-Zevâhirdendir. Belâzurî, *Ensâb*, I, 46,58. İbn Kelbî’nin belirttiğine göre Kusay Mekke’yi kısımlara ayırdığında tüm Kureyşliler Mekke’de toplanmışlardı. Daha sonra Benî Ka’b b. Lüey çoğalınca Kureyş’in batınlarını Mekke zevâhirinine çıkarlardı. Bunlara Kureyşü’z-Zevâhir adı verildi. Denilir ki Kusay Mekke’nin içindeki Kureyşü Bitâh’a yerleşmiştir. Kureyşü’z-Zevâhir ise kendi mekanlarında kalmışlardır. Taberî, *Târîh*, II, 256.

³⁰¹ Ateş, “Kusay”, *DİA*, XXVI, 460.

olarak Dâru'n-nedve'yi kurdu³⁰². Kâbe ve Mekke ile ilgili olan kıyâde, livâ, hicâbe, sikâye ve rifâde görevlerini elinde topladı³⁰³. Mekke'ye gelen hacılardan verdiği hizmetin bir karşılığı olarak bir vergi ihdas etti³⁰⁴. Mekke'de su kuyuları açtırdı³⁰⁵. Çeşitli kabilelere yaptığı görev taksimatıyla onların Mekke'ye bağlılığını sağladı. Bu anlamda hac ile ilgili takvim işlerini Kinâne kabilesine bıraktı³⁰⁶. Eşinin akrabaları olan Huzâalılara da bazı görevler verdi³⁰⁷. Böylece Arap kabileleri arasında sistemli bir birlik teşkil etmesi ve Harem bölgesinde emân verme hakkına sahip en önemli kişi olması sebebiyle Arap yarımadasının tarihinde belirleyici bir konuma yükseldi³⁰⁸.

Kusay yaşlanınca Kâbe görevleri ve Mekke idaresini oğullarına vermek istedi. Ancak eşi Hubbâ'nın ricası üzerine oğulları arasından Abdüddâr'ı diğerlerinden üstün tuttu³⁰⁹. Artık Mekke'ye girmek isteyen herkes ancak Abdüddâr'ın emânı ile girebilecek, davalar ancak onun evinde görülebilecek ve livâ da onun evinde akdedilecekti. Mekke'de hiç kimse onun suyundan başkasını içemeyecek ve onun yedirmesi dışında yiyemeyecekti. Kureyş'in vereceği herhangi bir karar onun evinde sonuçlanacaktı. Zira

³⁰² Cevâd Ali, *Mufasssal*, I, 401; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 112; Derâdike, “Îlâfu Kureyş”, s. 53; Daru'n-nedve:Kusay zamanından beri Kâbe'nin kuzeyinde bulunur ve şehrin ileri gelenleri toplanırdı. Genellikle Kâbe'nin yakınında olan bu yerde hürmetine uygun olarak işler yerine getirilirdi. Fakat Daru'n-nedve herhangi bir bina değildi. Bilakis o Abdüddâr oğullarından olan hükümdarlara tahsis edilmiştir. Onu daha sonra İkrime b. Amir b. Hişâm b. Muaviye b. Ebi Süfyan'a bin dinar vermek karşılığında tevarüs etti. Kureyş bir iş görüşülecekse Daru'n-nedve'de hallederlerdi. Burası şeyhler meclisine benzer tartışmalar, mühim işler hakkındaki araştırmalar ki harb iştirakleri gibi ya da ittifaklar ve muahedeler yahut da kabileleri techiz ve tanzim işleri burada görüşülürdü. İbn Cüreyc ve İbn İshâk'ın belirttiğine göre ona ancak Kureyş'ten kırk yaşına girenler dahil olabilirdi. Kusay'ın bütün çocukları ve muahidleri ona girmişlerdir. Salih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 145.

³⁰³ İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 69-73.

³⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 18-21; Hâmidullah burada şehir ahali müstesna Mekke'ye gelen herkesten Kusay'ın öşür aldığını, ancak bu verginin daha sonraki dönemde kim tarafından toplandığının kesin olarak bilinmediğini ifade eder. Hâmidullah, *İslam Peygamberi*, II, 919.

³⁰⁵ Belâzurî, *Ensâb*, I, 58.

³⁰⁶ İbn Habîb, *Muhabber*, s.156; Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460.

³⁰⁷ Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460.

³⁰⁸ Ateş, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 21; Cevâd Ali, *Mufasssal*, I, 401, IV, 59; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 113.

Kusay bu nedenle Dâru'n-nedve'yi kurarak ona teslim etmişti³¹⁰. Kusay'ın ölümünden sonra Abdüddâr hicâbe, nedve, livâ, sikâye ve rifâde görevlerini elinde topladı; ancak bu durum kavmi arasında karışıklığa neden oldu³¹¹.

Kusay'ın kendilerini Mekke'de toplamasıyla Kureyşliler yarı göçebelikten yerleşik hayata geçtiler. Kusay ve sonrasında oğlu Abdümenâf ve Muttalip b. Abdimenâf Mekke ve çevresinde bedevi bir hayat süren ve Ehâbiş adı verilen çeşitli kabilelerle aralarında emânî tesis etmek üzere ittifak anlaşmaları yaptı³¹². Huzâalılar ise Mekke'de yerleşik yaşama devam ettiler. Kusay'ın Kureyş kabilesi ve müttefiklerini Mekke ve çevresinde toplaması, onlara bölgenin idaresi konusunda yetkiler vermesi, kabilesi arasında Mekke'yi kısımlara ayırması, bazı kabileleri diğer bazılarına üstün kılıp bir takım imtiyazlar vermesi, Mekke'de çıkan anlaşmazlıklara bir çözüm mercii ve çeşitli kararların alındığı bir meclis oluşturmasıyla bu şehir, tüm Arap yarımadasında emânın tesis edildiği önemli bir merkez haline geldi³¹³.

Bu döneme kadar yarımada'nın kuzeyi ve güneyinde çeşitli birlikler içinde yaşayan Arap kabileleri ancak Bizans ve Sâsânî gibi büyük devletlerin himayesi altında bir siyasî güç oluşturabilmişlerdi. Bu dönemde kervan ticareti yapanlar ancak Bizans ya da Sâsânî gibi büyük devletlerden izin almaları durumunda yol güvenliklerini temin edebiliyorlardı³¹⁴. Birçok kaynak Bizanslıların zaman zaman Mekke'ye vali tayinine teşebbüs ettikleri ve Hicaz bölgesindeki Arap kabilelerinden vergi aldıklarını göstermektedir. Ayrıca Himyer gibi devletçiklerin Arap kabilelerinden vergi aldıkları bilinmektedir. Kabilelerin bu vergiyi vermektan kaçınmaları durumunda onlara zor kullandıkları da vakidir³¹⁵. Sâsânî ile Bizans'ın ticaret yolları üzerindeki emânî elinde tutmak için yaptıkları mücadele nedeniyle Hicaz bölgesinde sürekli karışıklık olduğu görülmektedir. Kusayla birlikte Mekke'de siyasî bir birliğin oluşturulması, Arap

³¹⁰ Bkz. İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 207.

³¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 141,143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, s. 21; Bozkurt; Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 555.

³¹² Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 113; Bozkurt, Küçükaşçı, "Mekke", *DİA*, XXVIII, 556.

³¹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136-137; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 70

³¹⁴ Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 321.

³¹⁵ Belâzurî, *Ensâb*, XIII, 492; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 492.

kabileleri arasında Kâbe'yi içinde barındıran ve tüm yarımada hayata kaynağı olan ticaret yollarının kesiştiği bu bölgenin önemini daha da artırmıştır. Hatta Kâbe'nin Hicaz bölgesinde yer alması zaman zaman kuzey ve güneydeki Arap devletlerinin dikkatini celb etmiş ve Kâbe'yi kendi bölgelerine taşıma girişimlerinde bulunmuşlardır³¹⁶. Kusay'ın bölgenin emniyetini temin üzere Kureyş ve müttefikleri arasında Mekke ve buraya gelen yollar üzerindeki kabilelerle anlaşmalar yaptığı ve aralarında hac menâsiki ile ilgili vazifeleri taksim ettiği bilinmektedir³¹⁷. Böylelikle çevre kabileler arasında anlaşma zemini teşekkül etmekte ve Kureyş, bu zemini, dolayısıyla bölgenin emânını sağlayan bir üst mevkiye ulaşmaktadır³¹⁸. Kurulan bu siyasî birliğin Bizans ve Sâsânî himayesinden uzak Arap unsurlar tarafından tesis edilmesi ise önemli bir husustur.

³¹⁶ İbn Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 45-46; Mes'ûdî, *Ahbâru'z-zaman*, s. 123; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 503; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 253-4; Kallek, *Devlet ve Piyasa*, s. 19, 46.

³¹⁷ Sehhâb, *Îlâf*, s. 286

³¹⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 59; Mes'ûdî, *Murûcu'z-Zeheb*, I, 79; İbn Manzûr, *Lisân*, XII, 121-122.

2.3. Hâşim Döneminden İslâm'ın Gelişine Kadar Emân Uygulamaları

2.3.1. İlâf Öncesi Dönem:

İslam öncesi Arap toplumunda emân, ancak yarımada dâhilindeki kabileler ve devletçiklerle yarımada çevresindeki Bizans ve Sâsânî devletlerinin birbirleriyle olan siyasî, ticarî ve dinî ilişkileri irdelenerek anlaşılabilir. Zira emân, söz konusu ilişkiler sebebiyle fert veya toplulukların kendi hâkimiyet bölgelerinden ayrılmaları sebebiyle ortaya çıkan güvenlik ihtiyacının neticesidir.

İslam öncesi Arap toplumdaki emân örnekleri ticarî faaliyetlerin yarımada üzerindeki ilişkilerde büyük ölçüde belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu noktada öncelikle Bizans ve Sâsânî devletlerinin ticaret yolları üzerindeki emânı ellerinde tutma mücadeleleri nedeniyle ortaya çıkan gelişmeler dikkati çekmektedir. Arap yarımadasının Çin, Hindistan ve Afrika ile olan ticarî ilişkilerde kilit bir mevkie sahip olması Bizans ve Sâsânî devletlerinin yarımada üzerindeki nüfuzunu artırma teşebbüslerine sebep olmaktadır³¹⁹. Nitekim iki büyük devlet arasında sürekli mücadelelere neden olan bu durum siyasî bir birlik gösteremeyen Arap kabileleri arasında sonu gelmeyen bir emân problemine sebebiyet vermektedir. Kuzey ve Güney Arap devletçikleri üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan bu güçler aynı zamanda yarımada içindeki Arap kabilelerini de kendi himayelerine alma ve böylelikle bu kabilelerin topraklarına emniyet altında girip çıkabilme hedefini paylaşmıştır³²⁰. Güney

³¹⁹ Crone'ye göre Deniz yolu ile ticaret yapmak çok daha ucuzdu. İskenderiye'den 1250 mil uzaklıktaki Roma'ya deniz yoluyla buğday göndermek, aynı malı karadan 50 mil uzaklıktaki bir noktaya taşımaktan daha ucuza gelmekteydi. Bk. Crone, *Meccan Trade*, s. 7.

³²⁰ Arap kabilelerinin İlâf evvelinden itibaren ferdî olarak ya da gruplar halinde Bizans topraklarına giderek ticarî faaliyetlerde buldukları görülür. Ancak İlâf evveli dönemde Bizans sınırından geçmek üzere her bir tüccarın geçiş ücreti olarak Bizans tarafından sınırlara tayin edilmiş görevlilere vergi ödemeleri gerekmekteydi. Bu şekilde Bizans topraklarına geçmek isteyen tüccarlardan zorla vergi alınır ve tüccarlar buna mecbur bırakılırdı. Bu durum onlar için bir şikâyet vesilesi olmuştu. Arap tüccarlarının bu vergilerin hafifletilmesi ve üzerlerindeki eziyetin kaldırılması noktasında zaman zaman Bizans'tan talepte buldukları vakidir. Bu taleplerin sonucunda Araplar'a Sâsânîler'e karşı bir takım imtiyazlar verildiği ve Hicaz tüccarlarının güneyde bulunan bölgelerle ticaretinde alınan vergilerin kaldırılıp bu

ve Kuzey Arabistan'da kimi zaman Bizans kimi zaman da Sâsânî nüfuzu altında hayatîyetlerini devam ettiren Arap devletçikleri ise bu büyük devletlerin kendilerine sağlamış olduğu bir takım imtiyazlardan faydalanmaktaydılar. Ancak M.S. V. yüzyılda Himyer devletinin yıkılması yarımada hükmeden odaklar arasında ciddi bir çatışma süreci yaşanmasına neden oldu³²¹. Himyer devletinin yıkılmasının ardından

sahanın kendilerine açıldığı görülmektedir. Diğer taraftan Sâsânî meliklerinin de Araplarla ticarî ilişkiler kurmakta ve kabilelerini kendi isimleriyle Güney Arabistan'a kadar gönderip tekrar Irak bölgesine nakletmek üzere sevk ettikleri bilinmektedir. Cevâd Ali, *Mufasssal*, II, 632.

³²¹ MÖ. III.yy'ın sonlarında Mısır kralı Ptolemy'nin Akdeniz-Kızıldeniz bağlantısını sağlayan kanalı yeniden açması ile Bizans, Yemen yerine buradan Afrika içlerine girmek ve Hint ülkelerine ulaşmak imkanı elde etti. Bunun ardından Himyer devleti transit taşımacılık üzerindeki etkisini kaybederek çökmeye başladı (Hitti, s. 67-86). Bu döneme kadar Himyer Yemen üzerindeki nüfuzu sebebiyle denizden Hindistan, Çin ve Sumatra, karadan ise Arap yarımada'nın içlerine kadar uzanabilmekteydi. Yemen'in önce Habeşistan sonra İran sömürgesi haline gelmesiyle Himyer'in bozulan deniz ticareti sömürgecilerin eline geçmiş, yarımada içindeki kara ticareti ise Mekke'ye kaymıştı. Ferrûh, *Târîhu'l-Cahiliyye*, 106; Kallek, *Devlet Ve Piyasa*, s. 3-4. M.S. V.yy'ın sonlarında Himyerliler'in hakimiyeti tamamen kaybetmelerinin ardından Bizans ile Sâsânîler arasında Damye savaşı patlak vermiştir. Bunun üzerine Irak'tan geçen ticaret yolu büyük zararlar görmüştür. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 24; Sâlih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadim*, s. 132;İbn Kuteybe'de ifade edildiği üzere Himyer devleti MÖ. 115 yılında Sebe devletinin yıkılması üzerine Yemen'de Himyer kabilelerinin hakimiyeti ele geçirmeleri ile kuruldu. Bunların hükümdarları Tübba adını almakta idi. yönetimi ele almalarından sonra bozulan düzeni ıslah ettiler ve büyük ordular kurarak Bizans ve Azerbaycan'a kadar ulaştıkları, Çin ve Tibet ile çeşitli anlaşmalar yaptıkları belirtilir. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 630. Brockelmann ise Himyerliler'in ticarî ilişkilerinin Mısır ve Hindistan'a kadar ulaştığını belirtir. Brockelmann, *Târîhu's-Şuubi'l-İslamiyye*, s.16. Bundan sonra Yemen'e Himyer meliki olarak Yahudi olan Zü Nüvas hükümdar olur. Ancak Yemen'de bulunan hristiyanları ya Yahudi olma ya da ateş çukurlarına atılma ile yüz yüze bırakır. Zü Nuvas'ın yaptığı bu zulüm neticesinde Yemen'den Zü Sa'leban adında hristiyan bir adam çıkarak Kızıldenizi geçer ve Habeş ülkesine varır. Buradaki hristiyan olan hükümdara kendi dininden Yemen'de olan kişilere Zü Nuvas'ın yaptıklarından haber verir. Bunun üzerine Habeş hükümdarı durumu Bizans Kayserine bildiren bir mektup gönderir ve kendisinden Yemen'e ordusunu göndermek üzere izin ister. Kayzer kendisine Yemen'e gidip duruma el koymasını ve Bizans'a da olanları bildirmesini ve Zü Sa'leban'ı Yemen'e vali tayin etmesini emreder. Bunun üzerine Zü Nuvas ile Habeş arasında savaş vuku bulur. Zü Nuvas ve askerleri hezimete uğrar. İbn Kuteybe Zü Nuvas'ın burada 68 yıl hükümdarlık yaptığını bildirmektedir. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 637; Taberî, *Târîh*, I, 544; Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, I, 305-306; Anlaşıldığı üzere Yemen'de Himyer meliki Zü Nüvas'ın yaptıklarını engellemek üzere Eryat komutasında gelen Habeşliler bundan sonra bölgeyi kendi sömürgeleri haline getirerek buradan çıkmamışlardır. Şemseddin Günaltay'ın verdiği bilgilere bakıldığında Himyer devleti MÖ. 115 tarihinde

yarımadadan geçen ticaret yolları üzerindeki hakimiyet mücadelesi nedeniyle Bizans ve Sâsânî devletleri arasında Damye savaşı patlak verdi. Sâsânî devletinin Kuzey Arabistan'daki müttefikleri ile de arasının bozulduğu bu dönemde yarımada ticareti büyük bir darbe yedi. Bundan sonraki dönemde yarımada ticareti aldığı bu darbenin etkisinde kaldı ve kabileler kıtlıkla karşıya geldi. Söz konusu kıtlık sebebiyle kabilelerin buldukları yerlerden göç etmeleri, diğer kabilelere saldırımları ve yarımadadaki haram kabul edilen sınırların pek çoğunun bu dönemde ihlal edilmesi neticesinde Arap yarımadası bir kargaşa ortamına sürüklendi. Aynı dönemde Huzaalılar elindeki Mekke idaresinin Kusay'a geçmesi ve Kusay'ın Kureyşlileri bu şehirde iskân etmesinin ardından Mekke şehir devleti yarımadadaki kabileler için dinî bir merkez olduğu kadar siyasî ve ticarî açıdan da önem kazandı³²². Mekke şehrinin emânını ellerinde tutan Kureyşliler her yıl Kâbe'yi ziyarete gelen insanlardan gelir temin etmekte ve Araplar'ın hac ibadetiyle bazı önemli panayırlara katılımı birbirini tamamlayan bir bütün olarak gerçekleştirmelerini sağlamaktaydılar. Böylelikle haram aylar boyunca ticarî faaliyetlerde bulunan Araplar bu ayların sonunda hac ibadetlerini ifa ederek memleketlerine dönmeyi kendilerine adet haline getirdiler. Kusay, şehir ahalişi müstesna, Mekke'ye gelen herkese oşür vergisi getirmişti. Aynı dönemde Kusay'ın Kureyşle çevresindeki belli başlı kabileler arasında hilfler akdetmesi neticesinde Mekke haremindeki güvenlik bu şehrin yakın çevresine doğru da

kurulmuş ve MS. 525 tarihinde hükümdarları Zü Nuvas döneminde Habeşliler'in istilasına uğrayarak yıkılmıştır. Günaltay, *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, s. 43-44. Bundan sonra Yemen'e Eryat kısa bir süre hakim olur. Fakat hemen ardından komutanlarından Ebrehe başa geçer. Ebrehe hükümdarlığı esnasında Kabe'yi yıkmaya kalkışacak ve eabil kuşları tarafından askerleri hezimete uğrayacaktır. Oğlu Yeksum b. Ebrehe zamanında ise Yemen'deki Habeş yönetimi gittikçe kötüleşir. Bunun üzerine Yemen ileri gelenleri Seyf b. Zî Yezen başkanlığında Kisra'dan yardım almak üzere yola çıkarlar. O dönemde Sâsânî hükümdarı olan Kisra Enu Şirvan b. Kubaz'dır. Seyf ona Habeşlilerin yönetiminden şikâyet eder ve kendilerine onlarla beraber savaşmaları için bir askerî yardımda bulunmasını ister. Bunun üzerine Kisra onlara Vehruz adlı komutanı başkanlığında 1500 kişilik bir ordu gönderir. Bundan sonra Yemen'de Seyf b. Zî Yezen Kisra adına yönetime geçer. Fakat bir süre sonra edinmiş olduğu Habeşli köleleri tarafından öldürülür. Yemen'de İslam gelene kadar Farişî hükümdarlar idareci oldu. İslam'ın geldiği sırada burada Bazen adlı bir hükümdar bulunmaktaydı ki komutanları ile birlikte Müslüman olduğu belirtilmektedir. İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 638-639; Brockelmann, *Târîhu's-Şuûbi'l-İslâmiyye*, s. 16-17.

³²² İbn Habîb, *Münemmak*, s. 140-142; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 720.

genişletildi³²³. Söz konusu kıtlık devam ederken Hâşim döneminde yapılan İlâf anlaşmaları³²⁴ neticesinde Mekke yalnızca çevre kabilelere satış yapan bir şehir olmaktan öte, bölgeden geçmekte olan ticarî akışı belirleyen³²⁵, yarımada'nın dinî olduğu ticarî hareketliliğini belirleyen merkez haline gelmiştir³²⁶.

Siyasî birliğin olmadığı yarımada'da kabileler arası yapılan hilfler bu topraklarda emân altında yaşamayı mümkün kılıyordu. Karşılıklı olarak hilf anlaşmaları yapan kabileler birbirlerinin topraklarından ve karşılıklı olarak halîf oldukları diğer kabilelerin topraklarından emniyet altında geçmekteydiler. Şâyet bir kabile ticaret yollarındaki faaliyetlere katılmak istiyorsa bu yolların idaresini elinde tutan kabile ya da devletlerden emân almak durumundaydı. Nitekim Arabistan'ın kuzeyinden güneyine uzanan hat üzerinde ticaret yapmak yahut da bu yolu takip ederek Bizans ya da Sâsânî topraklarına varmak isteyen kabile ya da fertler bu yolların idaresini uzun süre elinde bulunduran Himyer ve Hîre devletlerinin emânını almak durumdaydılar. İslam öncesi Arap toplumunda karşılıklı hilf anlaşmaları yaparak birbirlerine emân tanıyan devletler aynı zamanda düşmanlarına karşı da birbirlerinden yardım talep ederlerdi. Nitekim Yemen'de hüküm sürmekte olan Zû Nuvâs, müttefiki olan Hîre hükümdarına elçilerini

³²³ Araplar İslam öncesi dönemlerde Arabistan'ın iç kesimlerinde Fırat'tan Yemen'e kadar olan bölgelerde kervanlarını sevk ederlerdi. Böylelikle yarımada dahilinde bütün kabileler birbirleri ile irtibat kurardı. İslam öncesi dönemde Araplar için dini bir merkez olarak beliren Mekke şehri ise zengin tüccarları barındırmakta idi. Bu şehrin ahalisi çevre bölgelere çeşitli kervanlar gönderirler buna karşılık Mekke'ye de pek çok kervan gelirdi. Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 107; Heyd, W, *Yakın Doğu Ticaret Târîhi* (nşr. Enver Ziya Karal), s. 29.

³²⁴ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, III, 1207.

³²⁵ Kister, "Mecca And Tamim", s. 120.

³²⁶ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, III, 947-951; V, 136; Mekke'nin Arap yarımada'nın doğu-batı, kuzey-güney arasında doğal bir kesişim noktasında olduğu iddiasına karşı olduğunu bildirmektedir. Bk. R. W. Bulliet, "The Camel and the Wheel", s. 105; Mekke'nin Güney Arabistan- Suriye arasında tam ortada bulunuyor olması açıklayıcı bir sebep olamaz. Nitekim Mekke ticareti yaklaşık iki ay süren ve asgari altmış beş kez konaklanan bir yolun ortasında olası bakımından önem arz etmemektedir. Bk. Crone, *Meccan Trade*, s. 6; Crone ayrıca Mekke'nin koku-tahıl yolunun hayli uzağında olduğunu belirtmektedir. Bk. Crone, *Meccan Trade*, s. 7; Crone ve Bulliet'e göre Mekke'nin ticaret merkezi olarak gelişmesinin temel sebebi ticareti kontrol edebilme gücüne sahip olmalarıydı. Bk. Crone, *Meccan Trade*, s. 7; Bulliet, "The Camel", s. 105; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 107.

göndererek ülkesindeki Hıristiyanların öldürülmesini istemiştir³²⁷. Zû Nuvâs'ın zulmünden kaçan bir grup Yemenli ise Mekke'de bulunan Cürhümlülere sığınmış ve bu topraklarda yaşamak üzere idarecileri olan Hâris b. Mudâd'dan emân almıştır³²⁸. Yine Yemen'den ülkelerindeki zulüm nedeniyle kaçanlar, müttefiki oldukları Bizans'tan yardım istemiş ve bunun neticesinde kendilerine Bizans'ın diğer bir müttefiki olan Habeş'ten yardım alacakları noktasında teminat verilmiştir³²⁹.

Bizans ve Sâsânî ile müttefik olan Arap kabilelerinin bu devletlerle olan münasebetleri de İslam öncesi emân örnekleri arasında ele alınabilir. Buradaki ilişki karşılıklı menfaat esasına dayanmaktaydı. Zira bir taraftan Bizans ve Sâsânî sınırları bu Arap devletleri tarafından korunmakta ve böylece haliflerinin topraklarında Bizans ve Sâsânî kabileleri emniyet altında seyretmekteydi. Bu devletler ise hamileri vasıtasıyla yarımada üstün bir konuma geçmekteydiler³³⁰.

Îlâf anlaşmaları öncesinde Bizans ya da Sâsânî vassalı olan Arap devletlerinin kendi sınırlarını korumak üzere Arap kabilelerinden kendilerine müttefikler ve muhafızlar edindikleri bilinmektedir³³¹. Nitekim Hîre idaresi de halîfi olan kabilelerden Yemen ve

³²⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 134-135; Taberî, *Târîh*, I, 925; Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 41-42. Aynı dönemde Yemen hakkında gelen diğer bir rivâyette ise iki Yahudi çocuğunun hristiyanlar tarafından öldürüldüğü ve çocukların babalarının durumu hükümdara şikâyette bulunduğu bildirilmektedir. Bunun üzerine hükümdar suçluların affedilmelerinin ancak dinlerini değiştirmekle mümkün olacağını belirtmiştir. Fakat bu adamların dinlerinden vazgeçmemeleri üzerine hükümdar bir ordu ile oldukları bölgeyi istila etmiş ve dinlerini değiştirmeyenler için büyük ateş çukurları kazdırarak yakılmalarını emretmiştir. Bu hadise Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır. Burûc, 85/4-7; Yakubî, *Târîh*, I, 199; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 241.

³²⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 241-242.

³²⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 26-27; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 135; Suheylî, *Ravzu'l-Unuf*, I, 35.

³³⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 370-371.

³³¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 43; İbn Habîb, *Muhabber*, s.458-461; Yakubî, *Târîh*, I, 199-200; Zeydan, Corci, *el-Arab*, s. 122; Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 26; Bizans Kayseri Iraklılar'ın ve Hire hükümdarı Münzir'in düşmanlıklarından hudutlarını korumak için Şam beldesi Araplarından amiller bulundurmaktaydı. Cevad Ali, Mufassal, III, 221. Nitekim Hâris b. Cebele Bizanslılarla Sâsânîler arasında yapılan savaşta Bizanslıların yanında ve himayesinde Sâsânîlere karşı savaştı. Bu savaşta Münzir ve ordusu Sâsânîlerin safında yer alıyordu. Cevad Ali, Mufassal, III, 221, 498. M.S. 545 yılında Bizans ile Sâsânîler arasında yapılan 5 yıllık ateşkes anlaşması boyunca da Hâris ile Münzir arasındaki anlaşmazlık devam etti. Cevad

Hicaz çarşılarına giden kabilelerinin güvenliğini sağlamalarını talep etmekteydi. Sâsânî kuvvetleri yarımada'nın içlerinde bu kabilelere etkin bir koruma sağlayamazlardı³³². Nitekim Nu'mân bi Münzir'in Sâsânîlerin nüfuzunu kaybetmeleri ve yarımada içlerinde Hîrelilere ait kervanları himaye edememeleri üzerine güneyindeki kabilelerden kendisine halîfler edinerek kervanlarının yol emniyetini temin etmiştir³³³. Zira bu dönemde Sâsânîler Yemen'e ve oradan da Ayibe'ye kadar giden ve Irak-Yemen arasındaki en emniyetli güzergâh olarak kabul edilen yolun güvenliğini teminden aciz bir durumdaydılar. Daha sonra Nu'man'ın kabileleri Kisra'ya karşı kışkırttığı, Sâsânî sınırlarını Araplardan gelecek olan tehlikelere karşı korumadığı ve bu nedenle de Kisra'nın Nu'man'ı öldürttüğü kaydedilmektedir. Ardından Hîre'ye Sâsânîlerin hâkim olduğu ve yarımada üzerinden kendi topraklarına doğru uzanan güzergâhları kapatarak, bu bölgeyle irtibatlı Arap ticaretini durdurdukları bir dönem başlamıştır. Hîrelilerin İslam döneminde kendilerine verilen bir emân belgesi ile bu sınırlardan geçtikleri bilinmektedir³³⁴.

Arap vassallıklarına bağlı fert ve kervanlarına Bizans ve Sâsânî devletleri tarafından sağlanan özel emânların dışında, Bizans kanunları Arap tacirlerinin mallarını getirerek belli yerlerde satmalarına izin veren hükümlere sahipti. Bu izinle Bizans topraklarında toplu ya da ferdî olarak icra edilen ticarî faaliyetler Bizans'ın ağır gümrük ve diğer

Ali, III, 224. Şam bölgesi hakimiyetini elinde tutan Gassânîler ile Hîreliler arasında bu dönemde büyük çatışmaların olduğu bilinmektedir. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 34.

³³² Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 163.

³³³ Bazı dönemlerde Arap kabilelerinin Sâsânîler'e karşı ya da Bizans'a karşı ittifak kurdukları görülmektedir. Zikar savaşı bunun en güzel örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira bu savaşta Acemler'in hepsi Araplar'a karşı birleşmiş Arap kabileleri de tüm zorluklara rağmen bir araya gelerek savaşı kazanmışlardır. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 435,490; Kalkaşendî, *Nihâye*, s. 406. Bu savaş İran himayesinde bulunan Lahmîler'in hükümdarları Numan b. Münzir'in ölümünden sonra tamamen İran sömürgesi haline gelmesiyle Lahmî ailesinin elinden hükümdarlığın alınması nedeniyle olmuştur. Bundan sonra Lahmîler'in başına İyas b. Kabise adında bir yabancı getirilmiştir. Fakat Â-li Nasr'a mensup olan Araplar bu duruma isyan ederek Zikar savaşının çıkmasına neden olurlar. Hicrî üçüncü yılda meydana gelen savaş bütün Araplar arasında bir övünç meselesi olmuştur. Muhammed Emin el-Bağdadî, *Sebailü'z-Zehab fî Marifet-i Kabaili'l-Arab*, s. 443-462; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 47.

³³⁴ Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 163-164.

vergileriyle muhataptı³³⁵. Arap vassallıklarının da Arap kabilelerine himaye vererek yarımada dâhilinde nüfuz ve kuvvetlerini artırdıkları ve himaye karşılığında zor duruma düşen kabilelerden belli vergiler aldıkları bilinmektedir. Meselâ Hevâzin kabilesi önceleri Kinde krallığının hâkimiyetini tanımakta iken VI. yy'ın ortalarına doğru Gatafânlıların hâkimiyeti altına girmiş ve Gatafân hükümdarı Züheyr'e her yıl Ukâz panayırı'nda vergi vermeyi kabul etmişlerdi.³³⁶ Bu şekilde vergi ödemek Hevâzinlilerin Gatafân idaresini ve kendilerini himaye etmelerini kabul ettikleri anlamına geliyordu. Hevâzin onun idaresi ve kendisi üzerindeki nüfuzunu Hevâzin kollarından olan Âmir b. Sa'sa'a kabilesinden Halid b. Ca'fer'in Nevfarat savaşında Züheyr b. Cezime'yi öldürülmesine kadar tanıdı. Bu olayın ardından Hevâzinliler Gatafân kabilesi'nin kollarından olan Abs ve Zübyân kabileleriyle savaşmak zorunda kalmışlar ve savaşın sonunda mağlup olmuşlardır³³⁷.

Arap yarımadasında ticaret kervanları kuvvetli birliklerin himayesine verilmek suretiyle sefer esnasındaki emân problemi çözülmekteydi. Ancak tüm tedbirlere rağmen kabilelerin bir takım saldırılara maruz kalmaları her zaman muhtemeldi. Bizans ve Sâsânî devletleri de kuvvetli kabile reislerine Arap yarımadasındaki panayırlara katılmak üzere kervanlarını teslim ederlerdi. Mesela Hîre hükümdarı Nu'man b. Münzir'in kervanının himayesini üstlenen Urve er-Rehhâl'in Kureyş'ten emân almış Berrâd b. Kays tarafından öldürülmesi üzerine iki kabile arasında Nahle mevkiinde çıkan savaş sonucunda Kureyşliler Harem bölgesine çekilmişlerdi³³⁸. Araplar arasında haram aylarda yapılması nedeniyle³³⁹ dördüncü Ficâr olarak da bilinen bu savaşa Hz. Peygamber'in gençken atıldığı bilinmektedir³⁴⁰.

³³⁵ Casim, Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, s. 35.

³³⁶ Sâlih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s.146; Cevâd Ali, *Mufasssal*, V, 358-359.

³³⁷ Kapar, M. Ali, "Hevâzin", *DİA*, XVII, 276.

³³⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 126-127.

³³⁹ Yakubî, *Târîh*, I, 271; Cevâd Ali, *Mufasssal*, V, 380; Sehâb, *Îlâf*, s. 307. Haram aylar boyunca bütün panayırlarda emniyet ve güven altında olan Araplar kendi topraklarına da emniyet altında dönerlerdi. Bu yasaklar yağma ve çapulculukla geçinen bedeviler için de geçerli idi. Ancak Arap kabileleri arasında haram ayların hürmetini gözetmeyen kabileler bulunmakta idi. Arap kabileleri arasında genel olarak uygulama alanı bulmuş olan haram aylar adeti bazı kabileler nezdinde farklılık göstermekte ve bu dört haram aya bir dört daha ekleyen Gatafân, Kays, Amir b. Lüey ve Mürre b. Avf b. Lüey kabileleri (Sâlih,

Huzâaluların hâkimiyeti döneminde Mekke ahalisinin çevre panayırlardaki ticarî faaliyetleri aşmayan dışa kapalı bir faaliyet içinde olduğu anlaşılmaktadır. Kusay b. Kilâb'ın Mekke idaresini ele geçirmesinin ardından bölgede Huzâaluların etkisi azalmaya başlamış³⁴¹ ve Mekkeliler Himyer ve Hîre Lahmîlerinin gölgesi altında daha geniş bir sahada ticarî faaliyet göstermeye başlamışlardır. Kaynaklarda Himyerlilerin yaşadıkları siyasî krizler neticesinde bölgedeki nüfuzunu kaybetmesinin ardından Mekkelilerin nüfuz alanının değiştiği ve Îlâfin bu gelişmenin hemen ardından geldiği belirtilmektedir³⁴². Ancak Himyerlilerin bölgedeki nüfuzunu kaybetmelerinin ardından o zamana kadar düzenli bir şekilde devam eden ticarî faaliyetlerin bu noktadan sonra bir takım aksaklıklara maruz kaldığı ve Mekkelilerin muhtemelen şimdiye kadar belli bir sistem dâhilinde yapmış oldukları kış ve yaz seferlerini Tebâlelilerin eline bırakmak zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır³⁴³. Zira Yemen bölgesinde siyasî yapının zayıflamasının ardından ticarî faaliyet seyrini ellerine almak isteyen bir grup ortaya çıkacak ve bir süre yarımada dâhilinde Himyerlilerin fonksiyonunu görecektir. Himyer'in siyasî çalkantılara maruz kalmasından önceki dönemde Mekkelilerin kış ve yaz seferlerine alışkın oldukları dikkate alındığında, bölgede istikrarı sağlayan sistemin zaafa uğramasıyla Mekkelilerin de durumunun bozulduğu düşünülebilir. Bu sürecin devamında Mekkeliler kendilerine Tebâleliler'in getirdikleri malların ticaretini

Târîhu'l-Arabi'l-Kadim, s. 148-149; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VIII, 474.) ve Haram aylar yasağını tanımayan Hasam, Tay, Kudaa, Saalik, Hâris b. Kab gibi kabileler ve Tağlip, Şeyban, Abdü'l-kays, Kudaa, Gassan, Tenuh, Amile, Lahm, Cüzam, Belhâris b. Kab, Tay ve Temim gibi aralarında hristiyanlar bulunan kabileler de bulunmakta idi. Bu kabilelere Haram aylar içinde dahi tüm Araplar'ın dikkat etmesi gerekmektedir. Bunlardan haram aylar yasağını kabul etmemiş olan kabileler tüm kabileler için tehlike arz etmekte bu nedenle de kabilelerin bu zaman dilimlerinde dahi sağlam muhafız birlikleri ile korunmaları ve kuvveti ile bilinen kabile başkanları tarafından idare edilmeleri gerekmektedir. Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 26.

³⁴⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128; Kalkaşendî, *Nihâye*, s. 406, 414.

³⁴¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 263-268; Yakubî, *Târîh*, I, 242, 270-271; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 301.

³⁴² İbn Habîb, *Muhabber*, s. 189-190, 263-268; Yakubî, *Târîh*, I, 270-271; Emîn, *Fecru'l-İslâm*, s. 24; Kallek, *Devlet ve Piyasa*, s. 4; Sâlih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadim*, s. 131-132.

³⁴³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 91; İbn Kelbî, *Putlar Kitabı*, s. 23; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75-76; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 219; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VI, 270-271; Câdu'l-Mevlâ, *Eyyâmu'l-Arab*, s. 121.

yapmakla yetinmişler ve herhangi bir açılım gösterememişlerdir³⁴⁴. Muhtemelen bu durum yeterince uzun bir süre devam ettiği için Mekke’de kıtlık baş göstermiştir. Habeşli tüccarlar bu kıtlık sırasında Mekke’ye mal getirdikleri bir sırada Mekkeliler’in yağması ile karşılaşmışlardır. Bunun üzerine Habeş ülkesi ile önceden kurulmuş olan ticarî ilişkilerinin bozulmasından korkan Mekkeliler Necâşi’ye bir heyet göndererek özür dilemiş ve Habeş idaresine bazı rehinelere bırakmışlardır. Daha sonraki dönemde Necâşi’nin bu rehinelere iyi muamele ettiği ve Mekke’ye pek çok ticaret malı gönderdiği bilinmektedir³⁴⁵. Benzer bir hâdise Ebû Yeksûm künyesiyle tanınan bir tüccar ve yanındakilerin Hâris b. Alkame b. Kelede b. Abdimenâf b. Abdiddâr tarafından rehin alınmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak Mekke’nin önde gelenleri Habeş heyeti hâdisesindeki gibi, bu davranışın şehrin mevkiine ve ilerideki ticarî ilişkilere getireceği olumsuz etkileri düşünerek, Ebû Yeksûm’un serbest bırakılmasını sağlamış, ondan ve kafilesinden özür dileyerek, çeşitli ikramlarda bulunmuşlardır³⁴⁶.

Yaşadıkları bu kriz ortamından Mekke halkını kurtarabilmek için Hâşim Bizans imparatoru ile Kureyşliler adına bir ticaret anlaşması yapmıştır³⁴⁷. Hâşim’in yapmış

³⁴⁴ Mekkeliler’in bunun öncesinde Himyer gölgesinde dahi olsa ticaret ile geçimlerini sağlayan bir millet olduğu unutulmamalıdır. Nitekim yazın kuzey bölgelere Şam ve Bizans memleketlerine kışın da güneye Yemen bölgesine sürekli olarak gidip gelen ticaret kervanları yarımada içinden geçen ticaret yolu güzergahını daha çok tercih etmekteydi. Bu güvenlik açısından daha kârlı bir yolculuk olmaktadır. Kervanların güney ile kuzey arasındaki uğrak noktalarından biri de Mekke idi. Mekkeliler dışarıdan gelen tacirler ile çeşitli alışverişlerde bulunur ve ellerinde bulunan malları panayırda satarlardı. Daha çok dışarıdan gelen malların içeride bir pazar bulması şeklinde devam eden ticarî faaliyetler bir tarafa Mekkeliler’in Bizans memleketlerine gidip bizzat alışveriş yaptıkları hatta bazı ticaret kervanlarına katıldıkları bilinmektedir. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 263-268; Yakubî, *Târîh*, I, 270-271; Çağatay, *İslam Öncesi Arap Târîhi ve Câhiliye Çağı*, s. 157. Mekkeliler arasında artık alışılmış bir yapı arz eden bu ticarî faaliyetlerden bıkan tacirler hususunda kaynaklarımızda bir süre sonra yalnızca Tebaleliler (Habeş ve Yemen bölgesinde yaşayanların)’in kendi şehirlerine getirdikleri mallarla yetinir oldukları belirtilmektedir. İbn Sa’d, *Tabakât*, I, 75-76.

³⁴⁵ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 262-264; Belâzürî, *Ensâb*, I, 425; İbn Abd Rabbih, *İkd*, II, 47; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 249.

³⁴⁶ Belâzürî, *Ensâb*, IX, 412.

³⁴⁷ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 162; a. mlf. *Münemmak*, s. 33; Kister Hâşim’in ticarete Mekke fakirlerini de dahil etmesinin onların da İlf sonunda ortaya çıkan gelirlerden doğrudan istifade etmesini sağladığını belirtmektedir. Bk. Kister, “Mecca and Tamim”, s. 123.

olduğu bu anlaşmanın Kureyş kabilesinin yapmış olduğu ilk ticarî anlaşma olduğu başta İbn Sa'd olmak üzere bir çok kaynakta yer almakla birlikte³⁴⁸ Kusay zamanında Kureyşlilerin Habeşistan ile bir ticaret anlaşması yapmış olduğu, bu nedenle de kendisine “sahibu Îlâf” denildiği³⁴⁹ ve Kureyş kabilesi tüccarlarının Habeş’e ticarî amaçlarla gitmelerinin yanısıra kuzey ve güneydeki vassallıklarla da irtibatlı oldukları anlaşılmaktadır³⁵⁰. Îlâf öncesi dönemde Mekkelilerin çevre ülkelerle yapmış oldukları bir takım ticarî faaliyetlerin var olduğu fikri Mekke tarihi hakkında çok eski dönemlere ait bilgiler veren kaynaklarda da mevcuttur. Bu gelişmeden Kur’an-ı Kerim’de “Kureyş”³⁵¹ suresinde söz edilirken Kureyşlilerin uzun yıllar devam etmiş olan bir alışkanlığına işaret edilmektedir.

2.3.2. Îlâf Sonrası Dönem:

Himyer ve Hîre Lahmîlerinin ticaret yolları üzerindeki güçlerini kaybetmelerinin ardından yarımadaadaki dengelerin bozulması, bu yollar üzerindeki hâkimiyetlerini yeniden kurma çabası içinde olan Bizans ve Sâsânî devletlerinin farklı çarelere başvurmaya sevketmiştir. Bu iki gücün siyasî birliğini henüz kurmuş olan Mekke şehrine yönelik artan ilgisinin bu gelişmelerle irtibatı kurulabilir. Bizanslıların bu dönemde Osman b. Huveyris’i Mekke’ye vali olarak ataması da Bizans’ın Yemen ya da Kuzey Arap devletlerine bir alternatif olarak bu şehre dikkatini teksif ettiği şeklinde yorumlanabilir³⁵². Bu gelişmelerin yaşandığı dönemde Mekke şehrinde de bir takım

³⁴⁸ Belâzürî, *Ensâb*, I, 27; Mesudî, *Murûcu’z-Zeheb*, III, 121-2; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 65.

³⁴⁹ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 33; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 66.

³⁵⁰ Kusay Mekke idaresi ve Kâbe vazifelerini kabilesi arasında dağıtmakla birlikte kendi kabilesinden olmayan çevre kabilelerle de çeşitli emân anlaşmaları yaparak hac yolu üzerinden gelecek yolcuların güvenliği ve onlara yapılacak hizmetlerin karşılanmasını temin etmekteydi. Kusay çevre bölgelerde bulunan bu kabilelerle çeşitli saldırmazlık anlaşmaları yapmış ve bunun neticesinde bu kabile mensuplarının Mekke şehrine girmesinde kolaylıklar tanımıştı. İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 136-137; İbn Kuteybe, *Meârif*, s. 70; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 205-207; Sehhâb, *Îlâf*, s. 286; Sâlih, *Târîhu’l-Arabi’l-Kadîm*, s. 142-143; Ateş, Ali Osman, “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, XXVI, 460; Bozkurt, Küçükaşçı, “Mekke”, *DİA*, XXVIII, 556.

³⁵¹ Kureyş, 106/ 1-4.

³⁵² İbn Habîb, *Münemmak*, s. 152,158; Suheyli, *Ravzu’l-Unuf*, I, 145; Fâsî, *Şifau’l-Garâm*, II, 171-172; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 280; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VI, 477; U. Rubin- “Meccan Trade and

siyasî problemler söz konusuydu. Abdüddâr ve Abdümenâf oğulları arasındaki sürtüşme Kâbe ve Mekke idaresine kimin daha layık olduğu noktasında ortaya çıkmıştı. Abdümenâf oğulları Abdüddâr³⁵³ oğullarının Kâbe ve Mekke idaresi konusunda yetersiz olduklarını ve bu vazifeye kendilerinin daha layık olduklarını iddia etmekteydiler. Bu anlaşmazlık nedeniyle Abdüddâr oğulları ve Abdümenâf oğulları halîflerini yanlarına toplayarak savaş üzere yeminleştirdiler. Abdümenâf oğulları ile halîfleri olan Benî Esed, Benî Zühre, Teym ve Benî Hâris b. Fihr kabilelerinin ileri gelenleri ellerini içi koku ile dolu bir kaba batırarak anlaşma yaptılar ve bu hareketlerinden dolayı mutayyebun adını aldılar³⁵⁴. Abdüddâr oğulları ise halîfleri olan Benî Mahzûm, Benî Sehm, Benî Cumâh ve Benî Adiy b. Ka'b kabilelerinin önde gelenleriyle birlikte ellerini içi kan dolu bir kaba batırarak bir hilf akdettikleri için ahlâf veya laikatüddem adıyla anıldılar³⁵⁵. Bu kabileler dışında Mekke'de her iki gruba da katılmayıp tarafsız kalanlar ise Benî Âmir b. Lüey ve Benî Muhârib b. Fihr kabileleri idi. İki taraf tam savaşmak üzereyken, sidâne, hicâbe, livâ ve dâru'n-nedve makamlarının Abdüddâr oğullarına, sikâye, rifâde ve kıyâde makamlarının ise Abdümenâf oğullarına paylaşılmasıyla sulh sağlandı³⁵⁶. Kıyâde makamı Abdüşems ve ardından oğlu Ümeyye sonrasında torunu Harb'e geçti. Sikâye ve rifâde görevleri ise Hâşim'e verildi. Bu ihtilaftan Abdümenâf oğullarının kazançlı çıktığı ve bu

Qur'anic Exegesis", BSOAS, LIII/3(1990), 421-428; A. Haji Hasan, The Arabian Commercial Background in Pre-Islamic Times", *Islamic Culture*, LXI/2 (1987), 70-83; Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri" (trc. Abdullah Aydın), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV (1980), s. 327-342, 330.

³⁵³ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, II, 723.

³⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 77; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 275; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 120; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 59-60.

³⁵⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 77; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 121; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar Ve Dinleri*, s. 59-60.

³⁵⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 143-144; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 166-7; *Münemmak*, s. 50-51, 190, 275-6; Belâzürî, *Ensâb*, I, 62-3; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 407, II, 22-23; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 209-210; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 248-9, 277; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 60-61, 63, 377, İbn Habîb, *Muhabber*, s.166, *Sehhâb, İlâf*, s. 321.

vesileyle Hâşim ve kardeşlerinin şehir idaresindeki nüfuzlarını giderek artırdıkları anlaşılmaktadır³⁵⁷.

Yukarıda temas edilen istikrarsızlık neticesi oluşan kıtlığın Hâşim dönemine denk geldiği bilinmektedir. Hâşim'in Bizans hükümdarına giderek Kureyşliler adına bir ticaret anlaşması³⁵⁸ yapmasının ardındaki en büyük sâikin bu kıtlık olduğu ifade edilebilir. İlgili rivâyetlere bakıldığında Hâşim'in sadece Bizansla değil, diğer siyasi merkezlerle de irtibat kurduğu anlaşılmaktadır. İbn Sa'd Hâşim'in kışın Yemen'in yanı sıra Habeş'e gidip Necâşi ile görüştüğünü, yazın ise Şam bölgesine, Gazze'ye, yolculuk yaptığını, hattâ Ankara'ya kadar gidip Kayzerle görüştüğünü nakletmektedir³⁵⁹.

Asıl adı Amr olan Hâşim, Mekke'de boy gösteren kıtlık sırasında Suriye'ye giderek yetkili makamlardan yiyecek temin etmiş ve böylece Mekkeliler'i açlıktan

³⁵⁷ Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 122.

³⁵⁸ Bkz. İbn, Sad, *Tabakât*, I, 75-76; Yakubî, *Târîh*, I, 242; İlaf için alınan imtiyazlar el-Kâli tarafından "ahd" veya "emân" olarak verilir. İbn Sa'd "hîlf" terimini kullanır. İbn Habib ise "Îlâf" terimini kullanmayı tercih eder ve bunu hem hükümdarlardan alınan imtiyaz hem de kabile reisleriyle yapılan anlaşmalar için kullanır. Kister, "Mecca and Tamim", s. 117. Belâzürî İlâf hakkındaki rivâyette hükümdarların verdiği imtiyazlar için "isâm" kelimesini kullanır. Kister, "Mecca and Tamim", s. 117-118. Yine Nevfel b. Abdimenaf'ın Irak krallarından "isâm" aldığı söylenir. Taberî imtiyazları ifade etmek için "isâm" ve "habl" kelimelerini kullanır. Seâlibî *Letâif* inde "Îlâf" kelimesini tercih eder. Kister, "Mecca and Tamim", s. 118. Seâlibî'ye göre İlâf, kabile liderlerine Hâşim tarafından verilen miktardır ki, bu onların ve kendisinin mallarını ve develerini nakletmek sırasında kâr olarak elde edilmektedir. Bu nakliye hem kabileleri yolculukların zorluklarından kurtarmakta hem de Kureyş'i düşman saldırılarından emin kılmaktadır. Bu nedenle her iki taraf için de kârlı bir durumdur Kister, "Mecca and Tamim", s. 118-119. Câhız "Fadlu Hâşim alâ Abdişems" adlı risalesinde İlâfın, Hâşim tarafından kabile reislerine verilen bir kâr payı olduğu ifade edilmektedir. Kister, "Mecca and Tamim", s. 119. Ancak Câhız bir başka rivâyete de yer verir. Hâşim kabile liderlerine bir vergi koymuştur ve toplanan para Mekke halkını, Mekke'nin mukaddesliğini tanımayan eşkiya ve kabilelere karşı korumak için Hâşim'in bir savunma organize etmesini sağlar. Kister, "Mecca and Tamim", s. 119. Birkeland gibi oryantalistler ise İlâfi "protection", a pact of providing" olarak tercüme etmektedirler. Kister'e göre tercih edilen bu terimleri destekleyen Ebu Hayyân tefsiri gibi İslamî kaynaklar bulunmaktadır. Kister, "Mecca and Tamim", s.120. İlâf, ahid ve zimmet, himaye sağlamaya yakın bir anlamdadır. Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 302; Derâdike, "Îlâfu Kureyş", s. 53.

³⁵⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 67.

kurtarmıştı³⁶⁰. Kendisine Hâşim adının bundan sonra verildiği belirtilmektedir³⁶¹. Hâşim, Kureyş tüccarlarının Şam ülkesinde ticaretine müsaade etmesi hususunda Kayzerle akitleşmiş ve buna delâlet etmek üzere bir emân belgesi almıştır. Bir çok kaynak Îlâf akdini ilk olarak tesis edenin Hâşim olduğunda birleşmekle³⁶² birlikte bunun ardından Hâşim'in kardeşlerinden Muttalip'in Yemen'de Himyer melikiyle, Abdüşems'in Habeş Necâşisi ile ve Nevfel'in İran Kısırâsı ile benzer anlaşmalar yapıp dönüş yolu üzerindeki kabilelerle de emân anlaşması yaptıklarını belirtir³⁶³.

Ya'kûbî, Hâşim'in bizzat Kayzer'den Kureyşliler için ve onların Bizans ülkesinde alış veriş yapabilmelerini temin amacıyla emân istediğini ifade ederken³⁶⁴ Makdisî Hâşim'in Rum diyarından mı yoksa Şam memleketinden mi himaye aldığı kesin olarak bilinmediğini dile getirmektedir³⁶⁵. Bu anlaşmada Hâşim'in kendi memleketindeki deri ve kumaş gibi malları Bizans ülkesine daha ucuza getireceklerini belirtmesi ikna edici olmuştur. Kayzer bununla kalmamış Habeş Necâşisi'ne ülkelerinde serbest bir şekilde ticaret yapabilmelerine izin vermesi için bir mektup

³⁶⁰ İbn Habîb, *Münemmak*, s. 33; a. mlf. *Muhabber*, s. 162; Kister, Suyuti'nin *ed-Durru'l-Mensur* adlı eserinde Zubeyr b. Bekkar'ın Muvaffakiyat'ından yaptığı bir alıntıda Hâşim zamanına kadar Mekkelilerin Hâşim zamanına kadar içinde buldukları durumun Hâşim tarafından esaslı bir şekilde değiştiğinin anlaşıldığını belirtir. Nitekim Hâşim Mekke'deki zengin ve fakirleri bir araya getirmiş, fakirlerin zenginlerin yapacakları yolculuklarda onlara yardımcı olmalarını ve bu şekilde yapılan ticaret sayesinde Mekke'de herkesin maddi durumunun yükseldiğini belirtmektedir. Ona göre Kureyş suresinde geçen tevasul ve terahum (karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma) kavramlarının tefsirleri de Suyuti'nin iktibas etmiş olduğu bu rivâyeti desteklemektedir. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 122; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 113.

³⁶¹ İbn Sad, *Tabakât*, I, 75; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 111.

³⁶² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 147; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75; Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, II, 283. Şii kaynaklarından *Haşim ve Ümeyye* adlı eserde Haşim'in uzun bir şekilde şahsiyetinden bahsedilmekte Îlâfın ise herhangi bir hilf olmadığı Haşim'in Bizans kayseri ile yapmış olduğu Kureyşlilere imtiyaz kazandıran bir anlaşma olduğu belirtilmektedir. Sadreddin Şerefüddin, *Haşim ve Ümeyye*, s. 70-73.

³⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75-76; İbn Habîb, *Muhabber*, s.162,163; *Münemmak*, s. 22-27; Belâzürî, *Ensâb*, I, 66; Taberî, *Târîh*, I, 1089; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 16; Makdisî, *et-Tebyîn*, s. 177; Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 389; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 287, 288, 301, 307; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 113; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s.247; Muhammed Hamidullah, "Îlaf", *DÎA*, XXII, 63.

³⁶⁴ Yakubî, *Târîh*, I, 243; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 319.

³⁶⁵ Makdisî, *et-Tebyîn*, s. 177.

yazmıştır³⁶⁶. Bu konudaki bazı rivayetler Kayser'in Hâşim hakkında bir takım bilgiler edindiği, onun Mekke şehrinde fakirleri doyurmak üzere hayvanlar keserek yemek yapıp yedirdiğini öğrendiği ve bunun üzerine cömertliği dikkatini çeken bu şahıs ile tanışmak istediği belirtilmektedir³⁶⁷. Ancak Mekke'den Hâşim gibi bir şahsın memleketinde görülen kıtlık nedeniyle Bizans imparatoru ile görüşmek üzere harekete geçmesi ve Bizans imparatorunun Hâşim ile görüşmeyi kabul ederek kendisine ülkesinde Kureyş'e ait kervanlar tarafından getirilen malların satışına izin vermesi ihtiyatla karşılanması gereken bir kayıttır. Emân ile Îlâfın bizzat ifade edildiği bu metinlerde Kayzer, Hâşim ile tanışmasının ardından kendisiyle Bizans topraklarında Mekke kabilelerinin ticaret yapabilmesi için emân anlaşması akdettiği belirtilmektedir. Hâşim dönüşü esnasında Bizans ticaret yolu üzerindeki kabile reislerine çeşitli hediyeler dağıtmış ve onlarla saldırmazlık anlaşması tesis etmiştir³⁶⁸. Hâşim, kabile

³⁶⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 78.

³⁶⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75-76.

³⁶⁸ Derâdike, "Îlâfu Kureyş", s. 54; Kureyşliler Sakîflilerle ortaklık üzere anlaştı. Buna göre onlar hareme güvenle girebilecekler, Kureyş de Vecc denilen yere güvenle girebileceklerdi. Kureyş kendi muahidleri olan Huzaa ve Benî Bekrin de buna dahil olduğunu belirtti. Bunun karşılında Sakîf'ten onların muahidi olan Devs'in de bu anlaşmaya dahil olmasını istedi. Zira Devs, Benu Seleman, Benu Münebbih, Benu Malik ve Nübeşlerin tamamını içeriyordu, fakat Devs dışındakiler buna katılmadı. *Münemmak*, s. 232-233,235. Yemen ve Hicaz tüccarları Kureyş'i Mudar topraklarında iken teşvik etmişlerdi. Zira Kureyş onların Temim ve Benî Esedle olan Îlâf akitlerinden istifade etmekteydi. Ve Benî Kays b. Salebe'den Benî Amr b. Mersed ile olan anlaşmalarından ve Rebia kabileleri ile, Mudar, Rebia ile ki bunlar Nizâr kabilesindendirler. Kureyş'in bizzat kendisi de neseb alimlerinin bildirdiğine göre Mudar b. Nizâr'ın çocuklarından. Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 30; Bu hilflerle bazı kabileler diğerlerine bir zarar gelmemesini temin eder. Bu nedenle Kureyşliler bu ticaret yolları üzerindeki kabilelerle güzel ilişkiler kurmuşlardı. Bu kabileler arasında Cüheyne, Müzeyne, Gatafân, Eşca, Süleym, Benî Sad, Benî Esed kabileleri bulunmaktaydı. Bu kabileler arasında Mekke'de aileleri halif olarak kalanlar bulunmaktaydı. Mesela Tâif'te bulunan Sakîflilerden pek çok ileri gelen Kureyş'in batınları arasında yer almaktaydı. Ahnes b. Şerik Benî Zühre'nin halifi ve onlara tabi olan bir kimse olarak karşımıza çıkan örneklerdendir. Sehhab, *Îlâf*, s. 220. Kudâa ve Cüzâm'ın bağlıları Mekke'nin kuzey kısmına Şam yoluna yayılmışlardır. Onlar da Mekke'ye bağlı olarak Îlâfa katılmışlardır. Mekke'nin doğusunda Gatafân, Hevazin ve Mekkelilerin Benî Hilal'den olan halifleri kalmaktadırlar. Güney sahillerinde Kinane batınlarından Kureyşten sayılan Kayn, Gıfar, Belhâris, Müdlic ve Bekriler bulunmaktadır. Mekke'nin güney kesiminde ise Ebrehe'nin katlettiği Mekke'yi savunan Hasamlılar bulunmaktadır. Burası Mekke kabilelerin yolu üzerinde bulunan münbit bir mekan olup Necran ile Tâif arasında uzanmaktadır. İbn Habîb'in bildirdiğine göre Hadramevtililer de Mekkelilerin muahidi idiler. Bunlar da kendi bölgelerinden geçen kabileleri

reisleri ile yapmış olduğu bu anlaşmalar neticesinde onların mallarını Bizans topraklarına götürüp getireceklerini ve kârına dokunmayacaklarını belirtmiş, bunun karşılığında da Kureyş kervanlarının yol üzerindeki güvenliğini temin etmek ve Mekke ahalisinin geçimini temin etmek üzere kendilerinden vergiler almıştır³⁶⁹. Bu anlaşmalar neticesinde Hâşim ve Kureyş kervanlarının Ankara'ya kadar geldikleri belirtilmektedir³⁷⁰. Hâşim'in dönüş yolculuğunda yapmış olduğu emân sözleşmelerini Bizans'tan almış olduğu bir emân belgesi ile yaptığı ve onlardan kervanlarının topraklarında bulunduğu müddet içerisinde kafilere mensuplarını ağırlamalarını talep ettiği kaydedilmektedir³⁷¹. Böylelikle Kureyşliler yarımadanın dört bir yanına kervanlarını güven içinde sevk edecekleri bir alan temin etmişlerdir³⁷². Hâşim bu seferlerinden birinde uğradığı Medine'de Selma bt. Amr ile evlenmiş ve Şeybe adında bir oğlu olmuştur. Hâşim'in Şam bölgesine yapmış olduğu bir sefer sırasında Gazze'de vefat etmesinin³⁷³ ardından Şeybe Medine'de kaldı ve bu şehirde yetişti. Amcası Muttalib onu Mekke'ye götürürken, bazı Mekkeliler Şeybe'yi Muttalib'in kölesi zannettiler ve Şeybe bu hadiseyle beraber Abdulmuttalib olarak anılmaya başladı. Söz konusu hadise aynı zamanda baba tarafından nesebin dayandığı kabilenin Arap

korumaktaydılar. Sehhab, *Îlaf*, s.222. Sâlih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 131-132; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 20, 68, VII, 319; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 60-61.

³⁶⁹ Derâdike, "Îlafu Kureyş", s.55; Sâlih, *Târîhu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 131-132; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 20, 68; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 60-61; Kister Câhız'dan aldığı bir rivâyete göre Îlafın sadece bir kâr dağıtımını olmadığını aynı zamanda bir vergi toplama amelesine sahip olduğunu da belirtir. Çünkü bu vergi ile Mekke ve Mekke pazarları yağmacı ve düşman kabilelerin saldırılarından korunmaktadır. Kister buradan toplanan verginin muhülluna karşı Mekke müttefiki olan Temimlilerden oluştuğu anlaşılan bir tür kabileler arası milis gücün desteklenmesi amacıyla sarf edilmiş olabileceğini belirtir. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 141-143.

³⁷⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 67.

³⁷¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 78; Sehhab, *Îlaf*, s. 222-223.

³⁷² İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 75-76; İbn Habîb, *Muhabber*, s.162,163; Münemmak, s. 22-27; Belâzürî, *Ensâb*, I, 66; Taberî, *Târîh*, I, 1089; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 16; Makdisî, *et-Tebyîn*, s. 177; Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb*, III, 389; Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 287, 288, 301, 307; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 247; Muhammed Hamidullah, "Îlaf", *DİA*, XXII, 63.

³⁷³ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 162.

toplumunda ferдин en mensubiyetini ve dolayısıyla hangi topluluğun emânı altında olacağını gösteren birçok örnekten biridir³⁷⁴.

Îlâf anlaşmalarının ardından birçok Arap kabilesinin mallarını Kureyş kervanlarının emânına teslim ettikleri ve böylelikle büyük kâr elde ettikleri bilinmektedir. Ticarî ilişkileri sağlayan temel ulaşım aracı, münferit tüccar kabileleri değil, büyük kervanlardı. Bu kervanlar ulaşım aracı olmalarının ötesinde, hukuk açısından geçici şirket ve toplum açısından hem bedâvet hem de yerleşik hayattan farklı bir birliktelik ve ilişki tarzını temsil ediyordu. Kervana ortak olacak tüccarlar ya bizzat kendileri bu seyahate katılır ya ortaklarını veya işçilerini kendi adlarına gönderirlerdi. Kervanları korumak üzere muhafız birlikleri oluşturulur, kervanlar bir başkana emanet edilirdi. Bu başkanların gücü, nüfuzu, diplomatik becerisi ve güzergâh hakkındaki bilgisi ile tanınan şahıslar olmaları istenirdi. Kabilelerin çölde su, yemek ve dinlenme ihtiyaçlarını karşılamak üzere çeşitli mekânlar belirlenir ve buralarda bölge ahalisinden emân alınıp böylelikle malları ve canlarını herhangi bir saldırıdan korumuş olurlardı³⁷⁵. Kureyş kabilesi dışındaki kabileler de kendilerine Mekkelilerden ortak bulur ya da onlardan halîfler edinirlerdi³⁷⁶.

Kış mevsiminde Yemen ve Habeşistan'a, yaz mevsimindeyse Şam ve Anadolu'ya kadar uzanan ticarî faaliyetler³⁷⁷ artık Kureyş kontrolünde büyük devletler ve çevre kabilelerle yapılan emân anlaşmaları sayesinde seyretmekteydi³⁷⁸. Kureyş tüccarları bu topraklarda alış veriş yapar ve ziyaret ettikleri toplulukları Mekke'ye Kâbe'yi ziyaret

³⁷⁴ Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 148; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 10-12; Makdisî, *et-Tebyîn*, s. 56-57; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 62.

³⁷⁵ Cevâd Ali, *Mufasssal*, VII, 329.

³⁷⁶ Sâlih, *Târihu'l-Arabi'l-Kadim*, s. 135-136.

³⁷⁷ Belâzürî, *Ensâb*, I, 66.

³⁷⁸ Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 20; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, s.60-61; Kister Arap kabilelerinin Hire gibi bir tâbi devlet yerine Mekkelilerle iş birliği içine girmelerinin çok anlaşılabilir bir durum olduğunu belirtmektedir. Çünkü Îlâf sayesinde daha istikrarlı bir kâr elde etmekte ve müttefikleri ile daha yakın bir ilişki içinde olup Mekke'ye de korkusuzca girebilmektedirler. Hire ile ilişkilerinde aşağı taraf yahut teba muamelesi görünken Mekkelilerle eşit taraf konumundaydılar. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 121.

etmeye davet ederlerdi³⁷⁹. İlâf hususunda nâzil olan âyetlerin Câhız tarafından klasik tefsirlerin yaklaşımından farklı bir şekilde açıkladığını belirtir. Ona göre İlâf ile müellefe-i kulub arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Zira Hâşim kabile reislerini toplamış ve onlardan Mekkelileri himaye etmek üzere vergiler almıştır³⁸⁰. İlâf'a göre kabileler ya belli bir vergi verir ya da kervanların elde ettiği kârdan Mekkelilere de hisse ayrılırdı. Ayrıca hac ve ticaret için Mekke'ye gelen kabilelere sağlanan eman karşılığında belirli bir ücret tahsil edilmekteydi³⁸¹. Buna mukabil kervan güzergâhı üzerindeki bazı kabilelere de geçiş ücreti verilmekteydi³⁸².

İlâf anlaşması sonrasında Kureyş ile kervanlarının güzergâhı üzerindeki topraklarda yaşayan Cüheyne, Müzeyne, Gatafân, Eşcâ', Süleym, Benî Sa'd ve Benî Esed kabileleriyle arasındaki ilişki artmıştır. Mesela Tâif'te yerleşmiş olan Sakîfliler'den pek çok ileri gelen kimse Kureyş ile akrabalık ilişkisine sahip olmuştur³⁸³. Yine Kudâa ve Cüzâm'ın kolları arasında Kureyş'in İlâfına dahil olanlar bulunmaktadır. Ebrehe'nin baskını sırasında şehri koruyan Has'amlılar da Kureyşlilerin anlaşmalı

³⁷⁹ Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 388,VII; 319,320; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 849.

³⁸⁰ Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 121.

³⁸¹ Cevâd Ali, *Mufassal*, VI, 351-352; Kister, "Mecca and Tamim", s. 120. Kister ayrıca bizim sınırlarımız dışında tuttuğumuzu belirtmiş olduğumuz "hums" kavramının İlâf ile yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Kister humsun yalnızca Mekkelilere verilen bir isim olup ihram sırasında onu diğer kabilelerden ayıran bir takım imtiyazlar olduğu şeklindeki açıklamalara karşı çıkar. Nitekim humsa dahil kabilelerin Kureyş'in çocukları ve komşuları olarak nitelenmesine rağmen bu gruba dahil kabilelerin son derece farklı coğrafyalardan geldiğine işaret eder. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 132-134. Kister İlâfın humsu tamamlayıcı bir sistem olduğunu belirtmekte ve buna İlâfın haram aylarla ilgili hükümler ve bunlara riâyet etmeyen kabileler veya tabi krallıkların etkisi altındaki bölgeler için düzenlenmiş bir uygulama olduğunu belirtmektedir. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 134. Kister'e göre hums ise Mekke'nin mukaddesliğini, Kureyş'in üstün mevkiini kabul eden ve hac ritüellerini uygulayan halkları ihtiva etmekteydi. Ona göre İlâf hums temeli üzerine kurulmuş olup hums ritüelleri ve örfleriyle Mekkelilerle aralarında ilişki bulunan elit bir grubu temsil etmektedir. Bu nedenle hums ve İlâfın ekonomik organizasyonlar olmasına karşın dini bir yapıyı da barındırmaları şaşırtıcı bir durum değildir. Bk. Kister, "Mecca and Tamim", s. 135.

³⁸² Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 343; Derâdike, "İlâfu Kureyş", s. 58.

³⁸³ Sehhab, *İlâf*, s. 220; Hamidullah'ın bildirdiğine göre Mekke, Tâif ve Medine şehirleri Arapların dört haram ayında emniyet altında bulunmakta ve bu nedenle Arabistan'ın en uzak yerlerine gidiş-dönüş şeklindeki seyahatler mümkün oluyordu. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 59.

oldukları kabileler arasında yer almaktadır. İbn Habîb'in bildirdiğine göre, Hadremevtliler de Mekkelilerin halîfleri arasındadır. Bunlar kendi bölgelerinden geçen Kureyş kabilesine ait kervanları bu anlaşmaları nedeniyle korumaktadırlar³⁸⁴. Arap kabileleri arasında Benî Süleym'in nesebi Kays Aylan'a³⁸⁵ dayanır. Bu kabile mensupları suyu ve madenleri bol olan ve Ma'denu Süleym diye bilinen Harar bölgesinde kalmaktadır ve Gatafân, Hevâzin ve Hilâl kabilelerinin mücaviri sıfatını haizdir. Ticaret yollarının üzerinde önemli bir bölgede yaşayan ve zengin bir kabile olarak tanınan Benî Süleym'in Yesrib Yahudileri ile yakın ilişkileri bulunduğu gibi Kureyşlilerle de hilf akdetmişlerdir. Ayrıca Benî Süleym'den pek çok kimse münferid olarak Kureyş'li muahidlere sahiptir³⁸⁶. Kureyş'in kervanların yarımada dahilinde sevkıyatı esnasında sağlamış olduğu bu emniyet nedeniyle kısa sürede artırdığı ve herhangi bir güvenlik ihlali durumunda Arap kabilelerinin toplu ya da ferdî olarak Kureyş'e müracat etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Böylesi bir durumda ya Mekke Haremi'ne sığınılır, ya Kureyşlilere yapılan bir çağrı ile emân talebinde bulunulur yahut da Kureyş'e mensup birinin civârına girilerek ona halîf olunurdu³⁸⁷. Zor duruma düşen kimselerin Kureyşli birinin emânına girmesi onun düşmanları tarafından pek hoş karşılanmazdı. İlâf ile ilgili yer alan rivâyetlerde Hâşim'in ölümünden sonra Kureyş'in diğer Araplar'ın kendilerine üstün gelmelerinden korkarak Habeş ile yaptıkları anlaşmayı yenilediği de kaydedilmektedir³⁸⁸.

Kureyşlilerin yarımada ticaret yolları üzerinde emân ve himayeyi ellerinde tutmaları, onları Arap kabilelerinin zor kaldıklarında sığındıkları kabileler üstü bir merci haline getirmişti³⁸⁹. Mekkeliler garipleri hatta dilencileri ya da çok fakir düşmüşleri, terkedilmiş olanları, ahlak ve örf bakımından küçümsenenleri, ihanet eden katilleri onlardan istifade etmek için adamlarıyla hiç münakaşa etmeden civâr verirlerdi. Şâyet ticaret yapmak için yola çıkarlarsa onların mallarını uzak panayırlarda satmaları için

³⁸⁴ Sehhâb, *İlâf*, s. 222.

³⁸⁵ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*, III, 972-973.

³⁸⁶ Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 257.

³⁸⁷ Cevâd Ali, *Mufassal*, VII, 289.

³⁸⁸ Yakubi, *Târîh*, I, 244.

³⁸⁹ Bk. Kister bu durumu "Pax-Meccana" kavramını kullanarak ifade etmektedir. Kister, "Mecca and Tamim", s. 121.

taşırlar, onları kendi himayelerine alarak düşmanlarının ve diğer Arapların saldırılarına karşı gözetirlerdi. Bu insanlar Mekkelilere sığınır onların reislerinin civârı ile orada kalır, bir müddet burada yaşamlarına devam eder ve Kureyş reislerinin himayesi sayesinde hayatlarını emniyet içinde sürdürürlerdi³⁹⁰.

Himyer devletinin yıkılmasının ardından, Kureyş'in Îlâf'la beraber artan etkinliğinin, uzun süre Bizans ile müttefik olan ve topraklarından Çin, Hint ve Afrika içlerine kadar ticaret kervanlarını sevk edebilme kudretine sahip olan Yemen'in gücünü ciddi ölçüde sarstığı anlaşılmaktadır. Habeş valisi olarak Yemen'e gelen ve nüfuzunu kuzeye doğru genişleterek Şam topraklarına kadar ulaşıp Sâsânîlere karşı Bizans'ı desteklemeyi hedefleyen Ebrehe, Yemen bölgesi ile Bizans arasındaki kara ticaretinin akışını kesen ve iktidarının yayılmasını engelleyen Mekke şehrinin gücünü ortadan kaldırmak istiyordu. Rivayetlere göre San'a'da inşa ettiği mabede karşı bir Kinânelinin hürmetsiz davranışı bu hedefini gerçekleştirmek için gerekli bahaneyi sağladı³⁹¹. Bütün bu çabaları ile Ebrehe San'a'yı yarımadanın dinî ve ticarî merkezi haline getirmek istiyordu³⁹². Ebrehe Kâbe'yi yıkma kararına Yemen eşrafından Zû Nüfer'in karşı çıkması üzerine onunla savaşarak kendisini esir aldı³⁹³. Yine Mekke'ye gidiş yolu üzerinde yaptıklarının yanlış olduğunu belirten Has'amlıları da yenerek reisleri Nüfeyl b. Habîb el-Has'amî'yi esir aldı³⁹⁴. Ebrehe Nüfeyl'i tam öldüreceği sırada Nüfeyl kendisine rehberlik yapabileceğini bildirerek onu bu işten vazgeçirdi³⁹⁵. Tâif şehrine vardığında şehir halkı kendisine Mekke'ye gitmek üzere rehberler tayin edeceklerini belirterek Lat mabedine el sürmemesi için kendisinden emân aldılar³⁹⁶. Fakat Mekke'ye yaklaştıkları bir sırada konaklamış oldukları Muğammes adlı yerde

³⁹⁰ Cevâd Ali, *Mufassal*, VII, 289.

³⁹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 46; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 91; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 140-141; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, I, 305-306; Belâzürî, *Ensâb*, I, 67-68; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 442; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 170. Ebrehe'nin askeri seferi için gösterilen başka sebepler hakkında bkz. Taberî, *Târîh*, I, 935.

³⁹² Taberî, *Târîh*, II, 131; Cevâd Ali, *Mufassal*, III, 518.

³⁹³ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 47; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 443; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 171.

³⁹⁴ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 47; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142.

³⁹⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 443; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 171.

³⁹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 48; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 171; Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 148.

rehberleri öldü³⁹⁷. Araplar Ebû Rıḡâl adındaki bu rehberin buradaki mezarını taşlamayı adet haline getirmişlerdi. Nüfeyl ise Mekke'ye yaklaştıklarında dağlara çıkarak Kâbe'yi yıkmaktan kaçındı³⁹⁸. Ebrehe Mekke çevresine bir müfreze gönderdi. Bunun başında Esved b. Maksûd bulunmaktaydı. Onlar da bu bölgelerde otlamakta olan develere el koydular. Bu develer arasında Abdulmuttalib 'in de iki yüz devesi bulunmakta idi³⁹⁹. Bunun ardından Ebrehe Hunâta el-Himyeri'yi onlarla savaşmaya gelmediğini, engel olmaya kalkışmazlarsa kendilerine dokunmayacağını, maksadının sadece Kâbe'yi yıkmak olduğunu bildirmek üzere Kureyşlilerin reisi Abdulmuttalib 'e yolladı⁴⁰⁰. Abdulmuttalib ise Ebrehe'nin ordugâhına gelerek yalnızca kendi develerini vermesini istedi. Önceleri Abdulmuttalib hakkında bilgi edinmiş olan Ebrehe ondan çekiniyordu. Ancak Abdulmuttalib 'in kendisine gelerek yalnızca sahip olduğu develeri istemesi ve Kabe hakkında hiçbir talepte bulunmaması onu çok şaşırtmıştı. Bunun üzerine kendisini aşağılayan sözler sarf etti. Fakat Abdulmuttalib Ebrehe'nin ordusuna karşı koyacak güçte olmadıklarını ve onların ancak kendi sorumlulukları altındakilerden mesul olduğunu belirtmiş ve develerin sahibinin kendisi olduğu ve onları koruması gerektiği Kâbe'nin sahibinin ise Allah olduğunu ve onun da kendi beytini koruyacağını belirtmiştir⁴⁰¹. Bunun ardından Abdulmuttalib develerini alarak şehrine dönüp bir grup Mekke ileri geleni ile Kâbe'ye vararak kapısının halkalarına tutunmuş ve Allah'a beytini koruması için yalvarmıştır. Daha sonra da Kureyşlilere şehri terk edip çevredeki dağlara sığınmalarını tenbih ettiği bilinmektedir. Kureyşliler Mekke çevresindeki dağlara çıkar ve olacakları beklerler⁴⁰². Ebrehe ve ordusu ise inatla Kâbe'yi yıkmaya derdindedirler. Ancak başta Mahmud adlı fil olmak üzere hayvanları gitmek istemezler. Sonunda Mekke'ye ordusu ile giren Ebrehe ebâbil kuşlarının balçık

³⁹⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 443.

³⁹⁸ İbn İshâk, *es-Sîre*, 112; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 49-50; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 91; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 142; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 173; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 148.

³⁹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 46, 48; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 143.

⁴⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 49; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 443.

⁴⁰¹ İbn İshâk, *es-Sîre*, 112-113; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 50; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 92; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 443; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 253-4.

⁴⁰² İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 51; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, I, 444; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 172-3; Âlûsî, *Bulûğu'l-Ereb*, I, 253-4.

yağmuruna yakalanırlar. Onların pek çoğu oracıkta ölürlen bir kısmı da hasta olarak yola düşer ancak bu esnada ölürlər⁴⁰³.

Bundan sonraki dönemde Arap kabileleri arasında bir takım emân problemlerinin gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim haram aylar uygulaması Araplar arasında emânın tesis edildiği zaman dilimini ifade ederken bu dönemde ortaya çıkan bir takım aşırılıklar dikkat çekmektedir. Fil hadisesi Araplar arasında emân mekânı olarak kabul edilen bir bölgedeki hürmeti çiğnemekten Fıcar savaşı⁴⁰⁴ da Araplar tarafından haram kabul edilen zamanın hürmetine yapılan bir ihlali ifade etmektedir⁴⁰⁵. Fıcar savaşlarının neticesinde Mekke haremını korumak üzere Hilful Fudul anlaşması yapılmıştır⁴⁰⁶. Mekke'de kabileler arasında zaman zaman çatışma ve çekişmeler oluyor, ayrıca dışardan hac ve ticaret için şehre gelen zayıf ve güçsüz kimselere haksızlık ve zulüm yapıyordu. Haram aylardan Zilka'de'de vuku bulan bu olayın Hilful Fudul'e yol açtığı rivâyet edilmektedir. Kayıtlarda belirtildiği üzere Zübeyd kabilesinden bir kişi umre için Yemen'den Mekke'ye gelmiş ve bir alıcı ile adet olduğu üzere yanında getirdiği mallarının pazarlığını yapmıştır. Fakat alıcı malların parasını yaptığı pazarlık üzerinden ödemek istemez. Alıcının adı rivâyetlerin çoğuna göre As b. Vail es-Sehmi'dir. Yemenli satıcı istediği parayı alamayınca Hilful Ahlaf'a dahil kabilelerin bazı ileri gelenlerine gidip durumu anlatır, ancak onlar Benî Sehm'in kendi mensuplarını korumak için Hilful Ahlaf'tan ayrılabilceğini ve böylece Hilful Mutayyebin mensuplarına karşı zayıflayacaklarını düşünerek kendisine yardım etmezler. Bunun üzerine Yemenli tacir ertesı gün Ebü'l-kubeys tepesine çıkıp yüksek sesle mağduriyetini dile getiren bir şiir okur ve Kureyşlileri kendisine yardıma çağırır⁴⁰⁷. Hilful Ahlaf'a mensup kabilelerin aldırış etmemesine karşılık Hilful Mutayyebin'e

⁴⁰³ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 92; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 146; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, I, 306.

⁴⁰⁴ Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 150; İbn Seyyidinnas, *Uyûnu'l-Eser*, I, 113; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 290; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 44.

⁴⁰⁵ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 20; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 115; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 290; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 130.

⁴⁰⁶ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128; İbn Seyyidinnas, *Uyûnu'l-Eser*, I, 114; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 85-86; Ferrûh, *Târîhu'l-Câhiliyye*, s. 133-134; Harîsât, *el-Asabiyyetü'l-Kabeliyye fî Sadri'l-İslâm*, s. 76-77.

⁴⁰⁷ İbn Habîb *el-Münemmak* adlı eserinde Âs b. Vâil yerine Huzeýfe b. Kays es-Sehmi ismini vermektedir. s. 275; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 158-159; Belâzürî, *Ensâb*, II, 279; Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, II, 128,136.

mensup kabileler bundan rahatsızlık duyarlar. Nihâyet son Ficâr savaşının çıkmasına sebep olan savaşta faal rol oynayan ve bundan pişman olduğu anlaşılan Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr b. Abdilmuttalip şehrin en zengin, yaşlı ve nüfuz sahibi kabile reisi durumundaki Abdullah b. Cüd'ân et-Teymi'ye başvurarak, onu bu işin görüşülmesi için bir toplantı yapmaya ikna eder⁴⁰⁸. İbn İshâk bu konuda Kureyş'in bazı kabilelerinin Hilful Fudul'ü kurma çağrısında bulunup en yaşlı olanlarının da Abdullah b. Cüd'an'ın evinde bu meseleye bir çözüm bulmak üzere toplandıklarını belirtir. Bu toplantıya Hâşim oğulları, Abdulmuttalib oğulları, Esed b. Abdüluzzâ oğulları, Zühre b. Kilâb ve Teym b. Mürre oğulları iştirak ettiler. Mekke'de yerli veya yabancı bir kimse haksızlığa uğradığı takdirde onun yanında yer almak, mazlumun hakkını zâlimden alıncaya dek birlik olmak üzere sözleşip ittifak ettiler⁴⁰⁹ ve buna Hilful Fudul sözleşmesi adını verdiler Bu sözleşmeye Hz. Peygamber de katılmış olup İslâm öncesi devirde akdedilen bu anlaşmanın kendisine kırmızı develerden daha sevimli geldiğini ve daha sonra da yapılırsa böyle bir anlaşmaya katılacağını belirtmiştir⁴¹⁰. Hilful Fudul'a katılanlar ile Hilful Mutayyebin'a katılanlar hakkında bir takım ihtilaflar olduğu görülmektedir. Nitekim kimi yerlerde her iki anlaşmaya katılanların Benî Ümeyye hariç aynı kişiler olduğu belirtilmektedir⁴¹¹. Kaynakların bildirdiğine göre çağırılanlar arasında ahlaftan kimse yoktur. Toplantıda hazır bulunanlar uzun tartışmalardan sonra haksızlığı önlemek için yemin ederler.⁴¹² Ebü'l-Ferec Hilful Fudul mensuplarının

⁴⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128; Suheyli, *Ravzu'l-Unuf*, I, 191; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 219,340-341; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 163; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 291; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 45; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 60.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 145; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 128-129; Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, s. 291; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 53,167; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 157,159-160; Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 276.

⁴¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 129; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 52-59, 180, 188, 189, 277-282; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 161,165; Belâzürî, *Ensâb*, II, 280; Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, II, 137; İbn Kesîr, *Bidâye*, I, 292-3; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 45; Sehhâb, *Îlâf*, s. 326.

⁴¹¹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 145; Zübeyrî, *Nesebu Kureyş*, s. 291; İbn Habîb, *Muhabber*, s. 167; Mesudî, *Murûcu'z-Zeheb*, II, 276; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 41; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 62-63; Sâlih, *Tarihu'l-Arabi'l-Kadîm*, s. 299-300.

⁴¹² Süheyli, *Ravzu'l-Unuf*, II, 73; Harîsât, s. 76-77.

anlaşmayı aralarında akdettikten sonra Hacerü'l-esved'i yıkadıkları suyu içtiklerini kaydeder⁴¹³.

İbn Kesir'den nakledilen bir rivâyette Kâsım b. Sâbit'in *Garîbü'l-hadis* adlı eserinde Has'amlı bir adamın hac veya umre için Kâbe'ye geldiği ve beraberinde çok güzel olan Katûl adındaki kızını da getirdiği belirtilir. Nebih b. Haccac adında biri bu kızı kaçırıp babasından gizlemiş, adam da kendisine yardım edecek birini aramaya koyulmuştur. Kendisine Hilful Fudul mensupları gösterilir. Durumu onlara bildirince onlar Nebih'in evine giderek alıkoyduğu kızı ondan almış ve babasına teslim etmişlerdir⁴¹⁴.

Diğer bir rivâyette ise Ezd-Sümâle kabilesinden bir yabancı tüccarın gelerek elindeki malları Mekke'nin ileri gelenlerinden Übey b. Halef'e sattığı fakat karşılığını alamadığı belirtilmektedir. Bunun üzerine adam Hilful Fudul mensuplarına başvurmuş onlar da adama hakkını vermesini aksi taktirde kendisinden adamın hakkını alacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Übey b. Halef'in adamın parasını ödediği bildirilmektedir⁴¹⁵.

Böylelikle Mekke İlâfın kendisine verdiği imtiyazın yanında tüm Arap kabileleri arasında zaman ve mekâna bağlı olmaksızın emânın temin edildiği bir merkez haline gelmiştir. Artık insanlar burada haddi aşmadan, kötü söz ya da fiillerden kaçınırlar ve garip olanlara, yardıma ihtiyacı olan mazlumlara civar vererek onların haklarını en güzel şekilde korurlardı. Her türlü satıcı malını en emniyetli ve hür bir şekilde buranın çarşılarında satardı. Çünkü burası emin bir belde idi. Oranın reisleri hiçbir garibe düşmanlık yapılmayacağı hususunda harem sakinlerinden ahid aldılar. Çünkü böyle bir zarar vermek oraya gelen yabancıları uzaklaştırır bu ise onların tek geçim kaynaklarının önünü tıkkardı. Zira onlardan her biri rızkını ancak bu yolla elde ediyorlardı. Bir yabancıya zulmedildiğinde o kalkar ve “Ey Âli Kureyş, ey Âli Mekke ya da ey Âli Fûlan” diye bağırır sonra kendisine yapılan zulmü anlatır ve bunun

⁴¹³ İsfehanî, *Eganî*, XVII, 300.

⁴¹⁴ Suheyli, *Ravzu'l-Unuf*, I, 92; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 48-56, 341-343; Fâsî, *Şifau'l-Ğarâm*, II, 162; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 292; Cevâd Ali, *Mufasssal*, IV, 88.

⁴¹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, s. 61.

üzerine Mekke ileri gelenleri ya da zâlimden hakkını almak hususunda ismi anılanlar toplanırdı⁴¹⁶.

Emânın temin edildiği bir mekan olarak algılanan Mekke zaman zaman sel olayına tanık olurdu. Bunun ardından Kâbe vadisini sular basar ve bu durum Kâbe'ye zarar verirdi. Mekke'ye yabancıların girişi emniyetin sağlanması sebebiyle öşüre tâbi iken Kâbe'nin onarılmasına karar verilen bu sene bir Bizans gemisine mensup kişilere serbest kılınmıştı. Bu şekilde Kâbe'nin yapımına başlayan Mekkeliler Şuayba limanına vuran geminin enkazından kalan tahtaları Kâbe'nin inşa edilmesi için kullandılar⁴¹⁷. Bunun ardından Kureyş Kâbe'yi cüzlere böldü ve her bir kabile bir duvarı inşâ etme görevini aldı⁴¹⁸. Sonra orayı inşâ ettiler. Nihâyet sıra Hacer'i yerine koymaya geldi ki Kureyşliler orada birbirleriyle çekiştiler. Her kabile kendisinin onu yerine koymasını istiyordu. Böylece her biri başka tarafa çekiliyor, yeminleşiyor ve savaş için hazırlanıyordu⁴¹⁹. Kureyş dört ya da beş gece bu hal üzere beklediler. Sonra mescide toplandılar, müşavere ederek birbirlerini insafa çağırıldılar. Daha sonra aralarında hakem tayin ettikleri bir şahsın kararına göre davranacaklarını bildirdiler. Bu hususta kendilerine Kureyş'in büyüğü ve efendisi olan Ebû Ümeyye b. Muğire b. Abdullah b. Ömer b. Mahzûm'u hakem olarak tayin ettiler. O ise Kâbe'nin kapısından ilk giren kişinin çözümüne baş vurmaları şeklinde hüküm verdi. Bunun üzerine bekleyen kabile mensupları kapıdan ilk girenin Hz. Muhammed olduğunu görünce sevindiler. Hz. Muhammed onların her birinin Hacer'i yerine koymada pay sahibi olmaları ve aralarında herhangi bir kargaşanın çıkmaması için hırkasını çıkarıp yere serdi ve Hacer'i üzerine koydu. Sonra da her kabile mensubundan bir şahsa hırkasının bir

⁴¹⁶ Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 20-21.

⁴¹⁷ İbn İshâk, *es-Sîre*, 73; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 145; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 157,160; Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih*, II, 139-140.

⁴¹⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 145-146; 159-160; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 158,161; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 47.

⁴¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 144; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146; İbn Habîb, *Münemmak*, s. 273; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 45; İbn Kesîr, *Bidâye*, II, 303; Cevâd Ali, *Mufassal*, IV, 62. (Ancak İbn Habîb *Münemmak* adlı eserinde ve İbn Kesîr *Bidâye*'sinde ve Cevâd Ali *Mufassal*'ında burada da Mutayyebun ve Ahlaf akitlerinin yapıldığını ve böylece anlaşmazlığı çözüme kavuşturdıklarını kaydetmektedirler.).

ucundan tutmasını söyledi. Hacer'i kaldırdılar ve sonunda yerine Hz. Muhammed koydu. Böylece aralarındaki çatışmanın önüne geçildi⁴²⁰.

Kureyşliler ticaret yolları üzerinde emân temin etmek üzere hilf akdettikleri kabilelerle olan ilişkilerini daima olumlu tutma mecburiyetindeydi. Zira kabilelerle olan bağın iyi olması sayesinde Kureyş kervanları yarımadanın her yerine ve yılın her vaktinde gidebilme imkanını elde etmekteydi. Bu unsur Kureyşliler için hayati bir öneme sahipti. Bu nedenle Kureyşliler İslâm geldikten sonra dahi anlaşmalı oldukları kabilelerin fertlerinden Müslüman olanlara temkinli yaklaşıyorlardı. Nitekim Ebû Zer Gıfarî Mekke'ye gelerek Müslüman olduğunu ilân etmiş Kureyşliler de onu dövmüşlerdi. Bunun üzerine Ebû Talip yapılanlara engel olmak üzere onlara Gıfar kabilesinin Kureyş'in Şam ticaret yolu üzerindeki anlaşmalı kabilelerden olduğunu bildirmiş ve ardından Kureyş bu işten vazgeçmiştir. Zira Gıfar kabilesi yalnızca Kureyş kabilelerinin emniyetini temin etmiyor aynı zamanda Kureyşlilerin panayırlara gidenlerin yol emniyetini sağlama işine de yardımcı oluyordu⁴²¹.

⁴²⁰ İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 161; İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 213; İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 146; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 163-164; Makdisî, *el-Bed' ve 't-Tarih*, II, 140; İbn Habîb, *Muktefâ*, s. 47.

⁴²¹ Derâdike, "İlâfu Kureyş", s. 58; Sehhâb, *İlâf*, s. 220.

SONUÇ

Emân İslâm öncesi dönemde siyasî birliğe sahip olmayan Arap yarımadasında fert ve toplulukların asgari can ve mal güvenliğini sağlayarak birbirleriyle ve yarımada dışıyla ilişki kurabilmesini mümkün kılan temel kurumdur. Buna göre emân kavramı, muhteva veya işlev itibariyle kendisine benzeyen hilf, velâ ve civâr gibi kavramları kapsamaktadır.

Emânın muhtemelen en sık rastlanan türünün can ve mal güvenliğine ihtiyaç duyan ferdin bir kabileden veya kabile reisinden süresi belirsiz şekilde emân alması olduğu ifade edilebilir. Mamafih emân tarafları, sebepleri, zamanı, mekânı ve sonuçları açısından söz konusu türe indirgenemeyecek kadar çeşitli uygulamaları kapsayan bir kavramdır. Tezin ilk kısmında emân kavramı değerlendirilirken kaynaklarda eman ile ilgili olduğu görülen civâr, neseb, asabe, himâ, hilf, velâ ve ahd kavramları da malzemeler ışığında ele alınmıştır. Bu kavramların işlenişinde belirlemiş olduğumuz Halil b. Ahmed'in *Kitâbü'l-Ayn*, Ezherî'nin *Tehzîb*, İbn Abbâd'ın *el-Muhît*, İbn Sîde'nin *Mucem*, İbn Fâris'in *Mücmel* ve İbn Manzûr'un *Lisan* adlı sözlüklerinden istifade edilmiştir. Ayrıca kavramların değerlendirilmesinde diğer tarih kaynakları ve *DİA*'daki tanımlara da yer verilmiştir. Kaynaklarda emân kavramının civâr vd. kavramlara nisbeten daha az yer alması ve emânın kavramsal kullanımının İslâm döneminde daha yaygın olduğunun bilinmesi zihinlerde bir anakronizme gidilmiş olabileceği düşüncesi uyandırmakla birlikte toplumsal yapının anlaşılmasıyla durumun öyle olmadığı görülmektedir. Zira Arap toplum yapısı hakkında yapılan detaylı okumalarda emânın, ele alınan bu kavramların hepsinden daha üst ve kapsayıcı bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Tezin birinci bölümünün ikinci kısmında Emân'ın Yapısı konusuna yer verilmektedir. Burada yer alan Emân'ın Teşekkülü kısmında emânın ne tür tarihsel ve toplumsal şartların ürünü olduğu, nasıl vuku bulduğu ve ne tür örneklerle sahip olduğu sorularına cevap aranmaktadır. Emânın teşekkülünden sonra kalabalık ortamlarda halka ilanı gerekmede ve bu emânı ifade etmek üzere emânı alanın verene ait bir eşyayı üzerinde taşıması gerektiği belirtilmektedir. Emânın sebepleri sefer, savaş, hilf, hac ve hal' şeklinde başlıklara ayrılabilirken, seferlerle ilgili kısımda seyahat eden fert ya da toplulukların yol üzerindeki kabilelerden emân alma mecburiyetinde olmaları, bir kabilenin topraklarına

girmek üzere izin alınması, misafir olanın ev sahibinde üç gün mühlet ile kalabilme durumu, diyetlerde emân verenin sorumlu tutulması ve yarımada ticaretinin güvenliğinin emân ile temin edilmesi konularına yer verilmiştir. Savaşların emân sebebi olması hususunda birbiri ile müttetik olan kabilelerden birinin savaşması durumunda ittifak halinde olan diğer kabilelerin de yardım etme gerekliliğine temas edilmektedir. Hilfler mevzuuna gelindiğinde bunların çatışmanın sonucu yahut da sebebi olarak vuku bulduğu belirtilir. Hilfler kabilelerin toprakları ile sınırlandırılmamakta iken çatışmalar neticesinde mağlup olan kabilenin kendisine yeni bir civâr araması gerekmektedir. Hilfler güvenlik, savunma ya da mazlumu korumaya yönelik akdedilmektedir. Yine ahlaf ve mutayyebun, Îlaf ve Hilful Fudul da emân sebebiyle yapılan hilfler arasındadır. Kabilesinden ihraç edilenin yeni bir emân veren kimse araması hal' kısmında işlenirken işaretli kurbanlarla emân altında olmayı kastetmek de hac ibadeti nedeniyle ortaya çıkan emân kısmında işlenmiştir. Emanın tarafları kaynaklardan anlaşıldığı üzere kabileler ya da fertler olabilmektedir. Buna göre kabileler arası yapılan hilfler, Îlaf ve Hilful Fudul akitleri ve Mekke'nin Harem olarak akdedilmesi bu kısımda zikredilenler arasındadır. Arap toplumunda bir kabile diğer bir kabileye emân verebildiği gibi şairler ve yolcular gibi bir ferde de emân verebilmektedir. Şahısların emânı konusuna gelindiğinde bu hususun muğlak olduğu belirtilmektedir. Bu kısımda birden fazla emânı olma, Arap olmayanın emânı, kadınların emân verebilmesi ve şairlerin kabilelerine emân alması gibi konular yer almaktadır. Emânın zamanı ve mekânı konusuna gelindiğinde muvakkat ve müebbed olarak iki şekil karşımıza çıkmaktadır. Buna göre misafir olma ve hilfler genelde belli bir zaman ile sınırlandırılırken zamanı tayin edilmeyen emân verme durumları da görülmektedir. Emânın temin edildiği bir zaman olarak tüm yarımadada emniyetin hâkim olduğu zaman dilimini ifade eden haram aylar, panayırlar ve hac ibadetinin işlerliğini temin ederken bu aylar dışında kurulan panayırlara gitmek üzere ve yapılacak olan umre ibadetinde de bir hâminin himayesinin gerektiği belirtilmektedir. Haremler ile ilgili kısımda ise Arap yarımadasında yer alan Mekke dışındaki harem bölgeler ve buralara girmek üzere belli bir emân ve öşrün gerektiği belirtilmektedir. Sonuç olarak ise emânın kabilenin hâkimiyeti altındaki topraklara, panayırlara ve harem bölgelerine girmek, karşı tarafın mirasçısı olmak veya nesebine dâhil olmak, emân veren tarafın topraklarındaki kaynakları kullanmak, bu topraklarda iskân ve ticarî

faaliyetlerde bulunmak ve maddi borç doğurmak gibi çok çeşitli sonuçları bulunmaktadır.

Emân, kabileler arası anlaşmalarda olduğu gibi siyasî, panayırlarda olduğu gibi ticarî, hac ritüelinde olduğu gibi dinî ve şairlikte olduğu gibi bir çok yönü bulunan bir araçtır. Bu araç sayesinde Arap yarımadasındaki bir çok kişi ya da kabile güçlerini hâkimiyetleri altında bulunmayan fert ve topluluklara yaymaktadır. Böylece Arap yarımadasında güvenlik, güvenli yolculuk, hac ibadetinin uygulanması, ticarî hayatın belkemiğini oluşturan panayırların gerçekleşebilmesini sağlamış oluyordu.

Emân'ın kronolojik olarak ele alındığı ikinci bölümde ise malzemeler bizi Hz. İbrahim zamanına kadar götürmektedir. Buna göre ilk emân örnekleri Hz. İbrahim'in oğlu ile hanımını Mekke'ye getirmesinin ardından görülür. Bundan sonra Mekke şehrinin ve Harem bölgesinin emânını elinde tutmak isteyen kimi kabileler arasında emân nedeniyle bir takım mücadeleler görülmüştür. Kusay'ın Mekke idaresini ele geçirmesinin ardından yerleşik hayata geçen Kureyşliler Mekke ve çevre bölgelerde yapmış oldukları siyasî düzenlemelerden ötürü üstün bir nüfuza sahip olmuşlardır. Kusay'ın çevre kabilelerle hac ibadeti vesilesiyle yapmış olduğu çeşitli anlaşmalar neticesinde bu kabilelerin Mekke'ye girişleri kolaylaştırılırken Kureyşlilerin de bu kabilelerin topraklarından geçiş emniyeti sağlanmıştır. Kusay'dan sonra Hâşim döneminde büyük devletlerle yapılan İlaf sözleşmeleri neticesinde Kureyş kabilesi yarımada'nın ticaretine yön veren bir güç oluşturmuş ve ticaret yolları üzerindeki kabilelerle yapmış oldukları emân anlaşmaları neticesinde hemen hemen tüm yarımada'da ve yılın bütün aylarında kervanlarını sevk etme kudretini elde etmişlerdir.

KAYNAKLAR

- AKTAN, Hamza (1989), “Akile”, *DİA*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ALGÜL, Hüseyin (1996), “Ficar”, *DİA*, C. XIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1997), “Haram Aylar”, *DİA*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÂLÛSÎ, Ebü'l-Meâli Cemaleddin Mahmûd Şükrî (t.y.), *Bülûğu'l-Ereb fî Ma`rifet-i Ahvâli'l-'Arab* (nşr. Muhammed Behce Eserî), I-III, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.
- APAK, Adem (2004), *Asabiyet ve Erken Dönem İslâm Siyasî Tarihindeki İzleri*, Düşünce Kitabevi, İstanbul.
- ATEŞ, Ali Osman (1996), *İslâma Göre Câhiliye ve Ehli Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul.
- (2002) “Kusay b. Kilâb”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- AVCI, Casim, (2002), “Kinane”, *DİA*, C. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2002), “Kureyş”, *DİA*, XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2003), *İslam-Devleti İlişkileri*, Klasik, İstanbul.
- AYNÎ, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsa el-Hanefî, 1989, *İkdu'l-Cüm`ân fî Târîhi Ehli'z-Zaman*, I-IV, ez-Zehra li'l-İlami'l-Arabi, Kahîre.
- AYDIN, M. Akif (1989), “Aile”, *DİA*, C. II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- BAĞDÂDÎ, Ebü'l-Fevz Muhammed Emîn (1863), *Sebaikü'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kabaili'l-'Arab*, Bağdat.
- BEKRÎ, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdulazîz el-Endelüsî (t.y.), *Mu'cem Mesta'cem Min Esmâi'l-Bilâdi ve'l-Mevâdi`* (nşr. Mustafa Sakkâ), I-II, Alemü'l-Kütüb, Beyrut.
- BELÂZÜRÎ (1959), *Ensâbü'l-Eşrâf* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dârü'l-Ma'rife, Kahire.
- (1987), *Fütûhu'l-Büldân* (trc. Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- (1996), *Ensâbü'l-Eşrâf* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-XIII, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (1990), *Lübâbü'l-Ensâb ve'l-Elkab ve'l-A'kab* (nşr. Seyyid Mehdî Recâî), I-II, Ayetullahü'l-Uzma el-Mar'aşi Yayınevi, Kum.
- BEYZÛN, İbrahîm (1983), *el-Hicâz ve Devletü'l-İslâmiyye*, Müessesetü'l-Câmiyye, Beyrut.
- (1989), *el-Ensâr ve'r-Rasûl*, Beyrut.
- BİCAVÎ, Ali Muhammed - Ebü'l-Fazl İbrahîm, Muhammed [t.y.], *Eyyâmü'l-'Arab Fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire.
- BOSTANCI, Ahmed (2001), *Kamû Hukuku Açısından Hz. Peygamberin Gayr-i Müslimlerle İlişkileri*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, Nebi (1995), "Emân", *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1998), "Himaye", *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2006), "Mücavir", *DİA*, C. XXXI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

- BROCKELMANN, Carl (1964), *İslâm Milletleri Ve Devletleri Tarihi* (trc. Neşet Çağatay), 2.bs., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- (1988), *Tarihu's-Şuûbi'l-İslâmiyye* (nşr. Nebih Emin Faris, Münir Ba'lebekî), Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- BULLİET, R. W. (1975), "The Camel And The Wheel", Cambridge (MA).
- CA'DU'L-MEVLÂ, Muhammed Ahmed - Bicavî, Ali Muhammed - Ebü'l-Fazl İbrahîm, Muhammed (t.y.), *Eyyâmü'l-'Arab Fi'l-Câhiliyye*, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire.
- CEVAD ALİ (1973), *el-Mufasssal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 2.bs., Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- CRONE, Patricia (1987), *Meccan Trade And The Rise Of Islam*, Princeton.
- ÇAĞATAY, Neşet (1971), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, I, 4.bs., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- ÇELİKOL, Yaşar (2003), *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- DÂNİŞMEND, İsmâil Hakkı (1960), *İzahlı İslâm Tarihi Kronolojisi*, Babiali Yayınevi, İstanbul.
- DEMİRAYAK, Kenan- Savran, Ahmet (1993), *Arap Edebiyatı Tarihi:Câhiliye Döneminde*, Erzurum.
- DEMİRCAN, Adnân (1996), *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul.
- DERÂDİKE, Salih (1984), "Îlâfu Kureyş", *Dirasat Tarihiye*, XVII-XVIII, 51-72.
- DİYÂRİBEKRÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan (t.y.), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, I-II, Müessesetu Şa'ban, Beyrut.

- DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Davûd (t.y.), *Ahbârü't-Tivâl* (nşr. Abdülmün'im Âmir), Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat.
- DONNER, Fred McGraw (1980), "The Bakr B. Wa'il Tribes And Politics In Northeastern Arabia On The Eve Of Islam", *Studia Islamica*, LI, s. 9-10.
- EBÜ'L-FİDÂ, İmadüddin el-Melîkü'l-Müeyyed İsmâil b. Ali (1956), *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, Târîhu Ebi'l-Fidâ, Dârü'l-Kitâbi'l-Lübni*, Beyrut.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa b. Muhammed (1979), *Hâtemü'n-Nebiyîn, Dârü'l-Fikri'l-Arabi*, Kahire.
- EFGÂNÎ, Saîd (1960), *Esvâku'l-'Arab Fi'l-Câhiliyye Ve'l-İslâm*, 2.bs., Dârü'l-Fikr, Dimaşk.
- EMİN, Ahmed (1996), *Fecru'l-İslam*, Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Mısır.
- ES'AD, Mahmûd Seydişehrî (1983), *İslâm Tarihi Giriş Kısmı ve Mekke Devri* (trc. Önder Avcı), Marifet Yayınları, İstanbul.
- ESMAÎ, Ebû Saîd Abdümelik b. Kureyb b. Ali (1959), *Târîhu'l-Arab Kable'l-İslâm* (nşr. Muhammed Hasan Ali Yasin), Menşuratü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Bağdat.
- EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî (t.y.), *Tehzîbü'l-Luğâ* (nşr. Abdüsselam Muhammed Harun), I-XV, ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire.
- EZRAKÎ, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ezrakî (1958), *Kitabu Ahbâru Mekke*, riv: Ebu Muhammed İshak b. Ahmed b. İshak b. Nafi el-Huzaî (nşr. Ferdinand Wüstenfeld), Medresetü'l-Mahruse, Göttingen.
- (1974), *Kâbe ve Mekke Tarihi* (trc. Y. Vehbi Yavûz), I-IV, Feyiz Yayınları, İstanbul.

- FAKÎHÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Abbâs (1986), *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsihi*, (nşr. Abdülmelik Abdullah), Matbaatü'n-Nahdati'l-Hadise, Beyrut.
- FÂSÎ, Ebû't-Tayyib Takiyyuddin Muhammed b. Ahmed b. Ali el-Fâsî (1985), *Şifâu'l-Ğaram* (nşr. Dr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), I-II, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut.
- FAYDA, Mustafa (1989), "Abdullah b.Cüdan", *DİA*, I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1992), "Bedevi", *DİA*, C. V, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (1995), "Ensab", *DİA*, C. XI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- FERRUH, Ömer (1984), *Târîhu'l-Câhiliyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin (1997), *İslâm Öncesi Araplar Ve Dinleri* (nşr. M. Mahfuz Söylemez), Ankara Okulu, Ankara.
- GÜNER, Ahmet (1994), "Dûmetul Cendel", *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HAJÎ, Hasan A. (1987), "The Arabian Commercial Background In Pre-Islamic Times", *Islamic Culture*, LXI/2, 70-83.
- HAKKI İsmâil İbrâhim (2002), *Evsâkü'l-'Arabi't-Ticâriyye fî Şibhi'l-Cezîreti'l-'Arabiyye*, Amman.
- HALİFE B. HAYYÂT, Ebû Amr eş-Şeybânî (1966), *et-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), Vezaretü's-Sekâfe ve's-Seyaha ve'l-İrşad ve'l-Kavmi, Dimaşk.
- (1985), *Kitab et-Tarih* (nşr. Ekrem Ziya Ömer), 2. bs., y.y., Darü't-Tayyibe.
- HALİL b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî (1988), *Kitabü'l-Ayn* (nşr. Mehdi Mahzûmî, İbrâhim Semerrâ), I-VIII, Beyrut.

- HAMİDULLAH, Muhammed (1962), “İlâf ve İslâm’dan Önce Mekke’nin İktisadî Ve Diplomatik Münasebetleri” (trc. İsmail Cerrahoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, 213-222.
- (1980), “Hz. Peygamberin İslâm Öncesi Seyahatleri” (trc. Abdullah Aydınli), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi*, IV, 327-342
- (1990), *İslâm Peygamberi* (nşr. Salih Tuğ), I-II, 5.bs., Beyan Yayınları, İstanbul.
- (1998), “Hilful Fudul”, *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- (2000), “İlaf”, *DİA*, C. XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- HARİSÂT, M. Abdülkâdir (2005), *el-Asabiyyeti’l-Kabeliyye fî Sadri’l-İslâm*, Beyrut.
- HEYD, W (1985), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziyâ Karal), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- HİTTİ, Philip K. (1989), *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), I-II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- HOROVİTZ, Josef (2002), *İslâm Tarihçiliğinin Doğuşu ve İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri* (trc. Ramazan Altınay, Ramazan Özmen), Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- İBN ABBÂD, Ebü’l-Kasım İsmail b. Abbâd b. Abbas Talekânî Sahib b. Abbâd (t.y.), *el-Muhît fi’l-Luğâ* (nşr. Muhammed Hasan Ali Yasin), Alemü’l-Kütüb, Beyrut.
- İBN ABDÜRABBİH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kutûbî (1953), *el-Ikdü’l-Ferîd* (nşr. Muhammed Re.Abdülmuttalip, Muhammed Abdülbâki), I-VII, Lecnetü’t-Telif Ve’t-Terceme, Kahire.
- İBNÜ’L-ESİR, İzzuddin Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (1979), *el-Kâmil fi’t-Târîh*, I-XII, Dârü’l-Marife, Beyrut.

- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyin Ahmed (t.y.), *Mücmelü'l-Luğa* (nşr. Züheyr Abdülmuhsin), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- İBN HABÎB, Ebû Ca'fer, Muhammed b. Habîb b. Ümeyye el-Bağdâdî Haşimî Muhammed b. Habîb (1361 h.), *el-Muhabber*, Dârü'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut-Haydarabat.
- (1985), *el-Münemmak* (nşr. Hurşid Ahmed Farûk), Beyrut.
- İBN HABÎB, Bedruddîn el-Hasen b. Ömer ed-Dımaşkî (1996), *el-Muktefâ min Sîreti'l-Mustafâ*, (nşr. Mustafa Muhammed Zehebî), Kahire.
- İBN HÂCER, Ebü'l-Fazl Şihâbeddin Ahmed İbn Hâcer el-Askalânî (1968), *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Dâru Sadır, Beyrut.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyuddin Abdurrahmân b. Muhammed (1983), *Mukaddime* (trc. Süleyman Uludağ), I-III, Dergah Yayınları, İstanbul.
- (1999), *Târîh*, I-VI, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed (1978), *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman* (nşr. İhsan Abbâs), I-VIII, Dâru Sadır, Beyrut.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahirî (1982), *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab* (nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârun), 5. bs., Dârü'l-Maârif, Kahire.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdülmelik (1992), *es-Sîretü'n- Nebevî* (nşr. Süheyl Zekkâr), I-IV, Dârü'l-Fikr, Beyrut.
- İBN HURDAZBÎH, Ebü'l-Kasım Ubeydullah b. Abdullah (1989), *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* (nşr. Michael Jan De Goeje), E. J. Brill, Leiden.
- İBN İSHAK, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr (1981), *Sîretu İbn İshak* (nşr. Muhammed Hamîdullah), 2.bs., El-Vakf Li'l-Hidematil-Hayriy, Konya.

- İBNÜ'L-KELBÎ, (1969), *Putlar Kitabı* (trc. Beyza Düşüngen), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İmaduddin İsmâil b. Ömer (1981), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XXI, 4.bs., Mektebetü'l-Maârif, Beyrut.
- (1976), *es-Sîretü'n-Nebeviye* (nşr. Mustafa Abdülvâhid), I-IV, Beyrut.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed (1988), *et-Tebyîn fî Ensâbi'l-Kureşiyî'n* (nşr. Muhammed Nâyif Duleymî), 2. bs., Alemü'l-Kütüb, Beyrut.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (1981), *Kitâbü'l-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Dârü'l-Maârif, Kahire.
- İBN MAÎN, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in b. 'Avn el-Bağdadî İbn Maîn (1979), *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhü't-Târîh* (nşr. Ahmet Muhammed Nurseyf), I-IV, Mekke.
- İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî (1997), *Lisânü'l-'Arab* (nşr. Emin Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed es-Sâdik el-Ubeydî), I-XV, Dâru Sadır, Beyrut.
- İBN NEDÎM, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak (1985), *el-Fihrist* (nşr. Mustafa Şuveymî), Ed-Dârü't-Tunusiyye, Tunus.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sad b. Müni ez-Zührî (2001), *Kitab et-Tabakât el-Kebîr* (nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer), I-XI, Mektebetü'l-Hancı, Kahire.
- İBN SEYYİDÜNNÂS, Ebü'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed (1992), *Uyûnü'l-Eser fî Fünûni'l-Megâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer* (nşr. Muhammed el-İd Hatrâvî, Muhyiddin Müstû), I-II, Dârü't-Türas, Medine.
- İBN SÎDE, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail (1996), *el-Muhkem ve'l-Muhîtü'l-A'zam Fî'l-Luğâ* (nşr. Yahya el-Hişâb, Abdülfettâh Seyyid Avazullah), I-XII, Câmîatu

Düveli'l-Arabiyye el-Munazzamatü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekâfe ve'l-Ulum Ma'hadü'l-Mahtutati'l-Arabiyye, Kahire.

İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafs Zeynüddin Ömer b. Muzaffer b. Ömer (1970), *Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer: Târîhu İbnü'l-Verdî* (nşr. Ahmed Rif'at Bedrâvî), I-II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

İSFEHÂNÎ, Ebû Ali el-Merzûkî (t.y), *Kitabü'l-Ezmine ve'l-Emkine*, Kahire.

İSFEHÂNÎ, Ali b. Hüseyin Ebü'l-Ferec el-İsfehânî (1985), *Kitabu'l-Egânî* (nşr. Ebu Hâcer Muhammed es-Said Besyunî Zağlûl), Beyrut.

KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Abdullah (1984), *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ahvali'l-Arab*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

KANDEMİR, M. Yaşar (1995), "Ebu Reyhane", *DİA*, C. X, 213.

KAPAR, M. Ali (1993), *Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yayınları, İstanbul.

(1995), "Ehâbiş", *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

(1998), "Hevazin", *DİA*, C. XVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KARA, Necati (1995), "Ebu't-Tamahan el-Kaynî", *DİA*, C. X, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KARAASLAN, Nasuhi Ünal (1999), "Hüzeyl", *DİA*, C. XIX, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KARAMAN, Hayrettin (1996), *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, İrfan Yayınevi, İstanbul.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ (1972), *Edebü'l-Arabi fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm*, Matbaatü't-Taavuniyye, Dımaşk.

(1982), *Mu'cemü'l-Kabaili'l-'Arab*, I-V, 3.bs., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

(1993), *Mu'cemu'l-Müellifîn Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.

KALKAŞENDÎ, Ebü'l-Abbas Şehabeddin b. Ali b. Ahmed (1987), *Subhü'l-A`şâ fi Sina`ati'l-İnşâ* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), XIV, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

KETTÂNÎ, Muhammed Abdülhây b. Abdülkebîr b. Muhammed (1991), *Terâtibu'l-İdâriye*, (trc. Ahmet Özel), I- II, İz Yayıncılık, İstanbul.

KİSTER, M. J. (1980), "Mecca and Tamim: Aspect of Their Relations", *Studies in Jahiliyya and Early Islam*, London.

(1990), *Society and Religion from Jahiliyya in Islam*, London.

KURTUBÎ, Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir (1967), *el-Câmi` li Ahkâmi'l-Kur`ân* (nşr. Ahmet Abdülâlim Berdûnî), XX, 3.bs., Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, Kahire.

KÜÇÜK, Abdurrahman (1989), "Ahid", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa S. (2003), *Câhiliyeden Emevîlerin Sonuna Kadar Haremeyn*, İslam, Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul.

(2003), "Mekke", *DİA*, C. XXVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

KÜTÜBÎ, Salahuddin Muhammed b. Şâkir b. Ahmed ed-Darânî (1980), *Uyûnü't-Tevârih* (nşr. Hüsameddin Kudüsî), Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, Kahire.

LEWİS, Bernard (1979), *Tarihte Araplar* (nşr. Hakkı Dursun Yıldız), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- LİNGS, Martin (2003), *İlk Kaynaklara Göre: Hz. Muhammed'in Hayatı*, (nşr. Nazife Şişman), 6. bs., İz Yayıncılık, İstanbul.
- MAĞRİBÎ, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Ali Vezir (1980), *el-Înâs fî İlmi'l-Ensâb* (nşr. İbrâhim Ebyârî), 2. bs., Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, Kahire.
- MAKDİSÎ, Mutahhar b. Tahir (1997), *Kitâb el-Bed' ve 't-Târîh* (nşr. Halil İmrân el-Mansûr), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- MES'ÛDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (1996), *Ahbâru'z-Zaman*, Dârü'l-Endelüs, Beyrut.
- (1964), *Murûcü'z-Zehb ve Meâdinü'l-Cevher* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid) I-IV, el-Mektebetü't-Ticareti'l-Kübra, Kahire.
- MERZÛKÎ, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan Ebû Ali (t.y.), *el-Ezmine ve'l-Emkine*, Kahire
- MİKDÂD, Mahmûd (1988), *el-Mevâli ve Nizâmü'l-Velâ mine'l-Câhiliyye ilâ Evâhiri'l-Asri'l-Ümevî*, Dârü'l-Fikr, Dımaşk.
- NASS, İhsan (2000), *el-Kabaili'l-'Arabiyye Ensâbiha ve A'lâmiha*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut.
- NÜVEYRÎ, Şehâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed Nüveyrî (1975), *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, XXVII, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, Kahire.
- ÖĞÜT, Salim (1997), "Harem", *DİA*, C. XVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖNKAL, Ahmet (1993), "Civar", *DİA*, C. VIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ÖZEL, Ahmet (1998), *İslam Hukukunda Ülke Kavramı Darulislam Darulharb*, Marifet Yayınları, İstanbul.

- ÖZKUYUMCU, Nadir (1997), “Hilf”, *DİA*, C. XVIII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- RUBİN, U. (1990), “Meccan Trade And Qur’anic Exegesis” *Bulletin of School of Oriental and African Studies*, LII/3,. 421-428.
- SADREDDİN Şerefüddin (1981), *Haşim ve Ümeyye*, Beyrut.
- SÂLİH, Ahmed Ali (2003), *Târîhu’l-‘Arabi’l-Kadîm ve’l-Bi’setü’n-Nebeviye*, 2. bs., Şirketü’l-Matbuat li’t-Tevzi ve’n-Neşr, Beyrut.
- SARICIK, Murat (2002), *İslam Öncesi Dönemde Câhiliye Kültürü*, Isparta.
- (2004), *İnanç ve Zihniyet Olarak Câhiliye*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- SEHHÂB, Fektûr (1992), *İlâfu Kureyş Rihletü’ş-Şitâi ve’s-Sayf*, El-Merkezü’s-Sekafi El-Arabi, Beyrut.
- SEM‘ÂNÎ, Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr el-Mervezî (1980), *el-Ensâb* (nşr. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemani), I-XIII, 2.bs., Dârü’l-Cinan, Beyrut.
- SÜHEYLÎ, Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed (1967), *Ravzü’l-Unf* (nşr. Abdurrahmân Vekîl), I-VII, Dârü’n-Nasr, Kahire.
- ŞENTÜRK, Recep- Avcı, Casim (2001), “Kabile”, *DİA*, C. XXIV, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TABERÎ, Ebû Ca`fer İbn Muhammed b. Cerîr b. Yezîd (t.y.), *Târîhu’t-Taberî* (nşr. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrahim), I-XI, Matbuatu Muhammed Muhammed Matar, Kahire.
- TYAN, Emile, “Hilf”, *EF*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UMERÎ, Ekrem Ziyâ (1988), *Medine Toplumunu* (nşr. Nureddin Yıldız), Risale Yayınları, İstanbul.

- WATT, Montgomery W. (1986), *Hız. Muhammed Mekke'de* (nşr. Azmi Yüksel, M. Rahmi Ayas), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yakub b. Câfer el-Mağribî (1960), *Târîh-i Ya'kubî* (nşr. Apuo E. J. Brill, Viris Clarissimis/ De Literis Orientalibus Meritissimis, M.J.De George (Er), W. Wright, Hunc Librum 1969), I-II, Dâru Sadır, Beyrut.
- YUSUF Azîzî, Benî Tarf (1996), *el-Kabâil ve'l-'Aşâirü'l-'Arabîyye fi 'Arabistan* (nşr. Câbir Ahmed), Dâru'l-Künuzi'l-Edebiyye, Beyrut.
- ZEBÎDÎ, Ebü'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed (1888), *Tâcü'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, I-XXIV, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kahire.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman (1962), *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (nşr. M. Es`ad Tales), I-XXIII, Dâru'l-Maârif, Kahire.
- ZEYDAN, Corci (t.y.), *el-'Arab Kable'l-İslâm*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut.
- ZÛBEYRÎ, Ebû Abdullah Mus`ab b. Abdullah b. Mus`ab (1982), *Nesebu Kureyş* (nşr. E. Levî Provençal), 3. bs., Dâru'l-Maârif, Kahire.

ÖZGEÇMİŞ

06.07.1981'de Fatih, Süleymaniye'de doğdu. 1999 yılında Ümraniye İmam Hatip Lisesi, 2003'te Sakarya İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi'nde İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda, İslam Tarihi Yüksek Lisans çalışmalarına başladı.

Büşra Sıdıka KAYA